

ตำนาน

เมืองสวรรค์โลก

รวบรวมและเรียบเรียง

โดย

พระมุนิทรานุกัณฑ์

59.301
W 628 ๓

รายนามผู้มีศัทธาร่วมพิมพ์หนังสือ

๑. นางสาวฉลวย บึงตระกูล บ้านเลขที่ ๓/๒ ซอยเขนต์หลุยส์ ๒ ถนน
สาทรใต้ พระนคร ๑,๐๐๐ บาท

๒. คุณนายอนงค์ แม่นมาศ ร้านขายผ้าจีนทรมาศ ท้องสำเพ็ง หน้าวัดจักร
วรรค พระนคร ๕๐๐ บาท

๓. คุณนายลำไย (กิมเฮง) อ่อนอารี ร้านผลไม้ไทย ตลาดในวังกรมหลวง
นครชัยศรี พระนคร ๕๐๐ บาท

ขอให้ท่านผู้ได้ออกนามมานี้และผู้ที่ไม่ได้ออกนามมาก็ด จงได้ประสบแต่ความ
สุขสวัสดิภาพพัฒนามงคลอิฐวิบูลผลสมประสงค์จงทุกประการ ตลอดกาลนาน เทอญ ฯ

ตำนาน

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

เมืองสุวรรณคโลก

รวบรวมและเรียบเรียง

โคธ

พระมุนินทรานุวัตร

อุทิศให้หอสมุดแห่งชาติ
นายอภา ภมรบุตร

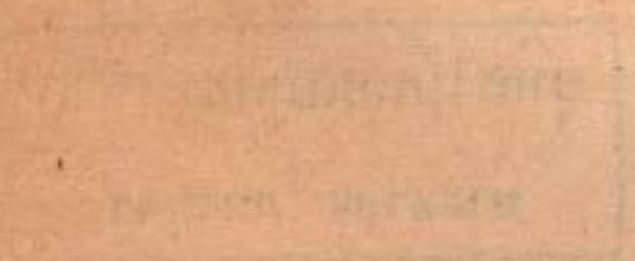
๑๕๖๖
 ๑๕๖๖
 ๑๕๖๖
 ๑๕๖๖

๑๕๖๖

๑๕๖๖.๓๐๑

๑๕ ๖๒๘ ๓

๑๕ ๑๕๖๖ ๑๕๖๖

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก.
ชาติไทย	๑
สร้างเมืองสวรรคโลกจากพงศาวดารเหนือ	๑๒
เรื่องพระร่วงอรุณ कुमारเมืองสวรรคโลก	๑๕
เรื่องพระเจดีย์ศรีธรรมไตรปิฎก	๒๐
เรื่องทักกลปนา	๒๒
ทำเนียบคณะสงฆ์	๒๓
ตำนานเมืองสวรรคโลก	๒๖
ของโบราณที่เมืองสวรรคโลก	๓๑
เมืองชะเลียง	๓๑
เมืองศรีสัชนาลัย	๓๒
เมืองชะเลียง	๓๕
เมืองสวรรคโลก—ศรีสัชนาลัย	๔๕
เมืองสวรรคโลก	๔๖
วัดช้างล้อม	๔๖
วัดเจดีย์เจ็ดแถว	๔๘
วัดนางพระยา	๕๒
พระราชวัง	๕๓
หลักเมือง	๕๔
วัดสระประทุม	๕๔
วัดเขารังแร้ง	๕๔
วัดเขาใหญ่	๕๖
เตาทุเรียง	๕๖
ถนนพระร่วง	๖๒

วัดเขานินทร์	๖๓
วัดโคกสิงคาราม	๖๕
วัดเจ้าจันทร์	๖๕
แก่งหลวง	๖๖
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร	๖๘
สภาพของวัด	๖๙
ศาลเจ้าพ่อพระร่วงพระลือ	๗๔
พระอุโบสถ	๗๖
พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุหรือพระปรางค์ชะเลียง	๗๗
การบูรณะ	๘๓
แก้ความเข้าใจผิด	๘๕
การโฆษณา	๘๖
พระธาตุมูเตาหรือพระเจดีย์มอญ	๘๘
พระอิฐารศ	๙๑
พระหลวงพ่อสองพี่น้อง	๙๓
หลวงพ่อธรรมจักร	๙๓
ความเสื่อมและความเจริญของวัด	๙๕
หนังสือยื่นขอเปลี่ยนชื่อวัด	๙๗
กติกากของวัด	๙๙
งานเทศกาลประจำปี	๑๐๒
การบูรณะและก่อสร้างเสนาสนะ	๑๐๓
เรื่องพระร่วง	๑๐๗
พระเครื่องพระร่วง	๑๑๐
เรื่องพระร่วงเก็บตก	๑๑๒
อำเภอศรีสัชนาลัย	๑๑๗

๑๖ พระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองชะเลียง ๗ เป็นพระเจดีย์องค์แรกที่ไทยมาสร้างขึ้นในแดนสยาม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

พระภิกษุ ๖๕๕ องค์ บวชเมื่อฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ
ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร

ช. ๑๖๖ คน บวชเมื่อฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๒

เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๓ ข้าพเจ้าได้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือชาติไทยและตำนานเมืองสวรรค์โลก พิมพ์จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม เป็นการสมนาคุณแก่ท่านผู้มั่งคั่งร่ำรวย การบุญกุศลของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร และเพื่อเป็นการนำเที่ยวเมืองสวรรค์โลกโบราณด้วย หนังสือชุดนั้นได้หมดไปภายใน ๒ ปี ได้มีผู้ติดตามทวงถามถึงหนังสืออยู่น้อยเสมอมา จึงเป็นเหตุให้ข้าพเจ้ารวบรวมและเรียบเรียงจัดการพิมพ์ขึ้นในคราวนอก เป็นจำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม ในคราวนี้ เรื่องชาติไทยนั้นได้ขอให้สั้นลงมากพอเป็นการนำมาให้ถึงเมืองไทยในปัจจุบันนี้ เพื่อให้คนไทยได้เกิด ชำตา นุสสติ และกตัญญูกตเวทิตา สมกับผู้นับถือพระพุทธศาสนา ส่วนเรื่องเมืองสวรรค์โลกนั้น ได้แก้ไขและเพิ่มเติมบ้างตามสมควร และได้แสดงประวัติของวัดไว้ด้วย เพื่อจะได้เป็นทางได้แก้ไขให้ดีขึ้นในภายหน้าต่อไป

ความรู้สึกรักนึกคิดใฝ่ฝันอันฝังอยู่ในจิตใจส่วนลึกของข้าพเจ้ามาแต่แรก เพื่ออยากให้วัดให้เมืองสวรรค์โลก เป็นสวรรค์โลกของสวรรค์โลกเพื่อสวรรค์โลกจริง ๆ นั้น ก็ยังไม่เคยเสื่อมคลายจดจำ แต่กลับมีทวีคูณแผ่ขยายกว้างขวางยิ่งขึ้น ถ้ามีสะพานถาวรข้ามลำน้ำแม่ยมตรงบริเวณแก่ง เพื่อเชื่อมถนนพระร่วงโบราณกับถนนปัจจุบันให้ติดต่อกันได้สะดวกดี พระราชวังโบราณเป็นสถานที่ทำงานของทางราชการ มีตลาดซื้อขาย มีโรงมหรสพ มีพิพิธภัณฑ์สวรรค์โลก เป็นที่ชุมนุมอยู่ด้วยกันอย่างสันติทุกคนต่างก้มเทวธรรม เป็นคนสวรรค์จริง ๆ จึงขอบอกบุญกุศลไว้ในทันทีด้วย

การพิมพ์คราวนี้ได้อาศัยหลักฐานจากหนังสือต่าง ๆ ที่อ้างถึงไว้ในคราวพิมพ์ครั้งแรกแล้วนั้น และได้จากหนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีและหนังสืออื่น ๆ อีก จึงขอขอบคุณและขออนุโมทนาบุญท่านเจ้าของหนังสือเหล่านั้น ๆ ไว้ในทันทีด้วย การพิมพ์คราวนี้คงมีผิดพลาดขาดตกบกพร่องไม่มากนักน้อย อันเป็นความผิดพลาดของข้าพเจ้าเอง จึงขออภัยไว้ในทันทีด้วย

(จ)

บุญกุศลอันเกิดจากหนังสือเล่มนี้ ที่ได้ทำไว้ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวร
วิหารนาค ในวัดหาดสูงหรือวัดหาดเสี้ยวก็ดี และในที่อื่นอย่างอื่นอย่างใดก็ดี ข้าพเจ้า
ขออุทิศให้แก่บรรพบุรุษปุชนิยะบุคคลและพระร่วงพระลือตลอดสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า
พระราชามหากษัตริย์ รัฐบาล อาณาประชาราษฎร์ และผู้ร่วมการบุญกุศลทุกคนและ
ขอให้ชาติศาสนาจงเจริญถาวร เพื่อहितานุหิตะประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์สันกาลนาน.

อิหฺม โน ญาตีนิ โหตุ สุขิตา โหนตุ ญาตโย.
สพฺเพ สตฺตา มยฺหิ ปญฺญภาสิโน โหนตุ สพฺพทา.

พระมุนิทรานุวัตต์

อดีตศึกษาจังหวัดลพบุรี
เจ้าคณะอำเภอศรีลำนาลาย
เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ราชวรวิหาร
วันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

ชาติไทย

ตามตำนานว่า ชาติตระกูลเรเนี่ยน ภายหลังเรียกว่า มงคล แบ่งออกเป็น ๔ พวก คือ ๑. ชาติไทย ๒. ชาติจีน ๓. ชาติละว้า ๔. ชาติขอม เมื่อก่อนประมาณ ๖,๐๐๐ ปี ไทยที่อยู่ในประเทศจีนได้กระจายออกเป็น ไทยสยาม ไทยใหญ่ ไทยน่านเจ้า ไทยอาหม ผู้ไทย ไทยญวน และไทยพวน

เดิมอยู่ลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง ตะวันออกภูเขาหิมาลัยในแดนธิเบต หรือบริเวณภูเขา อัลไต ภายหลังจึงแยกลงมาทางใต้ มาอยู่ในลุ่มแม่น้ำเหลือง (ฮวงโห) กับแม่น้ำยังจื่อ (แยงซีเกียง) ตั้งเป็น ๒ นคร นครเหนืออยู่ที่ต้นแม่น้ำเหลือง เรียกว่า “เมืองลุง” นครใต้อยู่ตอนเหนือเสฉวนทุกวันนี้เรียกว่า “เมืองปา” มีนครใหญ่ ๓ นคร คือ นครลุง นครปา นครเงี้ยว รวมเรียกว่าชาติ “อ้ายลาว” หรือ “มุง” แต่จีนเรียกว่า ลุงเจิน หรือ ปายี ยังมีเชื้อสายอยู่ในประเทศจีนภาคใต้จนบัดนี้ เมื่อก่อนพุทธกาลประมาณ ๕๐ ปี ไทยอ้ายลาวได้มาตั้งเมือง “มาว” ขึ้นที่เมืองแสนหวี ในประเทศไทยใหญ่ (เงี้ยว) ทุกวันนี้

เมื่อ พ.ศ. ๕ จีนบุกกรวกช่วงชิงเอาเมืองหลวงของไทยอ้ายลาวได้ จึงต้องทิ้งดินแดน เป็นการใหญ่ เป็น ๔ ครั้งดังนี้

ครั้งที่ ๑ ลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้ แล้วแยกย้ายกันอยู่ ต่างก็ตั้งเป็นอิสระมี ประมุขปกครองตนเองเป็นพวก ๆ ตอนนั้นจีนถูกเรียกว่า “ชว่น” แปลว่า คนป่าเถื่อน ไทยจึงได้รวบรวมกันสร้างเมืองขึ้นหลายเมือง มีเมืองแรม เมืองเชียงรุ่ง (ในญวน) เมืองเชียงตุง และเมืองเชียงแสน บางพวกก็อพยพข้ามแม่น้ำคง (สาละวิน) ไปทาง ตะวันตกแล้วตั้งเมือง “หนาย” ขึ้น และสร้างเมือง “แสนหวี” ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๐๒ สร้าง เมือง “สืบ่อ” ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๒๐.

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๑๐๕ ถูกจีนรุกรานอีกจึงต้องหนีลงมาทางใต้ ตั้งเมืองขึ้น ในสิบสองปันนา (ในญวนของจีน) มีเมืองยู้ เมืองหลอย เมืองเลน (ในเชียงตุง) และเมืองสิงหะเขต (ลาวตะวันออก) นอกนั้นเลยลงมาอยู่ในลำพูน เชียงใหม่ ลำปาง เชียงราย แพร่และน่านเป็นต้น

^{๕๔} ^{๕๔}
 ครงท ๓ เมื่อ พ.ศ. ๖๒๑ หลังจากครงทสอง ๕๑๖ ปี ขุนโลลาว ประมุขของ
 ไทยอ้ายลาว แข็งเมืองแต่สู้จนไม่ได้ ต้องหนีลงมาอยู่กับไทยเมืองม่าวบ้าง ในสิบสอง
 บ้านบ้าง

^{๕๔} ^{๕๔}
 ครงท ๔ เมื่อ พ.ศ. ๘๘๘ หลังจากครงทสาม ๕๖๗ ปี ไทยแผ่อำนาจไปทาง
 ตะวันตก มีอาณาเขตแต่เมืองอันฮุย, เมืองเชียงซี ไปจนถึงอัสสัม อินเตียตะวันออก
 และบ่าลงมาทางใต้ในดินแดนลาว ตังเกีย อินโคจีน และสุวรรณภูมิด้วย

พงศาวดารจีนเรื่องสามก๊กว่า ราว พ.ศ. ๔๐๐ เล่าปีที่ไทยได้เมืองเสฉวนแล้วให้ขงเบ้ง
 ยกทัพมาตีเมืองฮวน เบ้งเซก คือเจ้าของไทยสู้ไม่ได้ จึงได้อพยพแยกย้ายกันลงมาทางใต้
 แบ่งเป็น ๕ พวก แยกเป็น ๒ ทางดังนี้

๑. ทางตะวันตกเฉียงใต้ เดินทางลุ่มแม่น้ำคง (สาละวิน) ลงไปแล้วแยกเป็น
 ๒ พวก คือ

ก. พวกหนึ่งคือไทยอาหม ไปตั้งชายแดนอินเตียตะวันออกแล้วตั้ง “แคว้นอัสสัม”
 ขึ้น มีเมืองหลวงชื่อ “มณีปุระ”

ข. อีกพวกหนึ่ง ไปตั้งลุ่มแม่น้ำคงตอนกลาง แล้วตั้งเมืองชนทเมืองพง, ไป๋,
 และโกสัมพี เมื่อ พ.ศ. ๘๐๐ พวกนี้มีคนมากมีประมาณ ๑๔ องค์กร จึงได้รับนามว่า “ไทย
 ใหญ่” (เงี้ยว) พม่าเรียกว่า “ฉาน” ดินแดนนี้จึงเรียกว่า “สิบเกาเจ้าฟ้า” หรือ “สิบเกา
 เจ้าไทย”

๒. ทางใต้ ลงมาลุ่มแม่น้ำโขงแล้วแยกออกเป็น ๓ พวก คือ

ก. พวก “แคว” อยู่ในตังเกีย ชายแดนตะวันออกเฉียงเหนือของชอม ชอมเรียก
 ไทยพวกนี้ว่า “ญวน”

ข. พวก “ยางแคง” อยู่ในสิบสองปันนา ตรงลุ่มแม่น้ำแคว ผสมกับพวกลื้อจีน

ค. พวก “ผู้ไทย” มีประมาณ ๑๒ องค์กร อยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงกับลุ่มแม่น้ำแคว
 จึงได้นามว่า “สิบสองเจ้าไทย” หรือ “สิบสองจุไทย” ผู้ไทยก็คือคนไทย

พวกไทยที่อพยพลงมาทางใต้ทั้ง ๓ พวกนี้มีคนหรือเจ้าจำนวนน้อย จึงได้นามว่า
 “ไทยน้อย” ที่เป็นบรรพบุรุษของพวกไทยในปัจจุบันนี้

เมื่อไทยหนีลงมาได้แบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคตะวันตกทางลุ่มแม่น้ำคง มี
 เมืองม่าวเป็นเมืองหลวง ส่วนภาคตะวันตกเฉียงใต้ ทางลุ่มแม่น้ำโขง คือพวกสิบสอง

จุไทย สิบสองปันนา ก็มีเมืองแดงเป็นเมืองหลวง ส่วนพวกที่อพยพลงมาทางใต้ได้ตั้งเมืองเซ้า (หลวงพระบาง) ขึ้น ต่อมาพวกสิบสองจุไทยได้สร้าง “เมืองเวียงจันทน์” ขึ้นเมื่อก่อน พ.ศ. ๑๑๑๗

ส่วนพวกไทยอ้ายลาวที่ยังอยู่ดินเดิมตอนใต้ประเทศจีนนั้น ต่อมาพันกว่าปี คือถึง พ.ศ. ๑๑๐๐ พระเจ้าสินโลเจ้าของพวกไทย ได้กู้อิสระภาพจากจีนได้ ตั้งราชธานีขึ้นที่หนองแส จึงเรียกว่า เมืองแสหลวง (ตาลฟู) ในยุหนานของจีน กรอบครองอยู่จนถึงรัชกาลที่ ๓ พระเจ้าขุนหลวง (สินโล) เป็นวีระกษัตริย์รวบรวมพวกไทยไว้ในปกครองทั้งหมด จึงเรียกว่า “ไทย” ไม่เรียกว่า “อ้ายลาว” อย่างแต่ก่อน เมื่อ พ.ศ. ๑๑๙๒ ถึง พ.ศ. ๑๒๗๓ ขุนบรม (ฟีล่อโก๊ะ) ได้เป็นกษัตริย์ ทรงสามารถยิงยกทัพไปตีจีนและธิเบตได้ จนเจ้ากรุงจีนยอมเป็นไมตรีและยกราชธิดาให้ และยกทัพลงมาที่ใต้ถึงแก้วนสิบสองปันนา สิบสองเจ้าไทย และตังเกี๋ย แล้วได้เมืองแดงด้วย ให้ขุนชัยพงศ์ราชบุตรเป็นผู้ปกครองเมืองไทย ทั้ง ๓ นั้น ส่วนเมืองลานช้าง (เมืองไทยพวน) ทรงตั้งขุนลอเป็นพ่อเมืองลานช้าง (หลวงพระบาง)

พ.ศ. ๑๙๙๗ (บางแห่งว่า พ.ศ. ๓๗๗๗) อาณาจักรไทยนานเจ้าก็เสียแก่ญี่ปุ่นโบราณแม่ทัพจีน เป็นเมืองขึ้นของจีนมาจนตราប់ทุกวันนี้

ไทย เป็นชาติใหญ่เคยเจริญรุ่งเรืองมีอำนาจมากมาแล้ว เมื่อประมาณ ๖,๐๐๐ ปี มีภูมิลำเนาอยู่ที่แถบลุ่มแม่น้ำไทกริสจึงได้นามว่า ไทย ภายหลังเพราะน้ำท่วมและที่ไม่พอทำมาหากิน จึงได้แยกย้ายกันมาอยู่ตอนกลางของประเทศจีนในปัจจุบัน เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐ ปีมานี้ ในแถบทิวเขาอ้ายลาว จึงเรียกตนเองว่า อ้ายลาว แต่ชนชาติอื่นเรียกว่า มุง จีนเรียกว่า “ไต” เพราะอยู่แถบภูเขาอัลไต คำว่าไตหรือไทย แปลว่า ใหญ่ แต่เรามาแปลกันว่า เป็นอิสระไม่ขึ้นอยู่ในอำนาจของใคร เป็นชนชาติใหญ่ที่กล้าบรรพกว่า ๖,๐๐๐ ปี มาอยู่ในประเทศจีนก่อนจีนแล้ว แต่ต่อมาก็ต้องอพยพหลบภัยแยกย้ายลงมาทางใต้โดยลำดับ ๆ จนได้มาอยู่ในดินแดนของไทยในปัจจุบันนี้ เมื่อจะประมาณจำนวนคนไทยในปัจจุบันนี้ มีดังนี้

๑. ในดินเดิมในประเทศจีนภาคใต้	ประมาณ	๖,๗๕๐,๐๐๐ คน
๒. ในประเทศอินโดจีน	ประมาณ	๒,๐๐๐,๐๐๐ คน
๓. ในประเทศไทยใหญ่	ประมาณ	๑,๕๐๐,๐๐๐ คน

๔. ในประเทศอินเดีย ประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน

๕. ในประเทศไทย ประมาณ ๓๐,๐๐๐,๐๐๐ คน

รวมชนชาติไทยในโลกเวลานี้ ประมาณ ๓๙,๐๕๐,๐๐๐ คน

สมัยปัจจุบันนี้ไทยก็ยังอยู่ในใจกลางทวีปเอเชีย ในเนื้อที่มากกว่า ๗๘๑,๕๐๐, ๐๐๐ ไร่ หรือประมาณ ๑, ๒๕๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร

ชนชาติไทยเป็นชาตินักรบกล้าหาญ รักสงบ ชอบอิสระ เป็นชาวกลีกรรม มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันประมาณ ๑๐๐ ชื่อ (จากหนังสือไทยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) และในหนังสือพงศาวดารชาติไทย ของพระบริหารเทพธานี ได้รวบรวมชื่อของชนชาติไทยไว้มาก

ดินแดนที่ไทยอยู่เดิมนั้น เมื่อก่อนพุทธกาลประมาณ ๕,๐๐๐ ปี พวกละว้าคือ
ไทยพวกหนึ่งซึ่งแยกมาแต่ชนชาติตูเรเนียน แบ่งออกเป็น ๔ พวก คือ ละว้า, จก, ลัวะ
และลื้อเขิน ได้ยกลงมาอยู่ในดินแดนนี้ก่อน แบ่งออกเป็น ๓ พวก คือ

๑. แก้วนโยนก มีอาณาเขตตั้งแต่เมืองชะเลียงขึ้นไปจนถึงลานนา ลานช้าง
ราชธานีตั้งอยู่ที่เมืองเงินยาง (เชียงใหม่)

๒. แก้วนี้ทวาราวดี อยู่ตอนกลาง นับตั้งแต่จังหวัดพิษณุโลกลงไปจนตลอดแหลม
มลายู ราชธานีตั้งอยู่ที่นครปฐม

๓. แคว้นโคตรบูร อยู่ตะวันออก คือภาคอีสานใต้วัน ราชธานีตั้งอยู่ที่สกลนคร
หนองหาน บางแห่งว่าตั้งอยู่ที่นครพนม

พงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีแสดงไว้ว่า ประเทศไทยนี้เดิมเป็นที่
อยู่ของคน ๔ ชาติ คือ

๑. จาม เติมเป็นพวกมะลายู ภายหลังมีเลือดอื่นเคี้ยวผสม อยู่ทางตะวันออกชายฝั่งทะเลจีน ตะวันตกจดภูเขากั้นลาว.

๒. ฟุ่ นั้น ภายหลังเรียกว่า จินละ ต่อมาเรียกว่า เขมร อยู่ทางปากแม่น้ำโขง
ถึงแก่งลี้ และภูเขาทองรัก

๓. มอญ อยู่ทะเลตะวันตกตลอดปากใต้ ขึ้นมาถึงแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน
ถึงอ่าวเบงกอล

๔. ไทย อยู่ลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสะโตง แม่น้ำ

สาละวิน แม่น้ำคำ แม่น้ำแดงและแม่น้ำโขงซึ่งพวกกะเหรี่ยงละว้าและชาวป่าอื่น ๆ อยู่
มาก่อน ชนชาติไทยได้เข้าอยู่ในแหลมทองนี้แต่ก่อนพุทธกาล

ไทยที่เข้าอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ที่สำคัญ ๆ มี ๔ พวก คือ

๑. จากแคว้นลาวจากในมณฑลเสฉวนของจีนลงมาตามแม่น้ำโขงเข้าตั้งเมืองเชียงลาว
(เชียงแสน) เป็นราชธานี เมื่อต้นพุทธศตวรรษ ต่อมาขยายเขตเป็นแคว้นแคว้นยวนเชียง.

ต่อมาไทยพวกนี้ลงมาตามแม่น้ำงาวและแม่น้ำยม ตั้งเมืองสุโขทัยเมื่อภายหลัง
พ.ศ. ๕๐ เป็นใหญ่ขึ้นในแคว้นแคว้นชะเลียง ต่อมาก็ได้ลงมาอยู่ร่วมกับมอญในสุวรรณภูมิ
แล้วลงไปอยู่แหลมมะลายู.

๒. จากเมืองหลวงเมา เมื่อก่อนพุทธศตวรรษที่ ๓ ลงมาทางแม่น้ำสาละวิน(กง)
แล้วลงมาตั้งอยู่ที่เมืองตาก (ทักคิลลา) สิบราชวงศ์ลงมาจนถึงพระยาภาพรรณทิศแล้วลง
มาครองเมืองละโว้ ที่พระองค์ให้พราหมณ์ลงมาสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๐๑๑ เมืองละโว้มีอำนาจ
ปกครองเมืองสุโขทัยจนถึงเมืองหลวงเมา.

๓. จากเมืองพวกอ้ายลาวหรือจะอ้ายลาวอยู่ลงมาตามลำแม่น้ำแดงและแม่น้ำคำแม่
น้ำอูสู่แม่น้ำโขงตอนกลางตั้งเมืองโคตรบูรขึ้นครองทั้ง ๒ ผังแม่น้ำโขง แล้วบางพวกลงสู่
แม่น้ำบางปะกงตั้งอยู่ที่เมืองอินทปัตถนคร ภายหลังขอมเมืองโพธิสารหลวงยกทัพขึ้นไปตีได้
เมืองเชียงลาวแล้วสร้างเมืองสุวรรณโคทมกำขึ้น ต่อมายกเมืองอุมังคเสลา (ฝาง) ขึ้นเป็น
ราชธานี ขอมมีอำนาจปกครองถึงแคว้นชะเลียงของไทยพวกที่ ๒ ไทยทั้ง ๓ พวกนี้ได้
เข้ามาอยู่ในแหลมทองนี้ตั้งแต่สมัยที่ไทยมีชื่อว่าอ้ายลาวและ ง. อ้ายลาว (อ่านว่า งะหรืออ
อ้ายลาว)

๔. จากเมืองหนองแส กือนครไทยเทศและเมืองหลวงเมา เมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๖
ในสมัยนี้ไทยที่มีชื่อต่าง ๆ มาแต่ก่อนนั้น ก็ได้ชื่อว่า ไทย มาจนบัดนี้ พระเจ้าสิงหนวัติ
เป็นผู้นำไทยลงมาสร้างเมืองสิงหนวัตินคร (เชียงแสน) ได้ชนะแก่ขอม ต่อมาราว พ.ศ.
๑๗๐๒ ขุนเสาชวัณพ้าเจ้าไทยในอาณาจักรเมืองหลวงเมายกทัพลงมาตีแตก ไทยโยนก
เชียงแสนจึงหนีลงมาตามลำแม่น้ำงาวและแม่น้ำยม มาตั้งตัวเป็นอิสระครองแคว้นชะเลียง

เมื่อเมืองสุโขทัยแพ้ขอมต้องเป็นเมืองร้าง จึงรวมเข้ากับเมืองหริภุญชัย จึงได้นาม
ว่าสามเทศ เป็นเหตุให้ได้ชื่อว่า สยามต่อมา

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ไทยชนะขอมจึงกลับตั้งเมืองสุโขทัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ อีก
แต่ไม่ได้ตั้งเป็นราชธานี ไปตั้งเมืองศรีสัชนาลัยเป็นราชธานี จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗
เมืองสุโขทัยจึงกลับเป็นราชธานีอีกครั้ง ราชธานีของไทยทางเหนือ ตามลำดับดังนี้

๑. เมืองสุโขทัย (ครั้งที่ ๑)	๔. เมืองทริภุญชัย (ลำพูน)
๒. เมืองตาก (ดักคิลา)	๕. เมืองชะเลียง (สวรรคโลก)
๓. เมืองสุโขทัย (ครั้งที่ ๒)	๖. เมืองศรีสัชนาลัย
	๗. เมืองสุโขทัย (ครั้งที่ ๓)

ราชธานีของไทยพวกแคว้นใต้ภาคกลาง มีชื่อตามลำดับดังนี้

๑. เมืองละโว้ (ลพบุรี)	๖. เมืองศรีวิชัย (นครปฐม)
๒. เมืองทวารวดี (นครปฐม)	๗. เมืองพันธุมบุรี (สุพรรณบุรี)
๓. เมืองสุวรรณภูมิ (กาญจนบุรีเก่า)	๘. เมืองอุทอง (สุพรรณบุรี)
๔. เมืองอุทอง (ศรีอยุธยา)	๙. เมืองเทพนครไชยศิริ
๕. เมืองละโว้	๑๐. เมืองศรีอยุธยา

ตั้งแต่บางสะพานลงไปจนสุดแหลมมะลายู ทะเลหน้านอกหน้าในและเกาะต่าง ๆ
มีสิงคโปร์เป็นต้นเป็นที่อยู่ของไทยพวกใต้สุด มีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นราชธานี
ต่อมาไทยทั้ง ๓ พวกก็รวมกันได้ในสมัยสุโขทัย ศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์มาจนบัดนี้
เมื่อกล่อม (ขอม) ยกทัพขึ้นไปตีได้เมืองเชียงลาวของไทยแล้วก็ขยายอาณาเขต
ลงมาทางใต้ ให้นิยมนัฒนธรรมขอมใช้หนังสือขอมจนถึงรัชกาลพระร่วงอรุณราชกุมาร
เมืองสวรรคโลกได้ก่อกบฏจากขอม จึงเป็นเหตุให้พ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์
หนังสือไทยขึ้นใช้เอง เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖.

เมื่อพระเจ้าพรหมมหาราชทรงกู้อิสระภาพจากขอมเมืองอุมังคเสลาได้แล้ว จึงตั้ง
เวียงชัยปราการขึ้นเรียกว่า เวียงชัยบุรี นับตั้งแต่พระเจ้าสิงหนวัติลงมาจึงเป็นต้นพระ-
ราชวงศ์เวียงชัยบุรี ที่พระราชพงศาวดารเรียกว่า ราชวงศ์พระร่วง ราชวงศ์สุโขทัย และ
ราชวงศ์ป्राสาททอง.

เมื่อ พ.ศ. ๑๗๐๒ อาณาจักรโยนกเชียงแสนเสียอิสระภาพแล้ว เจ้าไทยก็พากัน
อพยพลงมาตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ที่เมืองชะเลียง และเจ้าไทยองค์หนึ่งคือขุนบางกลางท่าว
ในราชวงศ์เวียงชัยบุรี ได้มาขึ้นครองเมืองบางยาง (อ. นครไทย) เมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๐

แล้วร่วมกับพระสหายคือขุนผาเมืองเจ้าเมืองราก (อยู่ในอำเภอลำคั้งค์ แต่บางแห่งว่า เมืองศรีเทพ หนังสืออธิบายเรื่องพระร่วงว่า เห็นจะอยู่ในประเทศลานนา) กู้อิสระภาพจากขอมได้ขึ้นครองเมืองสุโขทัย ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ ราชวงศ์เวียงชัยปรากฏนับตั้งแต่พระเจ้าพรหมมหาราชจนถึงเจ้าพระยาธรรมมาโกกราชเจ้าเมืองกำแพงเพชรในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยาถึงสิ้นสุดลง.

พระเจ้าพรหมมหาราชทรงกู้อิสระภาพจากขอมได้แล้วรุกไล่ขอมลงมาจนได้เมืองชะเลียงและได้พระนางปทุมเทวราชธิดาของพระเจ้าพสุราชเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยเป็นพระชายา ทรงโปรดให้เจ้าไกรสรราชโอรสอุปภิเศกกับพระนางเจ้าสุลเทวราชธิดาของพระยาศรีสัชนาลัยแล้วโปรดให้ไปครองเมืองลพบุรี.

เมื่อพระยาพาลีราชขึ้นไปจากเมืองละโว้ได้เป็นเจ้าครองเมืองสุโขทัย ครั้งที่ ๑ (ไถลวัคเชตุน) ต่อมาก็ถูกขอมทำลายกลายเป็นเมืองร้างพร้อม ๆ กับเมืองชะเลียงด้วย เขตสุโขทัยจึงรวมอยู่ในปกครองของเมืองหริภุญชัยต่อมา เป็นเหตุให้ได้นามว่า สามรัฐ (สยามรัฐ) ต่อมาชื่อนี้ได้เป็นชื่อเรียกแคว้นแคว้น ชะเลียงทั้งหมด.

เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๔๔ พระยาอภัยคามินี เจ้าเมืองหริภุญชัย ได้ลงมาสร้างเมืองสุโขทัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ เมืองชะเลียงยังอยู่ในปกครองของขอมเมืองอุมังคเสลา (ฝาง)

พระยาอภัยคามินีได้หญิงไทยพวกนาค คือไทยพวก งะอ้ายลาว (ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉาน) ซึ่งลงมาอยู่ในสุโขทัยก่อนแล้วนั้นเป็นพระชายา แล้วประสูติพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า “พระร่วงอรุณราชกุมาร” ต่อมาก็ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองสุวรรณโลก ก็คงเรียกกันว่า “พระร่วง” ตลอดมา เป็นพระร่วงองค์แรกที่ปรากฏพระนามในโลก

มนุษย์นาค มีมนุษย์เผ่าหนึ่งอยู่ในประเทศอินเดียตอนใต้ มีจำนวนหลายแสนคน ถ้ามีผู้ไปถามเขา ๆ ก็จะตอบทันทีว่า เขาเป็นนาคหรือชาตินาค อย่างที่ไทยเราว่า เราเป็นไทยหรือชาติไทยนั่นเอง มนุษย์พวกนี้ ชาวอินเดียรังเกียจมากไม่ยอมสังคมด้วย เพราะมีนิสัยใจคอและความเป็นอยู่ต่างกัน ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉาน แต่ชาวอินเดียสมัยนั้นเหยียดลงต่ำถึงขั้นสัตว์เดรัจฉาน คำตอบของผู้บวชที่ว่า อหัง ภันเต นาโค นาม นั้น อาจจะเป็นมนุษย์นาคพวกนั้นก็ได้อีก ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉานแน่ และบางทีพระมารดาของพระร่วงอรุณราชกุมาร ก็อาจจะเป็นหญิงนาคพวกนี้ก็ได้เคลื่อนย้ายลงมาอยู่ในสุโขทัยก่อนแล้วก็ได้

แคว้นทวาราวดีตอนใต้ ปรากฏว่ามีหัวเมืองไทยเป็นประเทศราชขึ้นแก่ขอมอยู่

๔ เมือง ลอ

๑. เมืองไตรตรึงษ์ มีราชธานีตั้งอยู่ที่นครปฐม
๒. เมืองราด อยู่ริมแม่น้ำสัก ระหว่างอำเภอหล่มสักกับเพชรบูรณ์ ขุนผาเมืองเป็นเจ้าผู้ครอง
๓. เมืองบางยาง คืออำเภอนครไทย ขุนบางกลางท่าวเป็นเจ้าผู้ครอง
๔. เมืองลวด คืออำเภอแม่สอด

เพราะเหตุที่ไทยต้องอพยพจากถิ่นเดิมในภาคใต้ของประเทศจีน ลงมาหลายพวก และหลายคราว จึงได้มีนามเรียกตามประเภทเป็นต่าง ๆ กัน เพราะการผสมพันธ์บ้าง เพราะท้องที่บ้าง แบ่งเป็นพวกว่า ไทยเหนือ ไทยกลาง ไทยใต้บ้าง ว่าไทยหลวง ไทยใหญ่ ไทยน้อยบ้าง ไทยทั้งหมดคนสืบเชื้อชาติมาจากไทยชาติ “อ้ายลาว” เดิมทั้งนั้น อันเป็นพันธ์เผ่าไทยในปัจจุบันนี้

จะหรือละว่าหรือที่เรียกกันว่าลาวนั้น คือไทยเผ่าหนึ่งสืบเชื้อสายมาจากไทยเดิม ได้มาเป็นใหญ่ครอบครองแผ่นดินตั้งแต่เมืองชะเลียงเมืองตากขึ้นไปตลอดภาคพายัพ ครอบครองอยู่มาหลายร้อยปี

เมืองสุวรรณโลก เดิมเรียกว่า เมืองชะเลียงบ้าง เมืองศรีสังฆาลย์บ้าง เมืองหิพิวัลลีนครบ้าง พงศาวดารโยนกเรียกว่า เฉลียง คือเป็นชื่อของแคว้น รวมเมืองศรีสังฆาลย์ สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์ ตาก และกำแพงเพชร ในตำนานว่าสร้างเมืองสุวรรณโลก ที่เมืองชะเลียงร้าง เมื่อ พ.ศ. ๓๔๖

พงศาวดารเหนือว่า ยังมีกษัตริย์ ๕ คน แต่ในคำภีร์จามเทวีวงศ์ว่า ๔ คน เป็นชาวเมืองต่างกัน ออกบวชเป็นฤาษีเจริญญาณสมบัติได้สำเร็จแล้วไปอยู่ตำบลต่าง ๆ กันดังนี้

๑. พระสุวเทวฤาษี อยู่อุสุจบรรพตริมแม่น้ำโรหิตี คือแม่น้ำขาน ดอยสุเทพ เชียงใหม่
๒. พระสุกทันตฤาษี อยู่เขาธรรมิกบรรพต เมืองละโว้ คือเขาสมอคอน ลพบุรี
๓. พระอนุสฤฎฤาษี อยู่หิพิวัลลีนคร คือเขาพระศรี (ฤาษี) ศรีสังฆาลย์
๔. พระพุทธชลิตฤาษี อยู่เขาขุทธบรรพต ใกล้แม่น้ำสาหรณ์ คือดอยบา เชียงราย
๕. พระสุพรหมฤาษี อยู่สุบรรพต คือดอยง่ามหรือดอยสองยอด ใกล้แม่น้ำวังกะนที (แม่วัง) ลำปาง

ในจามเทวีวงศ์ว่า พระฤๅษีสัชนาลัยหรืออนุสิษฏฤๅษี อยู่เขาละตางค์บรรพต คือเขาหลวง สุโขทัย และว่า ได้สร้างเมืองหิพิทวลีนคร คือเมืองศรีสัชนาลัย วางรูปเหมือนเกล็ดคหอย

ตำนานว่า เมื่อปีมะเส็ง เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ วันอังคาร พ.ศ. ๑๐๐๐ พระเจ้าพนมศิริไชย หรือไชยศิริ เสียเมืองแก่พระเจ้าสุธรรมมวดี กรุงสทิม (รามัญ) จึงอพยพพลเมืองแสนครัวลงมาตั้งเป็นใหญ่อยู่ในแคว้นแคว้นเจดียง สืบพระวงศ์ลงมาพระรามาริบัติอยู่ทองใต้มาครองเมืองพริบพลีก่อนแล้วจึงมาสร้างกรุงศรีอยุธยาที่ตำบลหนองโสน เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ จ.ศ. ๗๑๒ ซึ่งเป็นเชื้อชาติไทยในปัจจุบันนี้

เมื่อขุนผางเสียเมืองแก่ขุนลวะแล้วนั้น ได้อพยพลงมาทางใต้ พระอนุชาองค์หนึ่งได้ไปตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นที่เมืองบางยาง (อำเภอนครไทย) อันเป็นประเทศราชของขอม จึงได้นามว่า ขุนบางยางบ้าง ท้าวบางยางบ้าง ขุนบางกลางท่าวบ้าง ต่อมาได้สมคบกับขุนผาเมือง เจ้าเมืองราก (อำเภอหล่มสัก) ซึ่งเป็นเมืองขึ้นแก่ขอมเมืองสุโขทัยเหมือนกัน ได้ต่อสู้กับขอมเมืองสุโขทัยเพื่อกู้อิสรภาพของไทย จนได้ชัยชนะแก่ขอมแล้วได้เป็นกษัตริย์ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. ๑๗๕๗ แต่บางแห่งว่า พ.ศ. ๑๘๐๐ สืบพระวงศ์ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ ก็รวมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา

พงศาวดารเหนือว่า เมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ พระยาอภัยคามินี เมืองหริภุญชัย ออกไปจำศีลอยู่ที่เขาใหญ่เมืองสุโขทัย ได้ร่วมสมสู่กับนางนาคจนมีท้อง จึงพระราชทานผ้ากำพลกับพระธำมรงค์ให้นางนาคไว้ ครั้นครรภ์แก่แล้วนางนาคก็มากลอดลูกไว้ที่พระอาสนะแห่งพระยานั้น เอาผ้ากำพลห่มไว้และเอาแหวนนั้นไว้ให้ด้วย แล้วกลับไปสู่เมืองนาค ต่อมานายพรานผู้หนึ่งไปพบเข้าเอามาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม วันหนึ่งนายพรานถูกเกณฑ์ไปสร้างปราสาทจึงพาเอาบุตรบุญธรรมนั้นไปด้วย ปราสาทโอนเอียงไปตามถ้อยคำของกุมารนั้น พระยาอภัยเห็นเป็นอัศจรรย์จึงเรียกมาดู ก็ได้เห็นผ้ากำพลกับแหวนธำมรงค์ก็จำได้ จึงขอไว้เป็นบุตรบุญธรรมแล้วตั้งนามให้ว่า "อรุณราชกุมาร" ต่อมานางนาคก็ประสูติพระโอรสอีก จึงให้นามว่า "เจ้าฤทธิกุมาร" (คือพระลือ) พระยาอภัยคึกคักหาเมืองให้ครอง เห็นว่าเมืองศรีสัชนาลัยมีแต่พระธิดา จึงเอาเจ้าอรุณราชกุมารไปครองเมืองนั้น จึงได้นามว่า "พระร่วง" ปราภว่ามียาอายุมากไม่มีใครสู้ แม้เจ้ากรุงจีนก็ยอมสามัคคีต่อยกธิดาให้เป็นมเหสี แต่ภายหลังไปเสียที่พระยาทองอุ เพราะเป็นชู้กับลูกสาว ลูกสาวได้ออกไว้

ครึ่งไปตามว่าว ครั้นกลับมาถึงเมืองจะไปสรงน้ำที่แก่งหลวงหน้าเมือง ตรัสสั่งเจ้าพลูจ
อนูชาว่า ถ้าไม่เห็นกลับมาให้ชนกรองเมืองแทน แล้วก็จมน้ำหายไป เมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๐
อายุเมืองได้ ๑๕๗ ปี ครั้นความออณาว่าพระยาจมน้ำหายไป พระยาพลูจพร้อมด้วย
อำมาตย์ราชบริวารเที่ยวควานหา เอาไม้เท้าไล่สกก้นหาลงไปทางใต้ น้ำ จนเห็นเป็นรอย
เป็นรูไป จึงได้นามว่า แก่งสกก้น แต่นั้นมาจนบัดนี้

แก่งหลวงในสมัยพระร่วงนั้น น้ำในหน้าแล้งคงจะลึกกว่า ๑๐ วา มาเวลานี้กลก
ราว ๗-๘ วา ส่วนหน้าฝนน้ำก็คงกลบฝั่ง น้ำตรงกันแก่งหลวงนั้น โหลเขียวหมุ่นเป็น
เกลียวส่ว้น ปลาและจระเข้และสัตว์อื่นชุกชุมมาก จระเข้เพื่องมตไปเมื่อประมาณ ๒๐ ปี
มานี้พระร่วงคงจะไม่เก่งการว่ายน้ำ แต่ชอบสนุกกับพวกอย่างนักกีฬาทั่ว ๆ ไป เรือถูก
กระแสน้ำเขียวแรงหมุ่นเป็นเกลียว เอาไม้ต้น เรือเลยล่ม ไกร ๆ ก็คงช่วยไว้ไม่ทันที่
หรือจระเข้อาจมาซบเอาไปนอนกลบคานกิน พระร่วงจึงจมน้ำหายไปเลย ถึงปัจจุบันนี้ก็ยัง
เคยมีคนมาจมน้ำตายที่แก่งหลวงนี้แทบทุกปี ในฤดูจับปลา

เรื่องอาจเป็นได้ พระนางสุนันทา ที่เรียกกันว่า พระนางเรือล่ม ในรัชกาลที่ ๕
เรือตามเสด็จก็ ๆ ก็มีมาก แต่ก็ไม่ได้ช่วยได้ทันที่ และรัชกาลที่ ๘ พระแสงบินและ
รถยนต์พระที่นั่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังแท้ ๆ ยังหายได้ ในที่สุดข้าถูกยิงบนพระแท่น
บรรทมถึงสวรรคตเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๘๕ เวลา ๕-๕.๓๐ น. และประ
ธานาธิบดี กิติ นายกรัฐมนตรี กิต สำคัญ ๆ กิต ก็ยังถูกยิงตายก็มี ฉะนั้นพระร่วงจมน้ำ
หายไปจึงอาจเป็นได้จริง ๆ

เรื่องพระมารดาของพระร่วงกิต เรื่องพระร่วงจมน้ำกิต เรื่องเล่นว่าวกิต เรื่อง
สาวไส้กิต ข้าพเจ้าได้สันนิษฐานไว้ในเรื่องนั้นแล้ว ขอภัยท่านผู้รู้ทั้งหลายไว้ในที่นี้ด้วย
เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองสุโขทัยแล้ว ก็ต้องต่อสู้กับขอม
มาอีกนาน ฉะนั้นต่อมาจึงเกิดสงครามกับเจ้าเมืองฉอด ชื่อขุนสามชน ได้ชัยชนะเพราะ
พระราชโอรสองค์สุดท้อง ซึ่งมีพระชนม์เพียง ๑๕ ปี จึงทรงตั้งพระนามให้ว่า “รามคำ
แหง” แล้วให้ไปครองเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นราชธานีคู่กันกับเมืองสุโขทัย ต่อมาก็
ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย ได้ทรงทำประโยชน์ให้แก่ชาติและศาสนามากมายจึงทรง
พระนามว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ของชาติไทย ในสมัยของพระองค์นั้นบ้านเมืองวัดวา
อารามเจริญรุ่งเรืองมาก ยิ่งกว่าทุกสมัย

อาณาเขตของไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทางใต้ตลอดแหลมมลายู หมู่เกาะสุมาตรา และเขมร ทิศเหนือจรดเขตลานนา ทิศตะวันตกจรดเขตเมืองหงสาวดี ทิศตะวันออกจรดทะเลจีน.

อาณาเขตของไทยสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทิศเหนือจรดแดนจีน ทิศตะวันออกจรดทะเล ทิศใต้ถึงแหลมมลายูและเขมา ทิศตะวันตกจรดพรมแดนประเทศรามัญ.

รัชกาลพระยาธิไทย ได้ทรงแต่งคำภีร์ที่มีนามว่า “ไตรภูมิพระร่วง” ที่วัดป่าแก้ว เมืองสวรรคโลก ซึ่งเป็นหนังสือเก่าที่สุดในเมืองไทย

ในรัชกาลต่อมาสุโขทัยก็รวมเข้ากับกรุงศรีอยุธยา แล้วต่อมาก็ตั้งเมืองหลวงที่กรุงเทพฯ อยู่มาจนบัดนี้.

ขอแต่เพียงไทยเราย่ำผลาญญาติ

ร่วมชาติร่วมจิตต์เป็นข้อใหญ่

ไทยอย่ามุ่งร้ายทำลายไทย

จงพร้อมใจพร้อมกำลังระวังเมือง ร. ๖

สุโข พุทธานมูปาโท สุธา สหุทธมเทศนา

สุธา สัมผัส สามคฺติ สมนฺคฺลำนํ คโป สุโข ฯ.

เรื่องสร้างเมืองสวรรค์โลก

จากหนังสือพงศาวดารเหนือ

จึงเจ้าฤๅษีสัจฉนาลย์และเจ้าฤๅษีสัทธิมงคลทั้งสองพี่น้อง มีอายุยืนได้ ๑๐๐ ปี แต่
พระชินสีห์ยังดำรงราชสมบัติจนได้ตรัสแก่สหปัญญกฤดาณเป็นพระพุทธรเจ้าไปรคสัตว์ทั้ง
หลาย ทศกามา มีบ้านอันชนแก่นางสารอนเป็นมารคาพระสารีบุตรเถรเจ้า และพราหมณ์
ทั้ง ๑๐ บ้านยอมเป็นลูกหลาน เจ้าฤๅษีทั้ง ๒ มีอายุยืนได้ ๓๐๐ ปี สูง ๓ วา อายุได้
๒๐๐ ปี สูง ๙ ศอก หมูชะพ่อช้พราหมณ์เกินบวชและทรงพรต บ่ห่อนจะฆ่าสัตว์ จึง
มีอายุยืน ผู้มีเวรจึงพลันตาย ผู้หาเวรมิไ้ก็อายุยืน เจ้าฤๅษีสัจฉนาลย์จึงว่าแก่เจ้าฤๅษี
สัทธิมงคลว่า เราจะเข้าณฤพานแล้วเอ็นกุแก่ลูกหลานแห่งเราอันจะสืบไปในอนาคตกาล
แล้วก็ให้โอวาทไว้ในพระพุทธรศาสนา กำกับไสยศาสตร์ให้ไว้ด้วยกัน และเจ้าฤๅษีสัจฉนาลย์
จึงให้หาลูกหลานอันเป็นผู้เฒ่าผู้แก่กว่าชนทั้งหลาย จึงสั่งสอนว่าสุเจ้าทั้งหลายอันอยู่ทั้ง
๑๐ บ้านอย่าประมาทล้มตน ทั้งผิงน้ำสมุทรก็หมดไปแล้ว เขาจะสร้างบ้านสร้างเมือง
จะมีภัยเป็นอันมาก สุกุท่านจงชวนกันทำกำแพงกันทั่ว อย่าให้เฒ่ามัวแก่ค้นหา ศัสตรา
เร่รงตกแต่งไว้ ผู้ใดถ้าเป็นใหญ่ให้ครอบครองกัน ชะพ่อช้พราหมณ์ภายนอกหน้าจะเป็นกฤหัสถ์
ตกจากเกล้า ฆ่าสัตว์ ฆ่าพืชพรมูลชมพูจะกลายเป็นเหล่า ชะพ่อช้พราหมณ์จะมาทุกตำบล
จะละคำพระทศพล จะเอาคำโทโสโลโม้มักไ้ให้ท่านฉิบหาย ปู่จะสั่งเจ้าไว้ สุเจ้าจงเอา
พนมเพลิงเข้าไว้ในเมือง เป็นที่สร้างพระพุทธรูปบูชาคุณเท ผู้เฒ่าจะสั่งสอนจงทำตามคำ ครั้น
เจ้าฤๅษีสั่งสอนลูกหลานแล้วก็เหาะขึ้นไปถึงเขาใหญ่ชื่อภูเขาลวง สร้างสมณธรรมภาวนา
ไ้บุญญานสมบัติจากค้นหาด้วยปัญญาแห่งตน

จึงบาธรรมราช ให้หาชะพ่อช้พราหมณ์ทั้งหลาย นายบ้านมาพร้อมกันแล้ว จึง
ปันหน้าที่ให้ชะพ่อช้พราหมณ์กำหนดกฎหมายหน้าที่ ให้ทำกำแพง ๘ ศอก สูง ๔ วา

กว้าง ๕๐ เส้น ยาว ๑๐๐ เส้น จึงบารัรมราชผู้ฤกษ์พานาที่ ไต่ขึ้นในสำนักเจ้าฤาษี
 ผู้เป็นปู่ว่า ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้ายขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะโรง โทศก ภายหน้าจะได้ลูกนาค
 มาเป็นพระยาทั้งแต่พระพุทธเจ้าขึ้นพิพานได้ ๕๐๐ ปี พระฤาษีเจ้าท่านทำนายไว้ ถ้า
 อัครสาวกและสมณพราหมณ์ผู้มีเป็นธรรมเมื่อใด ออกเมืองจะหัก ๗ ภาค หาผู้จะยามิได้
 ฝ่ายกฤหัตถ์จะเป็นฝ่ายชี ๆ จะเป็นฝ่ายกฤหัตถ์ รู้จักจะพลันตาย อย่าหมายใจต่างทาง
 ปู่รำคาญแต่เท่านั้นจะมีไปภายหน้า และมีบารัรมราชเป็นประธาน ให้ชะพ่อชีพราหมณ์
 ตักเอาแสงมาทำเป็นกำแพง มีบารัรมราชเป็นผู้ใหญ่ ว่าท่านทั้งหลายย่อมบังคับบัญชากัน
 ให้เอาแสงมาทำเป็นแผ่นก่อเป็นกำแพงถึง ๗ ปีจึงแล้ว บานประตูเป็นพนักงานเมืองใด
 ทำประตูสกัด ๕๐ เส้น ยาว ๑๐๐ เส้น ทำด้วยปูนสร้างวัดวาอารามกุฏิสถานให้เป็นทาน
 แก่สงฆ์ทั้งหลายอันได้บรรลุลोकุตตรธรรมเป็นพระโสดาบันและสัทธาคามีนาคามี แล้ว
 จึงชะพ่อชีพราหมณ์ตั้งวิหารพระอิศวรและนารายณ์เป็นทิศพิชัย ชวนกันออกอาศัร ๗ วัน
 กินบวช ๗ วัน จึงสระเกล้า จึงขึ้นโล่ัมพวายแก่พระอิศวรเป็นเจ้าอยู่ท่าพระคาบสอัน
 จะมา

และเจ้าฤาษีกำนึงถึงตระกูล พอเข้าฌานสมาบัติอันเป็นบาทอภิญญา แล้วเหาะ
 มาในอากาศก็เข้าถึงพนมภูผา ยังชะพ่อชีพราหมณ์ทั้งหลายมาให้บูชา และบารัรมราช
 เป็นประธาน จึงถามว่าข้าแต่ปู่เจ้าทั้ง ๒ ข้าพเจ้าก่อสร้างเมืองตามคำเจ้ากูบริบูรณ์แล้ว
 ขอพระนามกรเมืองแก่เจ้ากู แล้วฤาษีสัชนาลัยว่า วันนั้น เราขึ้นไปเยือนพระอินทร์ถึง
 เมืองสวรรค์เทวโลกเราจึงลงมาวันนั้น ก็ให้ชื่อว่า เมืองสวรรค์โลก มาจนถึงบัดนี้ แล้ว
 เจ้าฤาษีสัชนาลัยและเจ้าฤาษีสัทธิมงคลให้ประชุมชะพ่อพราหมณ์ทั้งหลาย แล้วกล่าวผู้ใดจะ
 สมควรแก่เมืองนี้ พราหมณ์ก็ว่ามแต่บารัรมราช เป็นผู้เฒ่าผู้แก่กว่าข้าทั้งหลาย และ
 ฤาษีว่า ในแผ่นดินนี้จะเห็นพระยามิ ๓ ตระกูล คือกระษัตริย์และเศรษฐีและพราหมณ์
 ประเสริฐในแผ่นดินนี้ เจ้าฤาษีจึงทูลบารัรมราช ให้เป็นพระยา ชื่อพระยาธรรมราชา
 จึงตั้งนางท้าวเทวี อันเป็นหลานสาวแห่งนางโมกคัลลิตบุทรนายบ้านหริภุญชัยมาเป็นอัคร-
 มเหสีอยู่ในราชวังแล้ว และเจ้าฤาษีจึงคิดได้ว่า ธาตุและกระดูกนี้ช่วยชุ่หากไปเอามา
 เมื่อพระเจ้านิพิพาน ตักเอามากับพระธาตุ อันพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชแจกไว้ยังฝัง
 อยู่ใต้ต้นไม้ร้าง มีแรงตัวเมื่อยหากอยู่เฝ้ารักษา และท่านจงเอามาประดิษฐานไว้เถิด กรัน
 เจ้าฤาษีสั่งสอนลูกหลานแล้วก็เหาะไปในอากาศเวหาถึงภูผาหลวงได้ ๗ วันก็นิพิพาน

และพระยารัชมราชเจ้าจึงให้หาชะพอชีพราหมณ์ ชุมมนุมกันพิภพเอาพระธาตุ
 พระพุทธเจ้าขึ้นมาบรรจุไว้ในเมือง จึงให้ช่างก่อบรรจุพระธาตุ จึงให้บาฬิศคน ๑
 บาฬิศคน ๑ บาฬิศคน ๑ บาฬิศคน ๑ บาฬิศคน ๑ บาทง ๕ คน
 ย่อมเป็นช่างก่อกำแพงด้วยกันว่าจะทำให้คงาม คูหลากกว่าช่างทั้งหลายในแผ่นดิน
 ครั้นก่อกำแพงกันแล้ว จึงให้ตัดเอาแลงมาทำเป็นแผ่น ยาว ๓ ศอก กว้างศอก ๑ ยาว ๕
 ศอก กว้าง ๒ ศอก ทำเป็นบัวหงาย และหน้ากระดานและชานทรงมันให้งาม จึงชุบ
 เป็นสระกรวยแลงทำด้วยปูน จึงตั้งฐานชั้น ๑ และสมเด็จพระเจ้าธรรมราชาธิราช
 เสด็จไปด้วยชะพอชีพราหมณ์ทั้งหลาย ถึงต้นไม้รังซึ่งแรงทำรังนั้นแล้ว จึงชุบเอาผอบแก้ว
 ใหญ่ ๕ กำใส่พระธาตุขึ้นขึ้นมา จึงบูชานมัสการด้วยดอกไม้รูปเทียนแล้วเชิญพระธาตุ
 มาถึงเมือง แล้วพระยารัชมราชเจ้าจึงบ่าวร้องแก่คนทั้งหลายผู้ศรัทธา ก็เอาทองมา
 ประมวลกันได้ ๒,๕๐๐ ตำลึงทอง ให้ช่างตีเป็นสำเภากะตรา จึงใส่พระธาตุพระพุทธเจ้า
 อยู่ในน้ำป่อ จึงก่อเป็นพระธาตุเจดีย์สวมขึ้น ปีหนึ่งจึงแล้วแต่องค์ ยอดยังไม่ขึ้นและ
 พระสงฆ์เจ้าทั้งหลายจึงนมัสการ อันว่าชะพอชีพราหมณ์ทั้งหลายอันอยู่ในปัญจัมชฌคาม
 อันเป็นหลานเหลนแห่งนางโมกคัลลีส อันเป็นพระมารดาพระโมกคัลลีส และนางสารี
 เป็นพระมารดาพระสารีบุตรอันอยู่ในปัญจัมชฌคามก็กลายมาเป็นเมืองสวรรค์โลก และ
 พระธาตุพระสารีบุตรเจ้าบรรจุไว้ในเจดีย์พระธาตุข้างเหนือ และธาตุพระโมกคัลลีสเจ้า
 ก็บรรจุไว้ในบ้านนางโมกคัลลีส และนางทั้ง ๒ นี้ก็เป็นญาติแก่กัน และบ้านอุตรคามนี้
 เติม แต่ล้วนชะพอชีพราหมณ์ไปค้าขายแก่กัน กินบวชถือศีลด้วยกัน และเจ้าธรรมกุมาร
 ลูกพระยารัชมราช และเจ้าอุโลกกุมารเป็นเจ้าภิกษุทรงไตรปิฎกและออกจากพระศาสนา
 พระบิณฑบาตและเผ่าพันธุ์ให้เป็นพระยา จะได้ช่วยกันป้องกันอันตราย ศัตรูอันจะมา
 แต่ทิศต่าง ๆ ครั้นก่อกำแพงแล้วจึงให้พระสาสน์นั้นไปแก่ชาวบ้านปัญจัมชฌคาม ให้ทำกำแพง
 ล้อมบ้านให้รอบคอบ แล้วให้ตั้งเรือนหลวงแล้วจึงให้มารับเอาเจ้าอุโลกกุมารราชาภิเศก
 ให้เป็นพระยาศรีธรรมมาโคกราช ในเมืองหริภุญชัยด้วยนางพราหมณี แล้วให้ชาวบ้าน
 อัครคามทำกำแพงล้อมบ้านให้มั่นคง แล้วจึงชะพอชีพราหมณ์ผู้ใหญ่มารับเอาเจ้าธรรม
 กุมารไปราชาภิเศกด้วยนางพราหมณี ก็ได้ชื่อว่ากัมโพชนครก็อยู่ยัง และให้สาสน์นั้น
 ไปถึงบ้านบุรพคามตกแต่งกำแพงและให้ทำพระราชวังให้บริบูรณ์แล้ว จึงให้ชะพอ
 ชีพราหมณ์ผู้ใหญ่มารับเอาเจ้าสีหกุมารไปราชาภิเศกด้วยนางพราหมณีนั้น จึงให้ชื่อเมือง

บริบูรณ์นคร อันว่าเมืองทั้ง ๔ เมืองนี้ ก็เป็นกระษัตริย์ชอตรงต่อกัน แล้วจะได้มีใจ
โลกแก่ราชสมบัติหามิได้ ต่างกันต่างก็อยู่ ครั้นถึงเทศกาลก็ถวายบังคมลาแล้วก็ไป และ
จะได้มีใจซ้งและจิตริษยาแก่กันหามิได้ แต่กระษัตริย์สืบ ๆ กันมาได้ ๓ ชั่วตระกูล

เรื่องพระร่วงอรุณ कुमार เมืองสวรรค์โลก

พระพุทธศักราชได้ ๕๐๐ ปีมะโรง สัมพุทธศก จุลศักราช ๘๖ ปีกุน พระยา
อภัยคามินีศัลจารย์บริสุทธอยู่ในเมืองหริภุญชัยนคร ย่อมออกไปจำศีลอยู่ในเขาใหญ่ จึง
ร้อนถึงอาศน์นางนาคอยู่มิได้ ก็ขึ้นมาในภูเขาใหญ่นั้นก็มาพบพระยาย้อยจำศีล เธอมาเสพ
เมณฑก้วยนางนาค ๆ อยู่ได้ ๗ วัน แล้วจะลาไป พระยาจึงให้ม้ารัตนอมพลและพระ
ธำมรงค์ไปแก่นางนาคให้ชมต่างพระองค์ นางนาคก็กลับลงไป พระยาก็ก็นำเข้าเมืองทั้งเก่า
และนางนาคก็สมัครรักแก่ และนางนาคก็ว่าลูกตนมิใช่เป็นไซ้ และจะเป็นมนุษย์ทีเดียว
และจะคลอดในเมืองนี้มิได้ แล้วจึงขึ้นมาที่ภูเขาที่อาศน์แห่งพระยานั้นก็ประสูติ कुमार ผัว
และแหวนนั้นนางก็ไว้แก่ลูกตนแล้วก็หนีลงไปเมืองนาค

และมีพรานพเนจรคน ๑ ออกไปหาเนื้อในป่า ได้ยินเสียงกุมารร้องไห้ และ
พรานเข้าไปก็เห็นกุมาร แล้วพรานก็สัญญาว่าลูกท้าวหลานพระยาแต่เห็นตัวมากลัวตัวและ
ซัดลูกเสีย พรานจึงเอากุมารนั้นไปให้ภรรยาตนเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม

และสมเด็จพระเจ้าอภัยคามินีราช ใช้ให้เสนาอำมาตย์สร้างพระมหาปราสาท จึง
ให้เกณฑ์เอาชาวบ้านมาตากไม้ตั้งเสาพระมหาปราสาท และพรานนั้นก็ต้องเกณฑ์มาตาก
ไม้ จึงเอากุมารนั้นเข้ามาไว้ด้วย และร้อนด้วยรัศมีพระอาทิตย์ พรานนั้นจึงเอากุมาร
นั้นเข้ามาไว้ในร่มพระมหาปราสาท ๆ ก็โอนไปเป็นหลายที พระยาเห็นก็หลากพระทัย
จึงให้เอาพรานนั้นเข้ามาถามดู และพรานจะพรางมิได้ก็บอกว่าลูกเขาซัดเสียในป่า และ
ข้าพเจ้าเอามาเลี้ยงไว้เป็นลูก พระยาจึงถามว่ามีอันใดอยู่ด้วยกุมารนั้นบ้าง จึงกราบทูล
ว่ามีแหวนและผ้าอยู่ด้วยกัน และพระยาจึงให้พรานเอามาบอกว่าเป็นราชบุตรแห่งตน
พระองค์จึงให้รางวัลแก่พรานนั้น แล้วพระองค์จึงให้หาชะแม่มารับเอากุมารนั้นมาเลี้ยง
ไว้แล้ว พระองค์ให้ชื่อกุมารนั้นว่า เจ้าอรุณราชกุมาร

แล้วยังมีกุมารผู้ ๑ อันเกิดร่วมชาติมนุษย์ด้วยนางอัคมเหสี ชื่อว่าเจ้าฤทธิกุมาร เป็นน้องเจ้าอรุณราชกุมาร และเจ้าพี่น้องทั้ง ๒ ร่วมใจกัน และเจ้าอรุณราชกุมารได้ พุทธทำนายพระพุทธเจ้าเมื่อไปฉันเพลนอกบ้านปัญจัมชฌคาม และพระยาอภัยคามินีมาคิด แต่ในพระทัยว่า เมืองใดจะสมควรแก่ลูกแห่งกูนี้ จึงเห็นแต่เมืองสัชนาลัยยังแต่พระราช ธิกา และพระราชบุตรหามีได้ และพระยาอภัยคามินีจึงเอาเจ้าอรุณราชกุมารเป็นพระยา ในเมืองสัชนาลัย ก็ได้นามชื่อว่าพระยาร่วง และพระองค์จึงให้สร้างพระวิหารทั้ง ๕ ทิศ สร้างพระจำลองไว้แทนพระองค์ ทิศพระมหาธาตุและพระระเบียงสองชั้นแล้วเอาแสงทำ เป็นค้ายและเสาโคมรอบพระวิหาร และพระองค์ก็ให้หาช่างทองมาททุกบ้านทุกเมือง จึง ให้เอาทองแดงมาทำเป็นลำพระขรรค์ยาว ๘๘ ศอกกึ่ง ตัน ๕ ศอกกึ่ง ปลาย ๓ ศอก และแก้วใสยอก ๑๕ ใบ และบัลลังก์แท่นรองยอกใหญ่ ๔ ก้าว กระจกทองดี ๑๐๐ ชิ้น และหุ้มทองแดง ขลิบขนุนลงมาถึงตีนคูลา และสร้างอุโบสถให้เป็นทานแก่พระสงฆ์เจ้า และให้สร้างที่ถันวังพระธาตุเป็นวิหารและพระเจดีย์จึงให้ชื่อว่า วัดเขารังแร้ง และ พระเจ้าอรุณราชคือพระยาร่วงนั้น และทั่วพระยาประเทศเมืองใด ๆ จะทูลทานอนุภาพ พระองค์ก็หามีได้ มาถวายบังคมทูลสกลสมพุทวิป เพราะพระองค์ต้องพุทธทำนาย พระพุทธเจ้าและอายุพระองค์เจ้าได้ ๔๐ ปี พอการบพระพุทธศักราชได้ ๑๐๐๐ ปี จุลศักราช ๑๑๔ ปีมะโรง นพศก จึงคนอันเป็นใหญ่กว่าทั้งหลายนำเอาช่างเผือกงาตำ กับเขี้ยวงูมาถวายแก่พระองค์ด้วยบุญที่พระองค์ทำหุ่นช้างไล่คอกไม้ถวายแก่พระพุทธเจ้า แต่ชาติก่อน และเมื่อพระองค์จะลบศักราช พระพุทธเจ้าจึงให้นิมิตต์พระอชิตเถรและ พระอุปคุตเถร และพระมหาเถรโสดยลายคือพราหมณ์ เป็นเชื้อมาแต่พระรามเทศ และ พระอรหันต์เจ้าทั้ง ๕๐๐ พระองค์ ทั้งพระพุทธโฆษาจารย์วัตรังแร้ง และชุมนุมพระสงฆ์ เจ้าทั้งหลาย ณ วัดโคกสิงคารามกลางเมืองสัชนาลัยและทั่วพระยาในชมพูทวีปคือไทย และลาวมอญจีนพม่าลังกาพราหมณ์เทศเทพต่าง พระองค์เจ้าให้ทำหนังสือไทยเจียง มอญ พม่า และขอมเจียงขอมมีมาแต่บัดนั้น

พระยาร่วงมีพระราชโองการตรัสแก่เจ้าฤทธิกุมารว่า พระยากรุงจีนเหตุใดจึงมิมาช่วย ลบศักราช มาเราพี่น้องจะไปเอาพระยากรุงจีนมาเป็นข้าเราให้ได้ ครั้นพระยาทั้ง ๒ พี่น้องก็คิดด้วยกันแล้ว จึงอำลาอำมาตย์ทั้งหลาย ให้แต่งเรือลำ ๑ ยาว ๘ วา ปากกว้าง ๔ ศอก ครั้นได้ฤกษ์วันอาทิตย์เสด็จออกไปด้วยกำลังน้ำ และอันเป็นชาติแห่งนางข้าง

วลาหก เทวบุตรและนอกนั้นเทวบุตรไปด้วย พระองค์ทั้ง ๒ มีแต่พระชรรค์อันศิลป์
 ทั้งพระภูมิและพระพายเจ้าก็พัดพาไป และนางเมขลาเจ้าสมุทรก็ขึ้นศรก็ขามให้เป็น
 อันตราย และไปได้เดือน ๑ จึงถึงกรุงจีน และเมื่อวันไปถึงนั้นบังเกิดเป็นอัศจรรย์ให้
 เป็นหมอกตกมึนให้เห็นพระจันทร์พระอาทิตย์ และจันททั้งหลายให้ชนลูกหนึ่งหัวฟองทั้งเมือง
 สะท้านสะเทือนหวั่นไหวหนักหนา และพระยากรุงจีนจึงให้หาเสนาอำมาตย์มาชุมนุมใน
 ท้องพระโรง และพิพากษาคำด้วยกันแล้วจึงใช้ให้ขุนแก้วการจีนพิจารณาในท้องมหาสมุทร
 และขุนแก้วการจีนไปข้างใต้ข้างเหนือ มิได้เห็นสำเภาดำโกลาหนึ่ง ในท้องทะเลมิได้
 แลเห็นแต่เรือน้อยลำ ๑ มีไทย ๒ คนช้อยมา และขุนแก้วการจีนได้เห็นแล้วจึงกลับ
 ไปทูลพระเจ้ากรุงจีน ๆ ก็รู้ในพระทัยแห่งพระองค์ ด้วยมีพระพุทธานายไว้แต่ก่อนอยู่
 ในเมืองแห่งนี้ ว่ามีไทยพี่น้อง ๒ คนจะข้ามทะเลมาแสวงหาเมีย และชายผู้ ๑ จะเป็น
 เจ้าแก้วชาวชมพูทวีป และลบศักราชพระพุทธเจ้าแล้วและมาถึงกุนเฑียงแท้แล้ว ครั้น
 พระยากรุงจีนรู้ในพระทัยแล้ว จึงใช้พลจีนออกมารับพระองค์ขึ้นมาถึงเรือนหลวงแล้ว
 จึงให้นั่งบนแท่นแก้ว และพระยากรุงจีนจึงถวายบังคมแล้วจึงชวนเจรจา และพระยาร่วง
 ก็ทรงภาษาได้ทุกประการ และพระเจ้ากรุงจีนจึงนำเอาพระราชธิดามาถวายให้เป็นพระ-
 อัครมเหสี ด้วยเหตุว่านางนั้นได้ทำบุญไว้ด้วยพระองค์แต่ชาติก่อนมา ได้สร้างพระไตร-
 ปิฎกทั้ง ๓ ไว้ในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้ากกุสันธ์ และเมื่อพระพุทธเจ้าไปนั่งฉัน
 จัณฑ์ในบ้านปัญจัมฆคคาม เป็นนาคให้น้ำเป็นทานแก่พระพุทธเจ้าเรา ๆ ทำนายไว้ว่า
 นาคนี้จะได้ลบศักราชพระตถาคตเมื่อถวัน ๑๐๐๐ ปี ได้แก่พระยาร่วงเจ้า และพระยา
 กรุงจีนก็รู้ทุกประการ จึงตามพระทัยพระยาร่วงทุกประการอันจะข้านั้นมิได้ จึงให้นาง
 ราชกัลยาณีแก่พระองค์เจ้าและพระยากรุงจีนใช้ให้อำมาตย์แต่งสำเภาเกตราดำ ๑ กับเครื่อง
 บรรณาการ และพระยากรุงจีนจึงผ้าตรามังกรออกเป็น ๒ ภาค และข้างทางให้มาแก่
 พระราชธิดา ถ้าและเมื่อหน้าไปจะมีราชสาส์นถึงกันแล้วให้เอาตราประทับกันดู ถ้าแล
 เป็นดวงเดียวกันจึงสันทักว่าราชสาส์นพระราชธิดา พระยาร่วงเจ้าจึงมาสู่สำเภาด้วยนาง
 พสุจเทวีและเจ้าฤทธิราชกุมาร และฝูงจีนทั้งหลาย ๕๐๐ เป็นบริวารใช้สำเภาไปได้
 ๑ เดือนจึงถึงด้วยอาณภาพแห่งเทพดา ครั้นถึงเมืองสัชนาลัยแล้ว ขณะนั้นนาทะเลขึ้นมา
 ถึงเมืองสัชนาลัย จึงใช้สำเภาไปมาหากันได้ พระองค์เสด็จขึ้นถึงเรือนหลวงแห่งพระองค์
 เจ้าแล้วและท้าวพระยาทั้งหลายกราบถวายบังคม และจีนทั้งหลายก็ทำด้วยขามถวาย จึง

เกิดมีด้วยสามแท่นนั้นมาท้าวไททั้งสองก็อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งแต่ทำบุญให้ทานรักษาศีลและถือความสัตย์อยู่มิได้พลากพลึง จึงมีพระตะบะเคชะว่าสิ่งใดก็เป็นสิ่งนั้นทุกอันแล พระองค์จึงให้เอาพสุภุมารผู้เป็นน้อง ทั้งพระราชวังอยู่นอกเมือง และเจ้าพสุภุมาร เจ้าฤทธิกุมาร เป็นอันรักใคร่กันเป็นหนักหนามิได้ฉันทาโทษาแก่กัน ไปมาด้วยกัน เข้าไปถวายบังคมด้วยกันมิได้ขาดในพระราชวัง

และเมืองพิชัยเชียงใหม่มีแต่พระราชธิดาและหาพระราชบุตรมิได้ แต่อำมาตย์เมืองพิชัยเชียงใหม่จึงกราบทูลขอพระราชทานเจ้าฤทธิกุมาร จะให้เสวยราชสมบัติสืบตระกูลมิให้ขาดเสียได้ และสมเด็จพระอรุณราชจึงพระราชทานเจ้าฤทธิกุมารผู้เป็นน้องเสด็จขึ้นไปด้วยกัน และให้พสุภุมารอยู่รักษาเมืองกับนางพสุเทวี พระองค์ทรงช้างเผือกงาค้ามีฤทธิ์ยิ่งนักหนา กับด้วยอำมาตย์เสนาเสด็จประพาสต้นพนมใหญ่กึ่งกลางหน และจึงเจ้าฤทธิกุมารผู้น้องพี่น้องหน้าช้างเข้าต่อกันแล้ว พระองค์จึงจับเอาคนที่ทองเต็มไปด้วยน้ำทรงอธิษฐานให้เป็นแก่น แวนแคว้นแห่งเจ้าแคว้นนี้ไป พระองค์จึงทรงเทน้ำในคนที่ทองลงไปเป็นสำคัญ แล้วจึงเอาตะปูทองแดงใหญ่ ๓ ก้า ๓ วา ๓ ตัว บักไว้เป็นประธาน ครั้นพระองค์บักแคว้นไว้ให้แล้วก็เสด็จขึ้นถึงเมือง แล้วนางมลิกาสุกเจ้าเมืองเชียงใหม่มาต้อนรับเสด็จเข้าไปในเรือนหลวงแล้ว ท้าวพระยาอำมาตย์เสนาทั้งหลายก็กราบถวายบังคมแก่พระองค์เจ้าแล้ว

และขณะนั้น พระอรหันต์เจ้านับได้เป็นหลายพระองค์ และพระมหากษัตริย์เจ้าจึงให้ไปว่านางมลิกาเทวีผู้นี้เป็นโฉน อำมาตย์จึงให้ไปถาม พระอรหันต์เจ้า ๆ จึงเสด็จด้วยทิพจักขูรู้แล้วจึงบอกแก่อำมาตย์ว่าอุบาสิกาเขาได้ให้ทานข้าวบิณฑบาตรอันรายไปด้วยคอกมะลิและทานเชื้อเองแล้ว อำมาตย์จึงไปทูลแก่พระองค์ก็ชื่นชมยินดีนักหนา จึงราชาภิเษกเจ้าฤทธิกุมารให้เป็นพระยาล็อกกับด้วยนางมลิกาเทวี เมืองพิชัยเชียงใหม่จึงคึกกัฏญ์กันมา และลาวผู้หนึ่งจึงลูลูขอเอาผิวเป็นจาวีรสืบมา และพระยาร่วงจึงกลับคืนลงมาเมืองพระองค์ตั้งเก่า

และพระร่วงขณะนั้นคะนองนัก มักเล่นเบย์และเล่นว่าวไม่ถือตัวว่าเป็นท้าวเป็นพระยา เสด็จไปไหนก็ไปคนเดียว และพระองค์เจ้ากรุงบงเหล่อมรู้จักไตรเพททุกประการ ว่าให้ตายก็ตายเอง ว่าให้เป็นก็ตนเอง อันหนึ่งขอมผู้ขึ้นมาแล้วก็กลายเป็นหินแดง และขอมก็ขึ้นไม่ได้ด้วยวาจาสั่งแห่งพระองค์ ๆ ได้ทำบุญแต่ชาติก่อนมา

และเคชะแก้วอุทกประสาท พระยากรุงจีนหากให้มาแก่พระองค์ ๆ จะไป ได้ ๗ วันน้ำมี
ส่วยก็ได้

ในกาลวันหนึ่ง พระองค์ก็ทรงว่ากว่าลงชาคลอยไปถึงเมืองทองอุ และพระยา
ทองอุ^๕นั้นเป็นข้าพระร่วงเจ้า แต่ก่อนชื่อนายอุ ไปคล้องลิงเผือกให้แล้วจึงเฝ้าบ้านเมือง
ด้วยเคชะคล่องลิงเผือกอันเป็นทิพยจึงได้เป็นพระยานัน และว่าวพระยาร่วงเจ้าชาคลอย
ไปตกอยู่ในปราสาท พระยาร่วงเจ้าตามไปถึงเมืองทองอุ และพระยาร่วงเจ้านั่งอยู่ใน
บรรณศาลานอกเมือง ครั้นค่ำพระองค์ก็ลอบเข้าไปทำซุกด้วยธิดาพระยาทองอุอยู่ในปราสาท
อันแล้วไปด้วยเหล็กทาสลงมาทุกชั้น แต่เมื่อพระร่วงเจ้าจะขึ้นเฝ้าว่าวนั้น พระองค์เจ้า
ให้พระยาทองอุขึ้นขึ้น พระองค์ก็เหยียบบ่าพระยาทองอุขึ้นเฝ้าว่าว ครั้นเอื้อมหยิบมาถึง
พระหัตถ์ พระองค์ก็เหยียบศีรษะขึ้นเฝ้าว่าวด้วยพระองค์คิดว่าเป็นขามให้ถือความ และ
พระองค์เฝ้าว่าวได้แล้วพระองค์ก็หนีมา และลูกสาวจึงบอกแก่พระยาทองอุผู้บิดา ๆ จึงรู้
จึงให้ไปตามเอาตัวพระองค์กลับมาและสาวได้พระองค์ออกไล่พานทองไว้ จึงส่งตัวพระองค์
มาจากเมืองและพระองค์ก็ไม่ว่าเขาเอาไล่ไว้ ด้วยกรรมที่พระองค์เป็นกา และพระยา
ทองอุเป็นปลาและกาลากไล่ออกไว้จะกินกับมิกิน แต่^๕นั้นมาลวามักเป็นผีกินไล่กินพุงคน
ทั้งหลาย ครั้นพระร่วงเจ้ามาถึงเมืองสัชนาลัยและมายังพระอัครมเหสีและพระสนมทั้งหลาย
ถวายบังคมแล้วก็เปลื้องอาภรณ์ออกจากพระองค์ไว้แล้ว และเจ้าพสุจกุมารก็เข้าไปถวาย
บังคม จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งเจ้าพสุจกุมารว่ากูจะไปอาบน้ำมิเห็นกูมา เจ้าเป็น
พระยาแทนพี่เกิด และเจ้าพสุจกุมารก็ไม่รู้และสำคัญว่า ๆ เล่น ครั้นพระองค์ลงไปอาบ
น้ำที่กลางแก่งเมือง ก็อันตรธานหายไปไม่ปรากฏในพุทธศักราช ๑๒๐๐ พระยาร่วง
สนิทวงศ์ จุลศักราช ๑๕๗ ปีชวด สัปตศก

เสนาอำมาตย์ท้าวพระยาทั้งหลายก็ร้องให้ว่าไรไปมา ทั้งพระสนมชาวแม่ทั้งหลาย
เป็นทุกชั้นนักหนา และเจ้าพสุจกุมารจึงให้ราชทูตถือข่าวสาสน์ขึ้นไปทูลพระยาลือกุมาร
ราชนครเมืองพิชัยเชียงใหม่ผู้เป็นน้องพระองค์ พระยาลือรู้แล้วจึงลงมาราชากิเชกเจ้า
พสุจกุมารให้เป็นพระยาในเมืองสัชนาลัยแล้ว ครั้นพระร่วงเจ้าทวงกตวันหนึ่งแล้วข้าง
อันเกิดร่วมชาติขึ้นก็ตายคนละวัน และพระยาลือกุมารขึ้นไปเมืองพิชัยเชียงใหม่ถึงแก่

และเมื่อเสนาคน ๑ ชื่อไตรภพนาถ ถิธอ่านราชการณรงค์สงครามรอบคอบนัก
จึงทูลแก่พระยาพสุจราชว่า เมืองเรานี้พระเจ้าข้าหาผู้มียุภูมิได้แล้ว และอันตรายจะ

บังเกิดมีไปเมื่อภายหลัง ขอพระองค์ให้แต่งกำแพงและหอรบไว้ให้มั่นคง แล้วจึงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้ขุนไทรภพนาถรับพระราชโองการตรัสสั่งแล้ว จึงให้หาเสนาอำมาตย์ซ้ายขวา และตำรวจนอกในไพร่พลโยธาทั้งหลาย ให้ย่อกำแพงเข้าไปเป็นบ้อมให้รอบเมือง และให้ย่อซาลาถมไว้ และที่ถมนั้นให้ไว้เป็นใหญ่ทุกแห่งทุกตำบล และตั้งค่ายเชิงเรียงพนมแห่งหนึ่งพนมหัวช้างแห่งหนึ่ง พนมบ่อนเบี้ยแห่งหนึ่ง และให้แต่งพระนครราชธานี แล้วตั้งบ้อมและช่องปืนใหญ่ แล้วให้ตกแต่งหัวเมืองเอก ๕ หัวเมือง เมืองโท ๘ หัวเมือง แต่งสรรพยุทธทั้งปวงไว้สำหรับต่อสู้ข้าศึก แล้วให้แต่งคนเร็วมาใช้เล่นหากันจนจับปล้นทุกหน้าด่าน

แล้วให้กำหนดกฎหมายไว้ทุกหน้าด่าน แล้วให้กำหนดกฎหมายไปถึงเมืองกัมโพชนคร ให้กำหนดกฎหมายสืบ ๆ กันไปถึงเมืองศรี เมืองสวางคบุรี เมืองยางกิริ นครกิริ เมืองซอนกิริ และเมืองเหล็กเมืองสิงเทาเมืองทงนชนแก่เมืองกัมโพชนคร ท้าวพระยาตกแต่งบ้านเมืองทุกแห่ง และเมืองพิบูลย์นครอันชนแก่เมืองหริภุญชัย คือเมืองลำพูนทุกวันนี้ และเมือง ๘ หัวเมืองนั้นให้แต่งเครื่องศัสตราอาวุธและตรวจค่านทาง ให้แต่งคนเร็วมาใช้ไปฟังข่าวแก่กันให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวทุกเมือง และเจ้าพสุจราชให้พาพานิชพ่อค้าสำเภาลำ ๑ ให้ถือสาส์นไปถึงเมืองกรุงจีน ถึงพระเจ้ากรุงจีนผู้เป็นตา (เรียกตามพระร่วง คือพระเจ้ากรุงจีนเป็นพ่อตา) ทูลขอช่างหล่อปืน ๑๐ คน และพระเจ้าตากให้มาตามพระเจ้าหลานทูลขอ มาได้ ๗ เกือนก็ถึงเมืองสขณาลัย เจ้าพสุจราชจึงให้ช่างหล่อปืนใหญ่ ๑๒๐ บอก ปืนนกสับ ๕๐๐ บอก จึงมีช่างหล่อสมฤทธิธมมบัคแท่นมา พระองค์จึงให้ตั้งคนทั้งหลายรักษาไว้ตามช่องทั้งดินและลูกปืนอันมาก และลูกปืนให้เอาดินปืนเผาเป็นเกลี้ยงให้เป็นลูกปืน

เรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก

ครั้นถึงเดือนอ้ายขึ้นค่ำ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก พระเจ้าเชียงใหม่ให้เสนาอำมาตย์และมหาอุปราชตรวจจัดไพร่พลโยธาข้างมาเครื่องศัสตราอาวุธทุกท้าวพระยา ปืนหอกดาบโล่ธนูหน้าไม้ เกราะเหล็กเกราะเขา แล้วจึงตั้งพระยาเชียงใหม่ พระยาเชียงลือเป็นแม่ทัพ

หน้า ทั้งพระยาเชียงเงิน พระยาเชียงตุงเป็นปึกขวา ทั้งพระยาเชียงน่าน พระยาเชียงฝาง เป็นปึกซ้าย

เจ้าพสุจราชจึงให้อุปทูตขึ้นไปฟังข่าวให้รู้การทั้งปวงแล้วจึงกลับมาทูลแก่พระยาพสุจราช ๆ จึงให้กฎหมายไปแก่พระยาพิชัยเชียงใหม่ อันเป็นพระญาติแห่งพระองค์แล้ว พระยาลือธราภถึงทิวังกต ยังแต่บุตรชายผู้เป็นหลานแห่งพระองค์ชื่อ พระพรหมวิธ จึงให้ขับพลเมืองนคร เมืองแพร่ เมืองน่าน เข้าเมืองเชียงใหม่สิ้นเชิง ท้าวพระพรหมวิธ จึงให้ทหารอาสานั่งก้นทางให้รู้มาถึงตำบลใด พระยาพสุจราชจึงให้ขับครัวเข้าเมือง สันนาลัยสิ้นเชิง แต่ครัวชายฉกรรจ์นั้นให้อยู่ที่รบถอยหลังเข้ามาหาค่าย พระยาศรีธรรม ไตรปิฎกจึงให้ขับพลเข้าเมืองสันนาลัย ให้ตั้งค่ายหลวงใกล้เมืองสันนาลัยทาง ๕๐ เส้น จึงให้พลทหารโยธาล้อมเมืองสันนาลัยเข้าไว้ จะเข้ามิได้ด้วยข้างในปืนใหญ่ปืนน้อยมาก จะเข้าข้างหัวเมือง พลโยธาอาสาสูตายลงเป็นอันมาก พระยาพสุจราชจึงให้พลโยธาให้ร้อง ตีกลองใหญ่ทุกประตู ชำศึกสะท้านสะเทือน ทั่วเสียงกลองและปืนใหญ่อาสาข้างนอก ค่ายเปลื้อง

พระพุทโธษาจารย์เจ้าวัดเขาร้างแวงรู้การแล้วจึงชุมนุมพระสงฆ์ทั้งหลาย ว่า เราทั้งหลายอย่าให้เขาทั้งหลายรบกัน ไพร่พลทั้งปวง จะตายเป็นอันมาก ครั้นก็คิด ทั่วกันแล้ว พระพุทโธษาจารย์เจ้าจึงไปถวายพระพรแก่สมเด็จพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกก็ฟังอำนาจพระอรหันต์เจ้า แล้วพระพุทโธษาจารย์เจ้าจึงเข้าไปห้ามพระยาพสุจราช พระยาพสุจราชก็ฟังคำพระอรหันต์เจ้า ทั่วพระยาศรีธรรม-ไตรปิฎกเป็นคู่กันกับนางประทุมเทวี แต่ชาติก่อนให้ทานมีร่วมใจกันจึงมาเกิดใกล้กัน จึงให้มารบกัน พระยาพสุจราชรู้แจ้งเพราะพระอรหันต์เจ้าแล้วจึงมายังชาวเจ้าชาวแม่ นางเฒ่านางแก่ทั้งหลายให้ประทับประคานางประทุมเทวีแล้ว พระยาพสุจราชจึงให้ถวาย บัณคมแล้วก็เวนพระราชธิดาให้แก่พระยาศรีธรรมไตรปิฎก พระยาศรีธรรมไตรปิฎกก็ ยินดีนักหนา แล้วอนุญาติแก่กันแล้ว พระยาศรีธรรมไตรปิฎกก็ให้ยกทัพตั้งเมืองเชียงแสน แล้วท้าวพระยาที่ต่างคนต่างไปบ้านเมืองตน

พระยาศรีธรรมไตรปิฎกก็ได้พระราชกุมารในสำนักนางประทุมเทวี ๒ คน ผู้ ๑ ชื่อเจ้าไกรสรราช ผู้ ๑ ชื่อเจ้าชาติสาคร เจ้ากุมารทั้ง ๒ ประกอบด้วยอานุภาพทั้งรูปทรง กิ๋มทั้งใจก็เป็นกุศล

แต่ชาติก่อนพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเป็นภิกษุ ได้สร้างพระไตรปิฎกเมื่อศาสนา
พระกกุสนธ์เจ้า ครั้นพระองค์เกิดมาตรัสรู้ในไตรปิฎกทั้งสามพระองค์จึงรู้ในพระทัยว่า
พระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตรทางตะวันตกตะวันออก แล้วเสด็จไปอาศัยฉันจังหันได้
ทันสมอ และควรจะไปสร้างเมืองไว้ในสถานที่นั้น พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกคิดแล้วจึงมี
พระราชโองการตรัสสั่งจ่านกรร็อง จ่าการบูรณ ให้ทำเป็นพ่อค้าเกวียนไปค้าคนละ ๕๐๐
เล่มเต็ม ไปค้ายทุษฐัตถ์ทั้งหลาย

เรื่องทีกลปนา

อนึ่ง พระยาร่วงพระราชทานที่ไร่และนาสักวาอารามไว้เป็นพระกลปนา ยุทิศ
ไว้สำหรับวัดโลกสิงการามตำบลนา ๕๐๐ ไร่ ตำบลโอทานา ๒๕๐ ไร่ ตำบลคลอง
วัดกูปไปถึงบ้านปูน ๑๕๐ ไร่ ตำบลนาทลนไถ่ ๔๖๐ ไร่ อันนั้นขึ้นแก่วัดโลกสิงการาม
และที่ไร่และนาสักขึ้นแก่วัดแก้วราชประดิษฐฐานตำบลนาทะแกงไถ่ ๒๕ ไร่ ตำบลทุ่งขาลา
ไถ่ ๗๖๐ ไร่ ตำบลศรีษะกระบือไถ่ ๗๕๐ ไร่ อันนั้นขึ้นแก่วัดแก้วราชประดิษฐฐาน และ
ที่ไร่และนาสักขึ้นแก่วัดกุ่มอุทยานใหญ่ ตำบลบ้านป่าอ้อยเหลืองไถ่ ๑๒๕๐ ไร่ ตำบล
ม่วงถวาย ตำบลระกาเป็นแดนไปถึงปู่เจ้าศาลกลองไถ่ ๔๒๐ ไร่ ขึ้นแก่วัดเขาหลวง แต่
นาวัดเจ้าจันทร์มาถึงบ่อหิน มีคันนาใหญ่กลางทุ่งเป็นแดนไถ่ ๑๕๐ ไร่ ตำบลนาผาไถ่
ไร่และนา ๓๕๐ ไร่ ตำบลบ้านหนองจรเข้ไถ่ไร่และนา ๕๖๐ ไร่ อันนั้นขึ้นแก่วัดเขาหลวง
ที่ไร่และนาสักขึ้นแก่วัดเขาอินทร์อรญวาสี จังหวัดพระธรรมไตรโลก แต่โพธิ์เถา
นอกวัดป่าแก้วมาถึงถนนหลวงไถ่ไร่และนา ๕๐๐ ไร่ แต่เชิงพนมน้อยมาถึงบ่อแก้วไถ่
ไร่และนา ๔๐ ไร่ ตำบลนามะกอก ปมไถ่ไร่และนา ๕๖๐ ไร่ ตำบลทาลตันเคี้ยวทุ่งยัง
ไถ่ไร่และนา ๒๕๐ ไร่ อันนั้นขึ้นแก่วัดเขาอินทร์ และที่ไร่และนาสักไว้สำหรับวัดไตรภูมิ
ป่าแก้ว ตำบลบ้านเชียงขางกขไถ่ไร่และนา ๒๔๐ ไร่ ตำบลบ้านหนองอินทร์ไถ่ไร่และ
นา ๕๗ ไร่ ตำบลบ้านพระยานนทกักไถ่ไร่และนา ๖๐๐ ไร่ ตำบลบ้านผ้ายันไถ่ไร่
และนา ๘๗๐ ไร่ มีเข้าเคื่อนเป็นแดน.

ทำเนียบคณะสงฆ์

อนัน^๕ ชนแก้วไตรภูมิบำแก้ว และอนัน^๕ กณะวัคมหาธาตุหนขวา ถ้าหาพระครู
ธรรมไตรโลก วัดเขอินทร์แก้วมิได้ให้พระครูยาโชควัฒนายนใหญ่ขึ้นเป็นพระครู
ธรรมไตรโลกวัดเขอินทร์แก้ว ถ้าหาพระครูธรรมเสนามิได้ ให้เอาพระครูธรรมไตรโลก
เป็นพระครูธรรมเสนา ถ้าหาพระสังฆราชามิได้ ให้เอาพระครูธรรมเสนาเป็นพระสังฆ-
ราชวัคมหาธาตุแต่คณะคามวาสี คณะฝ่ายซ้ายวัดไตรภูมิบำแก้ว ถ้าหาพระครู
ญาณไตรโลกมิได้ ให้เอาพระครูญาณเสถียรเป็นพระครูญาณไตรโลก ถ้าหาพระครู
ธรรมราชามิได้ ให้เอาพระครูญาณไตรโลกเป็นพระครูธรรมราชา ถ้าหาพระสังฆราชา
มิได้ ให้เอาพระครูธรรมราชาเป็นพระสังฆราชวัดไตรภูมิบำแก้ว อนัน^๕ ฝ่ายเป็นประเพณี
แต่โบราณมา

นายกเกราอยู่เมืองละโว้เป็นนายกองค์ส่วยน้ำแก่ขอมเมืองกัมพูชา ๓ ปีส่ง
ครั้งหนึ่ง มีบุตรชายชื่อนายร่วง อายุได้ ๑๑ ปี สานชะลอมใส่^๕น้ำส่งส่วย พระเจ้ากรุง
กัมพูชาก็คิดฆ่า จึงใช้ให้ขอมไปตามจับ นายร่วงจึงหนีขึ้นไปอยู่เมืองสุโขทัยแล้วได้บวช
เป็นพระ ขอมคำคินไปผูก^๕ชนกลางวัด ถูกพระร่วงสาปให้เป็นหินอยู่คุ้มเท่าบัดนี้

พระพุทธศักราช ๑๕๐๒ ปี เจ้าเมืองสุโขทัยทวงศต ชาวเมืองจึงอัญเชิญพระร่วง
ลาผนวช ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระยาศรีจันทร์ราชธิปัตย์ จึงยกพลขึ้นไป
เมืองสาวัตถี จึงเอาอ่างแก้วที่วัดสุวรรณคันทารามไปลูก ๑ กับพระไตรปิฎก ครั้นไปถึง
เมืองฉะเชิงเทรา (เมืองชะเลียง) จึงให้เอางาช้างเผือกงาคำมาแกะเป็นรูปพระร่วงกับ
เขี้ยวใหญ่ ทั้งพระไตรปิฎกกับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าทั้งอ่างแก้วมาบรรจุไว้ที่
หินปูนใช้ได้ ๑๒๐ ปี พระองค์สวรรคต.

พุทธศักราช ๑๗๖๗ จุลศักราช ๕๘๖ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช เจ้าเมือง
สุโขทัย อยู่มาวันหนึ่ง ออกไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ที่เขาหลวง ได้ร่วมสังวาสด้วยกับ
นางนาคแล้วประสูติพระร่วง ต่อมาพระร่วงได้บวชเป็นภิกษุ พระยาขอมก็คิดฆ่า จึงใช้
ขอมผู้มีวิชาฤทธาณูภาพคำคินมาโผล่ที่วัดมหาธาตุ แล้วถูกสาปกลายเป็นหิน แล้วลาผนวช
ก็สร้างเมืองอยู่ พระบิภาจึงรับสั่งว่า เมืองเก่าโบราณชื่อว่า เมืองสัจฉนาลัย อยู่ใกล้ริม

แม่น้ำชื่อว่า ปาพอกยงที่ ไกล่ศึกรับรพตชื่อว่า เขาสัชนาลัย เมืองนั้นประกอบไปด้วย
พระบรมธาตุ พระฤาษีชื่อว่า พระสัชนาลัยคาบส เป็นพระอัยกาชวคแห่งเรา ท่านให้
สร้างเมืองนั้นไว้ก่อน เราสร้างใหม่ให้ชื่อว่า เมืองสวรรค์โลก เดิม พระร่วงจึงได้พูนดิน
ก่อถนน กว้าง ๔ วา แต่เมืองสุโขทัยถึงเมืองสัชนาลัย เป็นทางไกลประมาณ ๔ โยชน์
ปลูกต้นมะขามสองข้างถนนจนตลอดสาย ให้สร้างพระเจดีย์วิหารอุโบสถการเปรียญเสนา
สนะสงฆ์ พระปรางค์ที่บรรจุพระบรมธาตุ เดิมอยู่ด้านตะวันตกก็ให้ย้ายมาไว้ข้างตะวันออก
แล้วสร้างเมืองสำเร็จภายใน ๔ เดือนด้วยบุญฤทธิ์ เสดยราชสมบัติเป็นกษัตริย์สืบต่อมา

เมืองสวรรค์โลกแต่ก่อนชื่อเมืองสัชนาลัย เพราะทำรูปสัณฐานเมืองตามสาย
ลูกประคำแห่งพระฤาษีชื่อ สัชนาลัยคาบส ที่มีชื่อว่า เมืองสวรรค์โลก นั้น เพราะ
พระฤาษีเอนาสูรามฤตมาแต่สวรรค์มารคเมื่อสร้าง

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ จุลศักราช ๖๑๕ ปี

เรื่องราวพระร่วงในหนังสือต่าง ๆ ความต่างกันบ้าง เช่นว่าพระมารดาพระร่วง
นางนาค (สัตว์เดรัจฉาน) บ้าง เป็นนางเทพธิดาบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง ชื่อพระร่วง
ก็มีหลายชื่อต่างกันว่า พระร่วงบ้าง อรุณราชกุมารบ้าง พระยาโรจราชบ้าง วารทราช
บ้าง พระร่วงราชาธิราชบ้าง พระยาศรีธรรมมาโคกราชบ้าง พระยาสุรังกราชบ้าง
ทั้งนี้หมายเอาพระร่วงเมืองสวรรค์โลกองค์เดียวกันทั้งนั้น

พระร่วงเสวยราชสมบัติอยู่ ๖๐ ปี มีพระชนมายุได้ ๙๒ ปี สวรรคตที่กลาง
แก่งหลวงหน้าเมืองสวรรค์โลกนั้น

พระบิดาของพระร่วงก็มีชื่อต่างกันบ้างว่า พระยาอภัยคามินีศรีลาจารย์บริสุทธ์
เจ้าเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) บ้าง ว่าพระยาศรีธรรมมาโคกราชบ้าง ว่าพระเจ้าจันทรราชบ้าง

ข่าวของทางราชการว่า โจรใจบาปตัดเศียรพระพุทธรูป ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑
ถึง พ.ศ. ๒๕๐๖ มีจำนวน ๕๑๕ องค์ คิดเป็นค่าเสียหาย ๓,๙๑๗,๘๖๒ บาท ใน
จำนวนดังกล่าวนี้ คงเป็นจำนวนที่ตามจับได้เท่านั้น แต่ที่ตามจับไม่ได้หรือที่ทางวัด
ไม่ได้แจ้งความนั้น ยังมีอีกเป็นจำนวนมาก บางทีอาจจะมากกว่านั้นก็ได้

ท่านสารุชนทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงเบื่อหน่ายบ้านเมืองเรื้อนอยู่อย่างสันดาน
 หายอยากแล้ว จึงออกทรงผนวช พระองค์ทรงพอพระทัยอยู่แต่ในวัดหรือในป่าหรือใน
 ถ้ำ (รุกขมูลเสนาสน์ นิสฺสาย ปพฺพชา...) พระสถูปเจดีย์ก็ก่ออย่างหนึ่ง ก็ถ้าเอา
 พระองค์ท่านแม้แต่เป็นรูปเปรียบก็ถาม ออกจากวัดจากพระเจดีย์ แล้วเอาไปไว้ใน
 บ้านเรื้อน ถ้ายิ่งเป็นบ้านเรื้อนของคนต่างศาสนาหรือคนไม่มีศาสนาด้วยแล้ว คงเป็น
 การผิดพระพุทธประสงค์มาก บาปมาก พระองค์ทรงพระสำราญอยู่ในพระสถูปเจดีย์ใน
 วัดนั้น ก็แล้ว นับว่าอยู่ในพิพิธภณฺฑสถาน อันถาวรของพระทางศาสนา ขอพระพุทธรู
 ปภาพงศลงใจให้ทุกคนมีปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในพระธรรมวินัย ถ้าวัดเป็นวัด และบ้าน
 เป็นบ้านแล้ว ก็จะมีแต่ความสงบสุข มีแต่ความสบาย.

-
๑. คนเห็นคน ไม่ใช่คน ใช้คนไม่ กำเนิดคน ต้องเป็นคน ทุกคนไป
 ๒. เป็นอะไรก็เป็นเด็ก แต่ไม่ประเสริฐเท่ากับเป็นตัวของตัวเอง.
 ๓. คนที่เอาใจใส่จดจำความผิดของคนอื่นไว้ ก็คือคนสร้างความผิดใส่ตนเอง.
 ๔. จิตเต็มแท้ เป็นของว่าง สอาดบริสุทธิ์ เมื่อ ว่าง ก็ ว่าง คือความสุข
 ที่แท้จริง.

ตำนานเมืองสวรรคโลก

เมืองสวรรคโลก เป็นเมืองโบราณ แต่ครั้งพวกละว้าเป็นใหญ่ เคยเรียกว่า “เมืองชะเลียง” ทั่วเมืองเคยตั้งอยู่ที่ตำบลวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร ครั้นเมื่อขอมมาเป็นใหญ่ในประเทศนี้ พวกขอมแผ่อำนาจขึ้นไปจนถึงได้ปกครองเมืองชะเลียงยังมีเทวสถานที่ย่อมสร้างไว้ปรากฏอยู่ทั่วทุกเจ้าจันทร์ แต่เป็นเทวสถานขนาดเล็กย่อมยอกเดียว ไม่ใหญ่โตเหมือนที่วัดพระพายหลวง เมืองสุโขทัย จึงสันนิษฐานว่า เห็นจะเป็นแต่เมืองปลายแดนที่พวกขอมไปตั้งปกครอง มาเป็นเมืองใหญ่ต่อเมื่อไทยลงมาได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๑๔๐๐

เรื่องที่ไทยลงมาได้เมืองชะเลียงนั้น มีเค้าเงื่อนอยู่ในหนังสือพงศาวดารเหนือ เป็นเนื้อความว่า เมื่อพ.ศ. ๑๗๐๐ ปีเศษ ไทยลงมาตั้งเป็นอิสระมีอำนาจขึ้นที่เมืองเชียงแสนในแดนลานนา พวกขอมที่เมืองชะเลียงหวั่นหวาดกลัวว่า ไทยคงจะแผ่อำนาจลงมาทางใต้ จึงพร้อมกันยก “บาธรรมราช” ขึ้นเป็นหัวหน้าให้จัดการป้องกันเมือง (พงศาวดารเหนือว่า บาธรรมราชสร้างเมืองศรีสัชนาลัย แต่เข้าใจว่า ไทยสร้างในชั้นต่อมา พิศุทธกูของโบราณที่ยังปรากฏอยู่เป็นของไทย) แต่ครั้งไทยลงมาจริง พวกขอมก็รักษาเมืองไว้ไม่ได้ ไทยจึงได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่นก่อนเมืองอื่นในแดนสยาม (ที่เรียกแดนสยามครั้งนั้น คือเมืองชะเลียง สุโขทัย ตาก กำแพงเพชร พิชณโลก เพ็ชรบูรณ์ นครสวรรค์) เมืองชะเลียงเป็นที่ไชยภูมิของไทยครั้งแรกที่แผ่อำนาจลงมาทางใต้ ตั้งอยู่ที่เชิงเขาแดนลานนา ต่อที่ลุ่มอันเป็นแดนสยาม เหมือนหนึ่งเป็นช่องประตูของเมืองใต้ อีกสถานหนึ่งที่เมืองชะเลียงนั้น มีลำน้ำเป็นทางสำหรับใช้เรือลงไปเมืองใต้ถึง ๒ สาย คือลำน้ำแม่ยมผ่านเมืองลงมาทางตะวันตกสาย ๑ ลำน้ำแม่ท่าแพ (ห้วยแม่ท่าแพ) ผ่านเมืองลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้สาย ๑ ไทยตั้งอยู่ที่เมืองชะเลียงจะ ไปมาติดต่อกับแดนลานนาหรือแดนสยามได้สะดวกทั้ง ๒ ทาง ด้วยเหตุนี้จึงเอาเมืองชะเลียงเป็นที่มั่นเป็นขั้นแรก ต่อมาเห็น

ว่าตัวเมืองชะเลียงเดิมยังไม่เป็นที่มั่นคงที่เดียว จึงเลือกที่อีกแห่งหนึ่ง ทางด้านตะวันตก เมืองชะเลียงเดิมห่างไปประมาณ ๒ ก.ม. สร้างเมืองขึ้นใหม่ให้มีบ้อมปราการมั่นคงอีกเมืองหนึ่ง ให้ชื่อว่า เมืองศรีสัชนาลัย ใช้เป็นราชธานีสืบต่อมา

เมื่อยืนอยู่ที่เมืองชะเลียงหรือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ทางด้านทิศเหนือ จะเห็นน้ำยมไหลมาจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก แต่ถ้าไปยืนอยู่ด้านทิศใต้ของวัดก็จะเห็นน้ำยมไหลมาจากทิศด้านตะวันออกไปทางทิศตะวันตก เขตวัดที่ตรงองค์พระปรางค์จากเหนือถึงใต้ก็เพียง ๖๐ วาเศษเท่านั้น จึงมีคนหลงทิศเสมอ น้าอัครวรย้อยู่ข้าง

เมื่อไทยสร้างเมืองศรีสัชนาลัยเป็นราชธานีแล้ว กว๋ไทยจะได้แคนสยามทั้งหมด ยังต้องทำสงครามกับขอมเมืองสุโขทัยมาอีกนาน ก่อยขยายเขตลงมาโดยลำดับ ยังมีเค้าเมืองน้อย ๆ เป็นเมืองปลายแดนที่พวกไทยตั้งในสมัยเมื่อรุกแคนขอมปรากฏอยู่ตามแนวลำน้ำยมเก่าข้างฝั่งตะวันตก และทางตอนข้างใต้เมืองศรีสัชนาลัยเป็นหลายเมืองมาจนราวพ.ศ. ๑๘๐๐ ไทยจึงได้เมืองสุโขทัยจากขอม พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ ซึ่งเรียกกันสามัญว่า “พระร่วง” จึงมาเสวยราชย์อยู่เมืองสุโขทัย แต่ยังคงถือว่าเมืองศรีสัชนาลัยเป็นราชธานีคู่กันกับเมืองสุโขทัย ทั้งปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหง ราชโอรสของพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ ซึ่งเสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ ๓ ในราชวงศ์พระร่วงว่า “พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย” ทั้งนี้ทุกแห่ง แต่ส่วนการปกครองนั้น เห็นจะให้พระมหาอุปราชผู้รัชทายาทไปครองตามประเพณี การรักษาอาณาเขตในสมัยนั้น จึงปรากฏในจารึกของพระมหาธรรมราชาลิไทยว่าเมื่อพระเจ้าลิไทยราชโอรสของพระเจ้ารามคำแหงเสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ ๔ ได้ให้พระมหาธรรมราชาลิไทยเมื่อยังเป็นราชโอรส ตำแหน่งมหาอุปราช ไปครองเมืองศรีสัชนาลัย แต่คงนับว่าเมืองศรีสัชนาลัยเป็นราชธานีคู่กับเมืองสุโขทัยมาจนตลอดสมัย เมื่อราชวงศ์พระร่วงครองอาณาจักรเป็นอิสระอยู่ในแคนสยาม

ชื่อที่เรียกว่าเมืองศรีสัชนาลัยนั้น ขรอยจะเรียกกันแต่ในแคนสยามเท่านั้น จึงปรากฏแต่ในศิลาจารึกสุโขทัยเป็นพื้น แต่พวกข้างฝ่ายใต้เรียกว่าเมืองชะเลียงตามชื่อเมืองเดิม ทั้งปรากฏในกฎหมายลักษณะลักพา ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทองที่ ๑) เรียกว่าเมืองชะเลียงสุโขทัยควบกันทั้งนี้ ในจดหมายเหตุเก่าก็เรียกว่าเมืองชะเลียง เช่นกล่าวในคอนแผ่นหินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า “พระยาชะเลียงพาครัวไปออกแก่

ติโลกมหาราช" (เมืองเชียงใหม่) เป็นต้น จารึกสุโขทัยที่ออกชื่อเมืองชะเลียง มีปรากฏ
แต่จารึกของพระเจ้ารามคำแหง ในจารึกนั้นแห่งหนึ่งว่า พระเจ้ารามคำแหงได้ทำศิลาจารึก
อันหนึ่งไว้ ณ พระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองชะเลียง ต่อมาอีกแห่งหนึ่งว่า ได้ขุดพระธาตุ
(พระธาตุนั้นพงศาวดารเหนือว่าขุดได้ที่เขารังแร้ง) ขึ้นให้คนทั้งหลายบูชาแล้วสร้างพระเจดีย์
สวมไว้ที่กลางเมืองศรีสัชนาลัยอาศัยความในจารึกนี้ประกอบกับหลักฐานที่พระศรีรัตน-
มหาธาตุและพระเจดีย์กลางเมืองยังปรากฏอยู่ จึงรู้แน่ๆ ว่า เมืองชะเลียงกับเมืองศรีสัชนาลัย
เป็น ๒ เมืองอยู่ใกล้ ๆ กัน จึงเป็นเหตุให้ชาวเมืองเหนือกับเมืองใต้เรียกชื่อต่างกัน ชื่อที่
เรียกว่าเมืองสวรรคโลกนั้น ก็เห็นจะเกิดแต่ปรารภว่า ชาวเมืองเหนือกับชาวเมืองใต้
เรียกชื่อเมืองสับสนกัน จึงให้รวมเป็นเมืองเดียว เรียกว่าเมืองสวรรคโลก ชื่อนี้แรก
ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิว่า ทรงตั้งนัก
พระสุทันบุตรเจ้ากรุงกัมพูชาซึ่งทรงเลียงเป็นพระราชบุตรบุญธรรมไปครองเมืองสวรรค-
โลกดังนี้ แต่พิเคราะห์เหตุการณเห็นว่าน่าจะมีบุญคุณเรียกมาแต่แผ่นดินสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ คือเมื่อพระยาชะเลียงเป็นกบฏเอาเมืองไปขึ้นแก่พระเจ้าติโลกมหาราชเมือง
เชียงใหม่ ครั้นทำสงครามได้เมืองคืนมาจึงให้ตั้งนามเมืองใหม่ด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว

เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้หัวเมืองเหนือทั้งปวงและตั้งเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานีฝ่าย
เหนือแล้วยังถือว่าเมืองสวรรคโลกเป็นเมืองสำคัญ เพราะอยู่หน้าด่านต่อแดนประเทศ
ล้านนาเชียงใหม่ซึ่งยังเป็นอิสสระอยู่ จึงกำหนดเมืองสวรรคโลกเป็นเมืองชั้นโท เจ้าเมือง
ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เสมอกับเมืองสุโขทัย กำแพงเพชร นครราชสีมา และตะนาวศรี แต่
เรื่องพงศาวดารสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมืองสวรรคโลกเป็นเมืองเคระห์ร้าย
ได้คนอุปาทวเป็นเจ้าเมืองถึง ๓ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
พระยาอุทิศศิริเป็นเจ้าเมือง เอาใจออกห่างไปเข้ากับพระเจ้าติโลกราชเมื่อพ.ศ. ๒๐๐๔
นำกองทัพชาวเมืองเชียงใหม่มาตีหัวเมืองเหนือ ครั้งที่ ๒ ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักร-
พรรดิคราวพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกกองทัพมาตีหัวเมืองเหนือ เมื่อพ.ศ. ๒๑๐๔ เมือง
สุโขทัยเมืองพิษณุโลกต่อสู้ข้าศึก แต่พระยาสวรรคโลกยอมเข้ากับข้าศึกหาต่อสู้ไม่ ครั้งที่ ๓
เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประกาศกู้อิสสระภาพ เมื่อพ.ศ. ๒๑๒๗ พระยาสวรรคโลก
เข้าใจว่าสมเด็จพระนเรศวรจะสู้พระเจ้าหงสาวดีไม่ได้จึงตั้งแข็งเมืองเอาไทยด้วยตนเอง
ต้องเสด็จยกกองทัพไปตีเมืองสวรรคโลกและตีได้โดยยาก เพราะเป็นเมืองมีป้อมปราการ

มั่งคั่ง แต่ที่สนุกได้เมืองและจับพระยาสุวรรณโลกคนนั้นประหารชีวิตเสียตามสมควร
แก่โทษ

เมื่อแผ่นดินของสมเด็จพระมหาธรรมราชา เมื่อปีฉลู สัปตศกพ.ศ. ๒๑๐๘ พระยา
พิชัยข้าหลวงเดิม ถัดการกบฏได้อพยพครอบครัวไปซ่อนอยู่ ณ เมืองสุวรรณโลกชักชวน
เกลี้ยกล่อมจนพระยาสุวรรณโลกเข้าด้วย สมเด็จพระนเรศวรทรงแจ้งว่าพระยาทั้ง ๒ เป็น
กบฏก็ยกทัพหลวงจากเชียงใหม่ ในคราวปราบนั้นสู้รบกับราชสังคราแม่ทัพหงสาวดีที่มา
อยู่เมืองกำแพงเพชรนั้นไปเมืองสุวรรณโลกโดยทางเขาคับ ถึงเมืองสุวรรณโลก ณ วันศุกร์
ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ ถึงทัพหลวงอยู่ที่ตำบลไผ่งาม ครั้นเวลาพลบค่ำก็ตรัสให้ยกพลเข้าปล้น
เมืองทางตำบลประตูสามเกียด ๑ ประตูหม้อ ๑ ประตูสะพานจันทร์ ๑ จนเที่ยงคืนก็เข้ามิได้
จึงมีพระบรมราชโองการตรัสถามโหราจารย์ ๆ ทูลแนะนำให้ตีเข้าทางทิศตอนเหนือเพราะ
ทิศนั้นเป็นอริแก่เมือง ครั้น ณ วันจันทร์แรม ๓ ค่ำ เดือน ๘ เวลารุ่งแล้ว ๒ นาฬิกา ๕ บาท
จึงเข้าเมืองได้ (รวม ๑๔ วัน) ถึงวันพฤหัสบดีแรม ๖ ค่ำ เดือน ๘ เวลา ๑๑ ทุ่ม ๘ บาท
จะยกทัพกลับไปเมืองพิษณุโลก

เวลานั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหารย์โตเท่าผลมะพร้าว
ปกออกจากพระธาตุ (พระปรารักษ์) แล้วและให้เชิญรูปพระยาร่วงพระยาลืออันรจนากว้าง
งาช้างเผือกงาทำนั้นไปด้วย

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทำสงครามกับพระเจ้าหงสาวดีต่อมาในครั้งนั้น ทรงเห็นว่า
กำลังไทยในหัวเมืองเหนือไม่พอจะต่อสู้ข้าศึกได้ จึงให้กวาดผู้คนลงมารวมตั้งต่อสู้ข้าศึกที่
พระนครศรีอยุธยาแห่งเดียว เมืองสุวรรณโลกกับหัวเมืองเหนือทั้งปวงเป็นเมืองร้าง ๘ ปี
จนสมเด็จพระนเรศวรมีชัยชนะคราวชนช้างกับมหาอุปราชหงสาวดี แล้วจึงกลับตั้งเมือง
สุวรรณโลกขึ้นอีก พร้อมกับตั้งหัวเมืองเหนืออื่นๆ แท้ที่จริงเมืองสุวรรณโลกยังคงนับว่า
เป็นเมืองโท ก็มีได้เป็นเมืองสำคัญอีกต่อมา เมื่อคราวพม่ามาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง
เนเมียวสีหบดีแม่ทัพพม่าทางเหนือ ยกลงมาทางเมืองสุวรรณโลกก็ไม่มีกำลังจะต่อสู้ ผู้ว่า
ราชการกรมการต้องอพยพผู้คนหนีเข้าป่าไปหมด

เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระบรมราชาที่ ๔ ตากสิน) เมื่อปราบ
กบฏเจ้าพระฝาง (เรือน) ได้ชัยชนะแล้ว เดือน ๑๑ แรมได้เสด็จพระราชดำเนินไปเมือง
สุวรรณโลก กระทำการสมโภชพระบรมธาตุ (พระปรารักษ์) ๓ วัน ๓ คืน ครั้นนั้นได้

หัวเมืองเหนือเป็นอาณาเขตหมดแล้ว กลับตั้งเมืองสวรรคโลกอีก เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๓ ใน
 ปีนั้นไปมย่งวนได้กองทัพเมืองเชียงใหม่มาตีเมืองสวรรคโลกอีก เจ้าพระยาพิชัยราชาเป็น
 เจ้าเมืองสวรรคโลกนั้น รักษาเมืองไว้ได้จนกองทัพหัวเมืองใกล้เคียงไปช่วย พม่าจึง
 ต้องเลิกทัพกลับไป เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๘ กองทัพอะแซหวนก็ยกมาก็ตองทั้งเมืองอีก ตั้งแต่
 นั้นมาดูเหมือนเมืองสวรรคโลกแทบจะเป็นเมืองร้าง เพราะฉะนั้นครั้งพม่ายกกองทัพใหญ่
 มาในรัชกาลที่ ๑ เมื่อพ.ศ. ๒๓๒๘ กองทัพพม่ายกลงมาทางเมืองสวรรคโลกจึงไม่ปรากฏ
 ว่าพวกเมืองสวรรคโลกต่อสู้หรือหลบหนีแต่อย่างใด เมืองสวรรคโลกก็เป็นเมืองร้างแต่
 นั้นมา

เมื่อไทยมีชัยชนะแก่พม่าแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรด
 ให้กลับตั้งเมืองสวรรคโลกและเมืองสุโขทัยขึ้นอีก แต่บ้านเมืองถูกศัตรูย่ำเสียหายหลาย
 ครั้งหลายหน จนไพร่บ้านพลเมืองร่อยหรอไม่พอจะรักษาเมืองเดิมได้ ด้วยเหตุนี้จึงลงมา
 ตั้งที่ว่าการเมืองสวรรคโลก ที่ตำบลวังไม้ขอน อันเป็นที่ทำไร่นาได้สะดวก จึงเรียกว่า
 เมืองสวรรคโลกใหม่มาจนทุกวันนี้ ส่วนเมืองสุโขทัยนั้น ก็ลงมาตั้งที่ว่าการเมืองที่ตำบล
 บ้านธานีริมลำน้ำยม ห่างเมืองเดิมขึ้นมาทางตะวันออกประมาณ ๘ ก.ม. และเรียกว่าเมือง
 สุโขทัยใหม่มาจนทุกวันนี้

เมืองสวรรคโลกเมืองสุโขทัยครั้งรัตนโกสินทร์ เมื่อก่อนยังไม่มีทางรถไฟและถนน
 นั้น อยู่สุดหล้าฟ้าเขียวเพราะห่างจากกรุงเทพ ฯ ไปมายากลำบากกินเวลาเกือบเดือนจึงจะ
 ถึง เพราะฉะนั้นจึงไม่มีใครมีใครได้ไป ที่ปรากฏว่าเจ้านายเสด็จมาถึงก็คือ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทรงก่เมื่อครั้งทรงผนวชนั้นเป็นครั้งแรก เป็นเหตุให้ได้
 ความรู้เรื่องเมืองทั้ง ๒ นั้นจากศิลาจารึกเป็นที่แรก มาในรัชกาลที่ ๕ มีเจ้านายเสด็จไป
 หลายพระองค์ และเริ่มมีการตรวจตราของโบราณขึ้นทั้งที่เมืองสวรรคโลกสุโขทัยและ
 กำแพงเพชร แต่ได้ตรวจกันถ้วนถี่คราวรัชกาลที่ ๖ เมื่อดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราช
 เสด็จขึ้นไปประพาสหัวเมืองเหนือเมื่อพ.ศ. ๒๔๕๐ แล้วทรงนิพนธ์หนังสือ “เรื่องเที่ยว
 เมืองพระร่วง” ขึ้นไว้ จึงได้มีกนรู้เรื่องเมืองโบราณข้างฝ่ายเหนือแจ่มแจ้งมาแต่นั้น ผู้
 ใคร่ทราบจงอ่านพระนิพนธ์นั้นเถิด

ของโบราณที่เมืองสวรรค์โลก

เมืองสวรรค์โลกมีของโบราณที่น่าดูมาก และมีเรื่องพงศาวดารหลายอย่าง ของที่ก่อสร้าง ถ้าเป็นของชั้นเก่ามักก่อสร้างด้วยศิลาแลงเป็นพื้น ด้วยว่าในพื้นที่เมืองสวรรค์โลกมีเทือกศิลาแลงมาก คล้ายกับเมืองกำแพงเพชร อาจหาศิลาแลงมาตากทำเป็นรูปต่าง ๆ สำหรับก่อสร้างได้ง่าย เป็นแต่ต้องใช้คนมากด้วยกัน เพราะศิลาแลงเป็นของหนักมาก มาถึงชั้นหลังเมื่ออำนาจเสื่อมลง ผู้คนที่ใช้ทำงานไม่มีมากเหมือนแต่ก่อน จะขุดชนศิลาแลงยากเข้า จึงต้องเปลี่ยนมาทำอิฐเผาไฟใช้การก่อสร้าง เพราะฉะนั้นของโบราณในเมืองสวรรค์โลกที่ก่อสร้างด้วยอิฐดินเผา จึงเป็นเค้าให้รู้ว่าเป็นของสร้างชั้นในชั้นหลัง

เมืองชะเลียง

เมืองสวรรค์โลกเก่าตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำยม เดิมเป็นเมืองชะเลียงอยู่ข้างใต้หน้า เมืองศรีสัชนาลัยอยู่ข้างเหนือหน้า ห่างกันประมาณ ๒ ก.ม. ทุกวันนี้บริเวณเมืองชะเลียงหักพังลงน้ำไปเสียเป็นอันมาก มีเนินกำแพงเมืองเหลือบ้างเล็กน้อย เช่นตอนเหนือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแถบริมน้ำ เพราะที่เมืองสวรรค์โลกแต่เดิมมีลำน้ำผ่านใกล้ ๆ เมือง ๒ สาย คือลำน้ำยม ซึ่งมาจากเมืองแพร่ผ่านลงมาทางคันตะวันตกของเมืองสาย ๑ และลำน้ำแม่ท่าแพ ซึ่งมาจากแขวงเมืองเถินผ่านลงมาทางคันตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองสาย ๑ (เห็นว่าตามทิศยืนอยู่ทิศคานเหนือของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แต่ถ้าไปยืนอยู่ทิศคานใต้ของวัด ถ้าวัดความยาวจากริมตลิ่งคานเหนือถึงริมตลิ่งคานใต้ ตรงองค์พระปรางค์ก็เพียง ๖๐ วาเศษเท่านั้น ถ้าไปยืนอยู่ริมตลิ่งทิศคานใต้ ก็จะเห็นว่า น้ำยมไหลมาจากคันตะวันออกไปทางตะวันตก) แแนวลำน้ำทั้ง ๒ นั้นโอนเข้ามาใกล้กันที่เมืองสวรรค์โลก แล้วกลับห่างกันออกไป ต่างไหลลงไปทางทิศใต้ด้วยกัน มาร่วมเป็นลำน้ำเดียวกันที่บ้านกงป่าแฝก (ลำน้ำแม่ท่าแพกับน้ำยมไหลไปไม่ถึงบ้านกงแล้ว) ซึ่งยกขึ้นเป็นอำเภอกองไกรลาสชั้นสุโขทัย ในรัชกาลที่ ๔ ตรงที่ลำน้ำร่วมอยู่ห่างเมืองสวรรค์โลกลงมา เป็นระยะทางเรือพายล่องถึง ๒ วัน อยู่มาจะเป็นในปลายสมัยเมื่อเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี หรือในสมัยเมื่อเป็นเมืองชั้นแก่กรุงศรีอยุธยา ชื่อนี้ยังไม่ทราบชัด มีผู้คิดคลองลัดเชื่อมลำน้ำทั้ง ๒ ที่เมืองสวรรค์โลก

ให้เป็นทางไปมาหากันตั้งแต่มีกคลองลัดแล้ว สายน้ำทางลำน้ำยมก็แปรมาไหลลงทางคลองลัด เพราะเป็นทางตรง เป็นเหตุให้ลำน้ำยมตอนใต้เมืองสวรรคโลกลงมาถึงอำเภอกงไกรลาศขึ้นเขื่อนขึ้นโดยลำดับ จนบัดนี้กลายเป็นที่ดอน ยังมีแนวพอสังเกต และมีซากเมืองเก่าปรากฏอยู่บางแห่ง เรียกกันว่า “ลำน้ำยมเก่า” ส่วนลำน้ำท่าแพ เมื่อสายน้ำทางลำน้ำยมไหลไปสมทบลงทางนั้นมากขึ้น สายน้ำแรงก็กัดเซาะตลิ่งพังกลายเป็นลำน้ำใหญ่ขึ้น เรียกกันว่า “ลำน้ำยมใหม่” อยู่จนทุกวันนี้ เพราะต้นลำน้ำยมใหม่อยู่ที่คลองลัดซึ่งขุดใกล้ชิดกับเมืองสวรรคโลก สายน้ำก็เลยกัดตลิ่งตอนใต้เมืองชะเลียงเดิมพังไปทุกที จนกลายเป็นปลายแหลมค้อมอย่างข้อศอกอยู่จนบัดนี้ (ปัจจุบันนี้ได้หาวิธีป้องกันตลิ่งพังกันแล้ว) เพราะฉะนั้นโบราณวัตถุที่เมืองชะเลียงเดิมจึงพังลงน้ำไปเสียแล้วเป็นอันมาก ที่ยังเหลืออยู่บัดนี้มีสิ่งสำคัญแต่ ๓ แห่งคือ ๑. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (พระปรางค์) ๒. วัดเจ้าจันทร์ หลังหมู่บ้านเหนือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และ ๓ กำแพงเมือง เป็นแนวเนินดินริมน้ำเหนือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุไปวัดน้อย คงจะได้กล่าวต่อไปโดยลำดับข้างหน้า

เมืองศรีสัชนาลัย

แนวลำน้ำยมตรงที่ตมเมืองสวรรคโลกเก่า (ชะเลียง) ไหลแต่ทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก เพราะฉะนั้นเมืองศรีสัชนาลัยเป็นที่ชายเขาแนวกำแพงเมืองด้านตะวันตกเฉียงใต้ ผ่านไปบนคอเขากันเอาเขาลูกย่อม ๆ ไว้ในกำแพงเมือง ๒ ลูก เรียกว่าเขาสวรรคโลก ๑ เขาพนมเพลิงลูก ๑ กำแพงเมืองสูง ๖ ม. หน้า ๓ ม. ก่อด้วยศิลาแลง มีบ่อประจําตามที่สำคัญหลายแห่ง นอกกำแพงเมืองมีคูและเนินดินกันทางบันไดยอกชั้นหนึ่ง เนินดินนั้นเข้าใจว่า เห็นจะสร้างเพิ่มเติม เมื่อครั้งเตรียมสู้ศึกหงสาวดีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมืองศรีสัชนาลัยจึงเป็นเมืองที่มั่นคงแข็งแรงตั้งปรากฏในพงศาวดารครั้งสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปตีเมื่อพระยาสวรรคโลกเป็นกบฏนั้นที่แรกให้ทหารเข้าตั้งประชิดทางด้านประตูสะพานจันทร์กับประตูสามเกิด แต่ให้เข้าระคมตีตรงประตูสามเกิดแห่งเดียว (เข้าใจว่าประตูสะพานจันทร์อยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้และประตูสามเกิดอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ทางที่ราบต่อกับเมืองชะเลียง) พยายามตีเท่าใด ๆ ก็เข้าเมืองไม่ได้ จึงคิดกลอุบายให้ทำประหนึ่งจะเข้าตีทางด้านประตูสามเกิดกับประตูบ้านหม้อ

(เข้าใจว่าอยู่ที่คเหนือ ที่เป็นทางไปสู่เตาทำหม้อไหถ้วยชามสังกะโลก) แต่ที่จริงให้ทหาร
เข้าเมืองทางประตูคอนแหลม (เข้าใจว่าประตูที่คคือเขาอยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้) พวกใน
เมืองมวัรक्षा ๒ ทางทิศหลวง ทหารสมเด็จพระนเรศวรจึงเข้าเมืองได้ทางประตูคอนแหลม
นั้น จึงได้เรียกประตูชนะสงครามต่อมา ดังปรากฏอยู่ในแผนที่เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง
ของรัชกาลที่ ๖

เมืองศรีสัชนาลัยจะสร้างเมื่อครั้งใดไม่ปรากฏชัด สันนิษฐานตามประวัติศาสตร์
เมื่อไทยได้เมืองชะเลียงแล้ว จึงได้ย้ายไปสร้างเมืองใหม่ ราวพ.ศ. ๑๔๐๐ แต่พงศาวดาร
เหนือว่า เมื่อพุทธศักราช ๓๐๖ พระยาสุพรรณนาลัยกับพระยาสุโขทัยมณฑลสร้างเมือง
สุวรรณโลก ให้บรรหารราชเป็นพระมหาธรรมราชาครองเมืองสุพรรณนาลัย พระมหา
ธรรมราชามีบุตร ๒ องค์ ชื่ออุโลกกุมารกับธรรมกุมาร จึงยกบ้านปัญจขันธ์คามตั้งขึ้นเป็น
เมืองสุโขทัย แล้วยกบ้านอุตรคามตั้งขึ้นเป็นเมืองกำแพงนคร คือเมืองทุ่งยั้ง ให้เจ้าธรรม
กุมารไปครองสืบตระกูลมาได้ ๓ ชั่วบุรุษ จนถึงพระยาอภัยคามินีออกไปจำศีลที่เขาใหญ่
(เขาหลวง) ได้นางนาคธิดาเป็นภรรยา เกิดบุตรชายชื่อ อรุณกุมาร และมีบุตรกับมเหสี
เดิมชื่อ ฤทธิกุมาร จึงแต่งเจ้าอรุณกุมารไปอภิเษกกับธิดาเจ้ากรุงสุพรรณนาลัย ภายหลัง
เจ้าอรุณกุมารได้เป็นเจ้าเมืองสุพรรณนาลัยมีนามว่า “พระร่วง” ให้เจ้าฤทธิกุมารไปครอง
เมืองพิชัยมีนามว่า “พระยา” อยู่มาจนพุทธกาลได้ ๑๒๐๐ ปี พระร่วงลงน้ำสวณไปใน
แก่งหลวง พระยามาจากเมืองพิชัยให้เอาไม้เที่ยวสักหาศพพระร่วง ลงมาจนได้แก่งหลวง
(จึงเรียกว่าแก่งสักมาจนทุกวันนี้) แล้วพระยาตั้งหสุจกุมารให้ครองเมืองสุพรรณนาลัย พระยา
กลับไปเมืองพิชัย อายุเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๑๕๗ ปี

ในลำน้ำยมทางหน้าเมืองศรีสัชนาลัยมีแก่ง ๒ แก่ง แก่งข้างเหนือเป็นแก่งหิน
คือหินไปแต่เทือกเขาที่อยู่ในเมืองนั้นเอง เป็นคันขวางตลอดลำน้ำ เรียกว่า แก่งหลวง
ข้างใต้ลงไปมีอีกแก่งหนึ่ง เรียกว่า แก่งสัก และมีอีกแก่งหนึ่ง เรียกว่า แก่งคั่นนา เป็น
เทือกเขาคีลาแลงออกมาราน้ำอยู่สองฟาก แต่ตรงกลางเป็นช่องน้ำลึก ทั้ง ๒ แก่งมีปลา
ชุมมากที่สุด มีปลาน้ำจืดทุกชนิด โบราณว่าเป็นที่เจ้าเงาะเรียกปลามาไว้เพื่อตัดจุกเขย
ทั้งหก แต่มาบัดนี้ เพราะคนมากเครื่องมือจับปลามากชนิดชำลุดกระเบิดและยาเบื่ออีก
จึงทำให้ปลาลดน้อยลงและบางอย่างก็สูญหายไป แต่ก็ยังมีมากพอแก่ความต้องการ หน้า
ฤดูจับปลามีคนมามากอย่างสนุกสนาน

โบราณวัตถุที่เมืองศรีสขนาลย์มีเหลือ อยู่มากกว่าที่เมืองชะเลียงทั้งที่ในเมืองและนอกเมือง และข้ามฟากไปทางเหนือก็ยังมีความงามของโบราณอีกหลายแห่ง ล้วนเป็นวัตถุในพุทธศาสนา เช่นพระเจดีย์และโบสถ์วิหารเป็นต้น จึงเป็นหลักในทางสันนิษฐานว่า เมืองศรีสขนาลย์เป็นเมืองไทยสร้าง เพราะขอมย่อมสร้างแต่วัตถุทางศาสนาพราหมณ์ที่ทนนับถือ คือเทวาลัยเป็นต้น ที่ในเมืองศรีสขนาลย์หาไม่ แม้แต่ปราสาทเทพารักษ์หลักเมืองก็ผิดกับปราสาททั่วเจ้าจันทร์ เห็นได้ว่าเป็นฝีมือไทยไม่ใช่ขอม

ของโบราณที่เมืองศรีสขนาลย์มีมากแต่ล้วนน่าดู จะกล่าวแต่เฉพาะที่น่าจะสำคัญ ๆ ทุกวันนี้จะเที่ยวชมได้โดยสะดวกมากกว่าแต่ก่อน เพราะชาวไร่ช่วยถางป่าให้เตียนโล่งมองเห็นได้ไกล ๆ และทางกรมศิลปากรก็ได้ส่งเจ้าหน้าที่มาเฝ้าคอยดูแลรักษาอยู่แล้ว สิ่งที่น่าสลดใจมากก็คือ หักพังและทำลาย ด้วยความโลภของคนหลงคนลืมชาติลืมศาสนา คนที่ไม่มีหิริโอตตัปปะ ไม่ละอายและไม่กลัวไม่เกรง ถ้าจะนึกอย่างง่าย ๆ เราไม่ได้สร้างเราก็คงไม่ควรทำลายของเขา เราซึ่งเกิดเราจึงจน เราหาเลี้ยงชีพในทางที่ผิดเราจึงได้รับทุกข์เราทำบาป บาปจึงเผาผลาญเรา เราลักเราขโมยเราฉ้อเราโกงเราจึงไม่มีสุขเราจึงเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นยากจน เราเป็นคนไม่ดีเพราะทำไม่ดี เราเลิกทำไม่ดีแล้วทำแต่ดีเกิด เราจะทำเอาของโบราณมาประดับเกียรติด้วยเรื่องอะไร เราจะต้มพระพุทธรูปพระธรรมยาพระสงฆ์ทำไม ถ้าทำอนันตริยกรรมทำนว่าเป็นบาปหนักที่สุด สัตว์ทำลายชาติศาสนาของเราไปแล้ว เราก็จะเป็นศัตรูของชาติศาสนาร่วมกับเขาหรือ? เราจะทำลายสมบัติของชาติของศาสนาของญาติพี่น้องของลูกของหลานของเราเองทำไม คนที่ทำไปแล้วก็ไม่เห็นใครจะดีสักคน มีแต่อันเป็นไปต่าง ๆ นา ๆ อย่างไม่น่าจะเป็น เราควรเป็นคนกตัญญูต่อชาติศาสนาพระมหากษัตริย์และบรรพบุรุษหรือไม่? ถ้าเป็นอย่างนี้จะดีหรือไม่ดีอย่างไร ขออภัยเป็นอย่างมากด้วย

มนุษย์เผ่าคู้ นาสีเท ชลัมมิ นตติ กตญญตา ฯ
ความกตัญญูไม่มีในคนใด ไม่ควรเข้าใกล้คนนั้น ซึ่งเป็นเพียงมนุษย์กะพ คือคนไม่มีแก่นเหมือนไม้ไม่มีแก่นจน

สพพญเจ ปฐวี หขุข่า นากตญญุมภีราธเย
ถึงให้ทรัพย์สินหมดทั้งแผ่นดิน ก็ยังคนอกตัญญูให้อจรรักษ์ก็ไม่ได้

เมืองชะเลียง

เมืองชะเลียง^๕ แต่ก่อนยังเข้าใจกันอยู่สืบสน บางท่านก็ว่าอยู่ที่อำเภอคลอง จังหวัด
แพร่ บางท่านก็ว่า อยู่ที่จังหวัดกำแพงเพชร บางท่านก็ว่าน่าจะอยู่ริมน้ำยมเก่า

รัชกาลที่ ๖ และกรมพระยาคำรง ฯ ทรงสันนิษฐานว่า ที่เมืองชะเลียง^๕ อยู่
บริเวณใกล้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร ยังมีแนวกำแพงดินริม^๕น้ำทิศเหนือเหลือ
ให้เห็นอยู่ด้านหนึ่ง, เมืองชะเลียงเป็นเมืองเก่ามีมาก่อนกรุงสุโขทัย เป็นเมืองสำคัญ
ของไทย ๆ ได้เมืองชะเลียงเป็น^๕ที่มาก่อนแล้ว จึงชิงเอาเมืองสุโขทัยได้จากขอม และศิลา
จารึกว่า จารึกอันหนึ่งมีในเมืองชะเลียง สถาปนาไว้ด้วยพระศรีรัตนธาตุ (พระปรางค์)

หนังสือสุวรรณภูมิของหลวงวิจิตรวาทการว่า สร้างเมืองสวรรคโลกขึ้นที่เมืองชะเลียง
หมายความว่าสร้างทับซากเมืองชะเลียงที่ร้างอยู่นั้น

หนังสือเรื่องเครื่องถ้วยไทยของพระยานกรพระรามว่า ที่ตั้งเมืองชะเลียงก็คือบริเวณ
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสวรรคโลก

พงศาวดารโยนกว่า เมื่อ พ.ศ. ๙๑๙ พระเจ้าพรหมมหาราชยึดเมืองชะเลียงได้จาก
ขอม **อายุเมืองชะเลียง** พงศาวดารโยนกว่า ได้สร้างเมืองศรีสัชนาลัยปกครองอยู่ ๓ ชั่ว
แล้วถึงพระเจ้าอภัยกามินีมียะราชโอรสชื่อ พระร่วงฯ กรองเมืองศรีสัชนาลัยอยู่แล้ว
ลงน้ำหายไปที่แก่งหลวงใน พ.ศ. ๑๒๐๐ เมื่ออายุเมืองได้ ๑๕๗ ปี (กษัตริย์ ๕ รัชกาล)
ถ้าเอาอายุเมืองหักลบ พ.ศ. ๑๒๐๐ ลบด้วย ๑๕๗ จะเหลือ ๑๐๔๓ ตกเป็นปีที่สร้างเมือง
ก็กราชสร้างเมืองชะเลียงตรงกับจดหมายเหตุจีนและก่อนเขมรมีอำนาจ ประกอบกับตำนาน
สร้างเมืองหริภุญชัยอีกด้วย

พงศาวดารและบันทึกกรรมว่า เมืองชะเลียงเป็นเมืองโบราณมีอยู่ก่อนพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๐

ตำนานเมืองสวรรคโลกว่า เมืองชะเลียงเป็นเมืองชั้นของขอมเมื่อมาเป็นใหญ่ใน
ประเทศนี้ มาเป็นเมืองใหญ่ต่อเมื่อไทยลงมาได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่นที่แรก พ.ศ. ๑๔๐๐

ไทยได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่นก่อนเมืองอื่นในแคว้นสยาม ที่เรียกแคว้นสยามครั้งนั้น คือ นครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก สุโขทัย ตาก กำแพงเพชร เพชรบูรณ์และชะเลียง เมืองชะเลียงเป็นที่ชัยภูมิของไทยเมื่อแรกแผ่อำนาจลงมาทางใต้ ถ้วยอยู่เชิงเขาแคนลานนาต่อที่ลุ่มอันเป็นแคว้นสยาม เหมือนหนึ่งเป็นช่องประตูของเมืองใต้ อีกสถานหนึ่ง เมืองชะเลียงมีลำน้ำเป็นทางสำหรับใช้เรือลงมาเมืองใต้ถึง ๒ ทาง คือลำน้ำยมผ่านเมืองลงมาทางตะวันตกสาย ๑ ลำน้ำแม่ท่าแพผ่านเมืองลงมาก้านตะวันตกเฉียงใต้สาย ๑ ไทยตั้งอยู่ที่เมืองชะเลียงจะไปมาติดต่อกับแคนลานนาหรือแคว้นสยามได้สะดวกทั้ง ๒ ทาง ถ้วยเหตุนี้ไทยจึงเอาเมืองชะเลียงเป็นที่มั่นเป็นขั้นแรก แต่ต่อมาเห็นว่ายังไม่เป็นที่มั่นคงก็ จึงเลือกสร้างเมืองศรีสัชนาลัยขึ้นเป็นราชธานีใหม่ ห่างไปประมาณ ๒ ก.ม.

หนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีว่า เมืองชะเลียง ไทยมาสร้างขึ้นเมื่อภายหลัง พ.ศ. ๕๐ และก่อน พ.ศ. ๓๐๖ เพราะพวกไทยสมัยเดียวกันในกลุ่มแม่น้ำคงก้ได้ตั้งเมืองตากเป็นราชธานีมีกษัตริย์ปกครอง มีอยู่ก่อน พ.ศ. ๓๐๖ แล้ว เมืองชะเลียงเป็นเมืองท่าเครื่องถ้วยชามเป็นแห่งแรก มีศิลปที่เป็นเยี่ยมจนจีนและญี่ปุ่นเอาแบบอย่างเรียกว่า เทาชะเลียง ต่อมาเป็นเมืองร้างคนชั้นหลังเรียกชื่อเพี้ยนไปว่า เทาทุเรียง

ฤๅษีสัชนาลัยกับฤๅษีสัทธิมงคลสร้างเมืองสวรรคโลกขึ้นที่ซากเมืองชะเลียงร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๔๐๐ เพื่อให้บาธรรมราชครอง ต่อมากษัตริย์พระองค์แรกนั้นทรงเห็นว่า เมืองสวรรคโลกถูกน้ำเซาะตลิ่งพังเพราะน้ำเปลี่ยนทางเดิน จึงทรงย้ายเมืองไปสร้างขึ้นใหม่เมื่อราว พ.ศ. ๑๔๓๘ เรียกว่า เมืองศรีสัชนาลัย ห่างเมืองเดิมไป ๒ ก.ม. นามเมืองสวรรคโลกก็หายไปตลอดสมัยสุโขทัยกลายมาเป็นชื่อเครื่องถ้วยชามว่า "สังกะโลก" หรือ "สังกะโลก" ชื่อเมืองก็กลับเรียกว่า เมืองชะเลียง ตามเดิมอีก เมืองศรีสัชนาลัยสร้างภายหลังเมืองสวรรคโลกประมาณ ๓๘ ปี ต่อมาภายหลังก็กลับเอาชื่อเมือง สวรรคโลกมาใช้อีกสืบมาจนทุกวันนี้

คำว่า ชะเลียง หรือเฉลียง เป็นคำไทยที่พวกไทยลานนาแล่นช้างเรียกพวกไทยที่ลงมาอยู่ตะวันตกเฉียงใต้ พงศาวดารเหนือเรียกว่า ฉะเชิงหลวง พงศาวดารโยนกว่า เฉลียงหลวง

เมืองชะเลียงต่อมาเมื่อเป็นเมืองร้างอยู่นั้น เรียกว่า เมืองบางจา บางแปลว่า รุ่งเรือง, สว่าง จา แปลว่า เมือง

ถ่ายด้านหลังให้เห็นสภาพเมื่อยังรก

เมือง บางจา นี ข้าพเจ้าก็มานานก็ยังไม่ว่าเป็นทีไหนแน่ เข้าใจว่า คง
จะอยู่ในระหว่างแม่น้ำสากระตามหาเมืองศรีสัชนาลัย ในเส้นทางถนนพระร่วง คงจะ
เป็นเมืองไม่ใหญ่โตนัก คงจะเป็นเมืองคู่ ๆ กับ เมืองบางขลัง เมืองบางยม เมืองนคร
เจริญ เมืองตัง คล้ายพวกไทยใหญ่ในเชียงตุงเรียกเมืองสิงห์เมืองเลนนั้น ก็ คือหมู่บ้าน
ใหญ่ ๆ หมู่หนึ่งเท่านั้นเอง

ตำนานเล่ากันว่า พระมหाराชเสด็จมาจากเมือง สักกะบาล มาชิงเอาเมืองทริภุชชัย
ได้แล้วก็เข้าครองราชสมบัติขึ้น เมืองสักกะบาลก็คือเมืองสุวรรณโลกนั้นเอง ตรงตามวัตถุ
นิทานการสร้างเมืองสุวรรณโลกว่า พระอินทร์มาช่วยสร้างและช่วยรักษา

ขอมได้ปกครองแคว้นแคว้นชะเลียงอยู่ราว ๕๐ ปี ต่อมาพระร่วงอรุณราชกุมิสรระ-
ภาพได้ ไทยจึงใช้หนังสือมอญแทนหนังสือขอมที่เคยใช้มาก่อน ต่อเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖
พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นได้แล้วใช้สืบมาจนทุกวันนี้ แต่ก็คง
นับถือพุทธศาสนาลัทธิหินยานแบบลังกาวงศ์

เมื่อ พ.ศ. ๖๐๐ ขุนหลวงเมากษัตริย์ไทยในดินแดนเสฉวนพร้อมทั้งประชาชนได้
ประกาศตนเป็นพุทธมามกะนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติสืบมาจนทุกวันนี้

เมืองชะเลียงเคยเป็นราชธานีของไทยในแดนสยามมาแล้ว เป็นเมืองเจริญรุ่งเรือง
มาก เป็นเมืองสำคัญในทางประวัติศาสตร์ของไทย เมื่อย้ายเมืองไปสร้างขึ้นใหม่ เมือง
ศรีสขналัยเมืองใหม่ก็คงยังเป็นเมืองสำคัญต่อมาอีก แล้วภายหลังจึงเรียกว่า เมืองสวรรค
โลก สืบมาจนทุกวันนี้

พระร่วงอรุณราชหรือพระร่วงกุมารหรือพระร่วงลูกนกหรือพระร่วงสวรรคโลก
เป็นองค์เดียวกัน พ.ศ. ๑๕๖๐ ถึง พ.ศ. ๑๕๙๕ อยู่ในราชสมบัติ ๓๕ ปี สวรรคต
เพราะเสด็จลงสรงน้ำที่แก่งหลวงลำแม่น้ำยมหน้าเมืองศรีสขналัย แล้วจมน้ำหายไป

พระร่วงองค์ที่ ๑ คือพระร่วงอรุณกุมารพระองค์นี้ เป็นราชโอรสของพระยาอภัย
คามินีกับนางนาค คือหญิงไทยพวกนาค ไม่ใช่สัตว์เทวธิดาน

เมื่อราวพ.ศ. ๑๕๐๐ พระยาอภัยคามินี เจ้าเมืองหริภุญชัย กษัตริย์ของไทย เสด็จ
ลงมาสร้างเมืองสุโขทัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ที่ใกล้วัดมหาธาตุ สร้างภายหลังเมืองสวรรคโลก
๓ ชั่วกษัตริย์ ก่อนนั้นมาอีก ๓๐๐ ปี ก็ยังไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดที่สามารถบูรณะบ้านเมือง
ให้ดีขึ้นได้ เพราะถูกยุทธภัย (จารึกวัดศรีชุม) นับตั้งแต่สมัยพระยาพาลวาชามากก็ต้องทิ้ง
ให้ทรุดโทรมตลอดเวลาไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ปี นี่เป็นเรื่องย่อของเมืองสุโขทัยครั้งที่ ๒

ส่วนเมืองสุโขทัยครั้งแรกคือครั้งที่ ๑ นั้นตั้งอยู่ใกล้วัดพระเชตุพน สร้างเมื่อภาย
หลัง พ.ศ. ๕๐ เป็นเมืองมียูก่อนที่พระยาพาลวาชเสด็จจากเมืองละโว้ขึ้นไปครองช้านาน
ต่อมาก็เป็นเมืองร้าง เพราะขอมเมืองสุวรรณโคมคำ (เชียงแสน) เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๑
เป็นเมืองร้างอยู่นานถึง ๔๐๐ ปี จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พระยาอภัยคามินีจึงได้สร้าง
ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ และเมืองศรีสขналัยได้เป็นราชธานีของแคว้นแคว้นชะเลียง พระร่วง
อรุณราชกุมิสรระภาพได้จากขอม กรณพระร่วงสวรรคตแล้ว เมืองสุโขทัยเมืองศรีสขналัย
ก็เป็นเมืองขึ้นของขอมอีก เมืองสุโขทัยกว้างกษัตริย์อยู่นาน

เมื่อราว พ.ศ. ๑๖๕๐ ขุนนางและประชาชนจึงพร้อมใจกันนิมนต์พระร่วง บุตร
 นายคงเกรา นายกองส่วยนาที่เมืองละโว้ที่หนีขอมขึ้นมาจำพรรษาที่วัดมหาธาตุให้ลาสิกขา
 เป็นกษัตริย์ขึ้นครองเมืองสุโขทัย เสด็จพระนามว่า พระยาศรีจันทราธิบดี นัคือ พระร่วง
 องค์ที่ ๒ เรียกว่า พระร่วงสุโขทัย ได้กู้อิสระภาพจากขอมได้ แต่เพื่อให้เป็นการปลุก
 ขวัญพลเมืองให้มีความตั้งใจเข้มแข็ง จึงทรงให้ช่างเฝ้าช่างเผือกงาดำ (ช่างพระที่นั่งทรง
 ของพระร่วงองค์ที่ ๑) ซึ่งพระองค์ได้เชิญมาจากเมืองชะเลียงนั้น แกะเป็นพระบรมรูป
 พระร่วงอรุณราชไว้เป็นที่สักการบูชา ประดิษฐานไว้ ณ ศาลพระร่วง วัดพระศรีรัตน
 มหาธาตุ ช่างเผือกงาดำกับเขี้ยวใหญ่เป็นของกำบังมีพระร่วงอรุณราช จึงได้ชัยชนะขอม
 เมื่อพระร่วงส่วยนาสวรรคตแล้ว เมืองสุโขทัยก็ตกเป็นเมืองขึ้นของขอมอีก พ่อขุนศรี
 นาวนาถมพ่อของพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราก ได้เป็นเจ้าครองเมืองสุโขทัยแทน แต่ก็
 ต้องอยู่ในปกครองของขอมสมาทไชยญลัฟงข้าหลวงของขอม จนถึง พ.ศ. ๑๘๐๐ พ่อ
 ขุนบางกลางท่าว เจ้าเมืองบางยาง (อำเภอนครไทย) ร่วมกับพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมือง
 ราก (ในอำเภอหล่มสัก) เข้าตีขอมได้เมืองศรีสัชนาลัยแล้วเข้าตีได้เมืองสุโขทัย พ่อ
 ขุนบางกลางท่าวได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัย ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์
 แล้วมีกษัตริย์สืบพระวงศ์มาจนถึงสมัยเข้าร่วมอยู่ในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

บาธรรมราช (พระยาธรรมราช) ได้ให้เจ้าโลกกุมารเป็นพระยาศรีธรรมมาโศกราช
 ขึ้นไปครองเมืองทริภุญชัยสืบต่อ ๆ กันมาจนถึงพระยาอภัยคามินีศิลาจารย์บริสุทธิตได้เสด็จ
 ลงมาจำศีลอยู่เขาใหญ่ (เขาหลวง) เมืองสุโขทัย ซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองร้างอยู่ แล้วสร้าง
 เมืองสุโขทัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ที่ใกล้วัดมหาธาตุ เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐ ภายหลังสร้างเมือง
 สวรรคโลก ๓ ชั่วกษัตริย์

พระยาอภัยคามินีได้เอาเจ้าอรุณกุมาร อุปภิเศกกับราชธิดากษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย
 ราชธานี ซึ่งเป็นเมืองหลวงของสุโขทัยในสมัยนั้น จึงได้เป็นกษัตริย์ในเมืองนั้น ทรง
 พระนามว่าพระยาร่วง (พระร่วงอรุณราช) เมื่อพระชนม์มาได้ ๔๐ ปี

พระร่วงอรุณราชพระองค์นั้น พระยาอภัยคามินีเป็นพระชนก (บิดา) ส่วนพระชนนี
 (มารดา) นั้น คือนางนาค ได้แก่หญิงไทยพวกเงี้ยวลาว (เงี้ยวลาว) ซึ่งไทยพวก
 นั้นได้อพยพกันลงมาอยู่ในสุโขทัยก่อนนานแล้ว แม้จะเป็นเมืองร้างไปตามยุคตามสมัย ไทย
 พวกนั้นก็คงยังอยู่ในสุโขทัยต่อมา ผู้ชายไทยพวกเงี้ยวลาวนั้นชอบสักรูปนาค, รูปมังกรหรือ

งูใหญ่ที่ตามตัว เพราะนับถือพระยานาคว่ามีฤทธิ์เดชมากกว่ามนุษย์มากนัก เราจะเห็นพวก
มาน คือไทยพวก ง. อ้ายลาว ชอบสักกรูปนาครูปงูและอย่างอื่นที่ตัวมาจนทุกวันนี้ ฝ่าย
ผู้หญิงไทยพวกนี้ ไทยพวกอื่นหรือชนชาติอื่น จึงเรียกว่า หญิงนาค, นางนาค ซึ่งหมาย
ความว่า หญิงไทยพวก ง. อ้ายลาว ที่ชอบสักกรูปนาครูปมังกรที่ตัวนั่นเอง พระมารดาของ
พระร่วงอรุณกุมารจึงไม่ใช่สัตว์เดียรฉานทั้งที่เข้าใจผิดกันมานานนั้น ที่แท้ก็เป็นหญิง
ไทยพวกหนึ่งนั่นเอง

พระร่วงองค์ที่ ๑ นี้ พระองค์มีบุญญาธิการมาก มีช้างเผือกงาดำกับเขี้ยวใหญ่
เป็นคู่บารมี มีวาทะกตสัทธมฤทธาณาพมาก พระองค์จึงทรงกู้อิสระภาพจากขอมเมือง
อมงคเสลานคร (เชียงแสน) ได้เมื่อ พ.ศ. ๑๕๖๐ ซึ่งแคว้นแคว้นชะเลียงเป็นเมืองของ
ขอมอยู่ราว ๕๐ ปีมาแล้ว และในรัชกาลของพระองค์ทรงโปรดให้ใช้หนังสือไทยเขียน
แทนนมา

เมืองพิชัยเชียงใหม่ทูลขอเจ้าฤทธิกุมาร พระอนุชาของพระร่วงขึ้น ไปอุปภิเศกด้วย
พระนางมัลลิกา แล้วให้เป็นกษัตริย์ครองเมืองพิชัยเชียงใหม่ ทรงพระนามว่า พระลือ

พระร่วงพระองค์ทรงบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเป็นอันมาก มีอาณาเขต
ปกครองกว้างขวางมาก ฝ่ายพระพุทธศาสนานี้ก็ทรงศรัทธาทนุบำรุงเป็นอย่างดี พระอัคร
มเหสีทรงสร้างวัดโคกสิงคาราม ทรงบรรจุพระบรมธาตุไว้ที่พระเจดีย์ใหญ่องค์กลาง จึง
เปลี่ยนนามว่า วัดมหาธาตุ และต่อมาเรียกว่า วัดกัลยาณวนาวาส เมื่อบ้านเมืองร้างไม่
มีใครรู้จักชื่อเดิม จึงเรียกว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถว เพราะมีเจดีย์มากรูปต่าง ๆ กัน

ทรงแบ่งคณะสงฆ์เป็นคณะขวาและคณะซ้าย และทรงกำหนดไว้ว่า วัดมหาธาตุ
(เจดีย์เจ็ดแถว) เป็นที่สถิตพระสังฆราชา ประมุขสงฆ์คณะคามวาสี ฝ่ายขวา วัดไตร
ภูมิป่าแก้ว เป็นที่สถิตพระสังฆราชา ประมุขสงฆ์ คณะอรัญญวาสี ฝ่ายซ้าย มีสมณศักดิ์
เป็นพระสังฆราชเสมอกัน

การเลื่อนสมณศักดิ์ และถวายที่ไว้ที่นาเป็นกัลปนาสงฆ์ ดังที่ปรากฏในพงศาวดาร
เหนือมาแล้ว

ฝ่ายอาณาจักรพระองค์เสด็จไปถึงเมืองจีนเพื่อเจริญพระราชไมตรี และพระองค์
สร้างถนนที่ชื่อว่า "ถนนพระร่วง" มาจนทุกวันนี้ เพื่อจะได้เสด็จไปมาหาสู่กับเมืองสุโขทัย
ได้สะดวกและรวดเร็ว เพราะเป็นที่ประสูติและประทับอยู่ของพระชนกชนนี การคมนาคม

จะได้สะดวกทั้งยามปกติและยามฉุกเฉิน แล้วสร้างถนนลงไปจนถึงเมืองกำแพงเพชรอันเป็นด่านสำคัญทางใต้ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๔๕ พระเจ้าพรหมรুকได้ขอมจนถึงเมืองกำแพงเพชรได้สะดวกและรวดเร็ว และเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๑ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ยกทัพไปสกัดกันชนสามชนที่เมืองตากได้ทันทีเพราะได้อาศัยถนนสายนี้

พระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงว่า ถนนพระร่วงนี้กว้างประมาณ ๖ วา แต่จดหมายเหตุประพาสกันว่า กว้างประมาณ ๘ วา พ่อขุนรามคำแหงมหาราชหรือพระยาสิทธิไทย (พระมหาธรรมราชาที่ ๒) เป็นแต่เพียงซ่อมแซมให้ดีขึ้นเท่านั้น เพราะพระร่วงอรุณราชทรงสร้างไว้แต่เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ แล้ว

ในรัชกาลพระร่วงอรุณราชนี้ มีว่าเข้ามาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์เป็นครั้งแรก เพื่อเป็นการเสี่ยงทายชะตาของบ้านเมือง. เลยเป็นกีฬาเล่นกันอย่างสนุกสนานมาจนทุกวันนี้ ในยามสงครามยังใช้หม้อดินคำผูกสายป่านว่าวเผาเมืองนครราชสีมาได้ประโยชน์ด้วย

ว่าว เป็นกีฬาแรกตกมาใหม่ใคร ๆ ก็คงชอบเล่น พระร่วงก็ทรงโปรดมาก พงศาวดารเห็นว่า ทรงเล่นว่าว ๆ ชาติลอยไปติดอยู่ยอดปราสาทของพระยาตองอูรับสั่งให้พระยาตองอูมายืนแล้วทรงเหยียบบ่าเมื่อเอื้อมไม่ถึงก็เหยียบศีรษะพระยาตองอูเอาว่าวได้ ได้ทรงเห็นลูกสาวสวยของพระยาตองอู พอตกลงกลางคืนก็ขึ้นหาลูกสาวพระยาตองอู ๆ ได้ทราบเรื่องจึงสาวไส้ไส้พานทองคำไว้ พระร่วงกลับมาถึงเมืองลงสรงน้ำที่แก่งหลวงแล้วก็จมน้ำหายไปนั้น เรื่องเก่าเล่ากันมานาน ก็คงจะมีอิทธิพลเข้าสอดแทรกบ้างเป็นธรรมดา แต่ความจริงคงมีว่า เมืองตองอูเป็นเมืองขึ้นของพระร่วง ในเทศกาลเล่นว่าว พระยาตองอูคงจะมาเฝ้าและดูการเล่นว่าวและคงจะพาลูกสาวมาด้วยพร้อมทั้งบริวารมาที่เมืองสวรรค์โลก มาพักที่บ้านรับแขกของหลวงทางท้ายสนามเล่นว่าว ว่าวพระร่วงชาติลอยไปติดยอดปราสาทที่พระยาตองอูมาพักนั้น เสด็จตามไปเขาก็ได้ทอดพระเนตรเห็นลูกสาวแล้วเกิดความพอพระทัย ตกกลางคืนก็เลยแอบไปหา เมื่อพระยาตองอูทราบก็คงไม่พอใจ จึงรับพาลูกสาวกลับเมือง แต่ก่อนที่จะกลับนั้น พระยาตองอูคงจะได้เขียนคำกล่าวโทษพระร่วงไส้พานทองคำไว้ เพื่อให้ใคร ๆ ได้อ่านแล้วนำความขึ้นกราบบังคมทูล ความก็คงจะถึงฉาวโฉ่ขึ้นทั่วไปทั้งเมือง

พระร่วงล่วงเกินลูกเมียพระยาตองอูนั้น ก็คือเป็นการเหยียบบ่าเหยียบศีรษะพระยาตองอูนั่นเอง ที่เราเรียกว่าเหยียบปากเหยียบจมูกกันได้ และที่พระยาตองอูสาวไส้พระร่วง

นั้น ก็คือพระยาทองอุเบ็ดเผยความผิดของพระร่วงให้ชาวเมืองได้รู้กันทั่ว ที่เราเรียกกันว่า สาวไส้บ้าง แหกอกบ้าง ฉีกหน้ากันบ้างนั่นเอง

อาณาเขตของเมืองชะเลียงในสมัยพระร่วงองค์ที่ ๑ นั้น ทิศตะวันออกจดฝั่งแม่น้ำโขง ทิศใต้ถึงปากน้ำโพต้อแคนละโว้ ทิศตะวันตกถึงเมืองทองอุ ทิศเหนือถึงเมืองหริภุญชัยต่อเขตขอมเมืองอุมงกเสลา

เมื่อพระร่วงสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๑๕๔๕ แล้ว พระยาลือพระอนุชาธิราช เมืองพิชัยเชียงใหม่ จึงได้เสด็จลงมาราชาภิเศกเจ้าพสุจกุมาร ราชันคดา ให้เป็นกษัตริย์ครองเมืองศรีสัชนาลัย แล้วให้ตกแต่งกำแพง กำยคู ประตูหอรบให้มั่นคงดีขึ้น มีเมืองชั้นหัวเมืองเอก ๕ หัวเมืองโท ๘ ดังนี้

หัวเมืองเอก ๕ เมือง คือ ๑. เมืองสุโขทัย ๒. เมืองหริภุญชัย ๓. เมืองพิชัย ๔. เมืองกัมโฆจนคร (เมืองทุ่งยั้ง) ๕. เมืองทองอุ (สาวักดี)

หัวเมืองโท ๘ เมือง คือ ๑. เมืองพิบูลย์นครและมีเมืองชั้นอื่นอีก ๗ เมืองด้วย และเมืองชั้นของเมืองกัมโฆจนคร ๗ เมืองคือ ๑. เมืองคีรี (ศรีพนมมาศ) ๒. เมืองสว่างคบุรี (ปากฝาง) ๓. เมืองยางคีรี ๔. เมืองนครคีรี (นครไทยเดิม) ๕. เมืองขอนแก่น (เขาพริ้ง) ๖. เมืองเหล็ก (พิชัย) ๗. เมืองสิงเทา เมืองที่มีชื่อเหล่านี้ยังไม่อาจทราบได้แน่ว่าอยู่ที่ใดแน่

ในรัชสมัยพระเจ้าพสุจราชัน มีช่างหล่อสัมฤทธิ์ถมบัก จึงให้ช่างหล่อปืนใหญ่ ๑๒๐ กระบอก ปืนสับนก ๕๐๐ กระบอก ส่วนลูกปืนใช้ดินปืนเผาเป็นเกลี้ยง คือทำซึก ๆ ให้เป็นรอยเฉียง ๆ

ในรัชกาลนี้เอง พระเจ้าพรหมมหาราชทรงกู้อิสระภาพจากขอมเมืองอุมงกเสลาได้ แล้วรุกไล่ขอมลงมาจนถึงเมืองชะเลียงและกำแพงเพชร กองทัพพระเจ้าพรหมไม่สามารถเข้าเมืองได้ พลโยธาล้มตายลงเป็นอันมาก พระพุทธโฆษาจารย์ วัดเขารังแร้ง จึงไปถวายพระพรกษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ให้ทรงปรองดองกัน พระเจ้าพสุจราชทรงถวายพระนางปทุมเทวีราชธิดาแก่พระเจ้าพรหม ต่อมาพระนางได้พระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ เจ้าไกรสรราชและเจ้าชาติสาคร พระเจ้าพรหมมหาราช เมื่อพระราชโอรสเจริญวัยควรจะครองเมืองได้แล้ว จึงทรงอภิเศกเจ้าไกรสรราชกับทางสุลเทวี ราชธิดากษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นพระญาติทางพระมารดาแล้วให้ไปครองเมืองลพบุรี ส่วนเจ้าชาติสาครได้ครองเมืองพิษณุโลก

พระเจ้าพสุจราชทรงระลึกถึงพระคุณของพระร่วงอรุณราชผู้เป็นพระชนกนาถ จึงสร้างวัดช้างล้อมอุทิศพระกุศลถวายเป็นพระอนุสรณ์ พระเจ้าพสุจราชมีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือเจ้าธรรมไตรโลกและเจ้าบรมไตรโลก เมื่อพระเจ้าพสุจราชสวรรคตแล้ว เจ้าธรรมไตรโลกได้ครองราชสมบัติแทน ภายหลังพระองค์มีศรัทธาทรงออกผนวชเป็นภิกษุที่เมืองโอมบุรี (พิษณุโลก) อยู่จนตลอดพระชนม์ชีพ พวกอำมาตย์ร่วมกันสร้างพระเจดีย์บรรจุพระเกศาไว้ให้ชื่อว่า วัดจุฬามณี มาจนทุกวันนี้ แต่ก่อนที่พระองค์จะทรงผนวชนั้น มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ คือพระธรรมราชา ๑ เจ้าบรมราชา ๑ เจ้าราชธิดา ๑ ต่อมาเมื่อพระเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์ไปได้ราชธิดาเจ้ากรุงศรีอยุธยาเป็นชายาแล้วไม่กลับมาเมือง เจ้าราชธิดาจึงได้ครองเมืองศรีสัชนาลัยแทน ต่อมาเมืองศรีสัชนาลัยเสื่อมอำนาจลงจนที่สุดต้องเป็นเมืองขึ้นของขอมอีกครั้ง พ.ศ. ๑๖๘๕

เมืองชะเลียงสร้างหลังพ.ศ. ๕๐ ก่อนพ.ศ. ๓๐๖ เป็นราชธานีสำคัญของไทย เรียกว่า แคว้นแคว้นชะเลียง หรือ แคว้นสยาม บางสมัยก็เสื่อมอำนาจต้องเป็นเมืองขึ้นของขอม บางสมัยก็เป็นเมืองร้าง

หนังสือประวัติศาสตร์พงศาวดารชาติไทยว่า เมื่อราว พ.ศ. ๕๐ เมืองศรีสัชนาลัยเป็นราชธานีของแคว้นแคว้นชะเลียง เมืองทองอยู่เป็นเมืองนอกของเมืองศรีสัชนาลัย เพราะเจ้าเมืองทองอยู่ได้ถวายราชธิดาให้แก่พระร่วงอรุณราช เมืองทองอยู่เป็นเมืองนอกของแคว้นชะเลียงอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๕๖ เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๓๐ เมืองทองอยู่จึงได้เป็นเมืองขึ้นของกรุงสุโขทัย

พ.ศ. ๑๔๓๘ บาธรรมราชจึงได้ย้ายเมืองไปสร้างขึ้นใหม่เรียกว่า เมืองศรีสัชนาลัย มีกษัตริย์ครองราชสมบัติสืบต่อกันมา เป็นราชธานีสำคัญแทนเมืองชะเลียงมาอีกนาน เมื่อราวพ.ศ. ๑๕๖๐ พระร่วงอรุณราชก็อัสระภาพได้จากขอมแล้วขึ้นครองเมืองศรีสัชนาลัยสืบต่อมา ภายหลังกลับนำเอาชื่อ เมืองสวรรคโลกเก่ามาใช้เรียกชื่อเมืองศรีสัชนาลัยอีก

พ.ศ. ๑๘๐๐ ไทยได้ชัยชนะแก่ขอมแล้วตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี แต่ก็คงถือเมืองศรีสัชนาลัยเป็นราชธานีคู่กับเมืองสุโขทัยตลอดสมัย ดังศิลาจารึกว่า พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ทั้งนี้ทุกแห่ง

คำว่า ศรีสัชนาลัย มาจากศัพท์ว่า สิริ-สาธ (สนฺต)-ชน-อาลย หมายความว่า

ที่อยู่ของคนที่มีศรัทธา เคยเห็นหนังสือโบราณในสมุดข่อยเขียนเป็น ศรัทธาชนาลัย ก็
คงหมายความว่า ที่อยู่ของคนที่มีศรัทธา

ที่เรียกว่า แคว้นแคว้นชะเลียง นั้น หมายความว่า เมืองชะเลียงเป็นราชธานีเป็นที่
ตั้งเมืองหลวงของไทย เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมีอำนาจการปกครองกว้างขวางมาก บัณฑิต
เหลือแต่ซากจนเกือบไม่มีใครรู้จัก

ทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมีเกิดแล้วก็ต้องมีแก่แล้วก็มตายในที่สุด จึงไม่ควรลุ่มหลงม
งาย ไม่ควรมัวเมาประมาท มีเจริญแล้วก็เสื่อม มีสุขแล้วก็อาจมีทุกข์ มีมตแล้วก็มีความ
จึงควรสร้างแต่ความดีไว้ให้มาก ๆ ไม่ควรทำลายตนเองและคนอื่นหรือสิ่งอื่น เมืองชะเลียง
เมืองศรัทธาชนาลัยหรือเมืองสวรรค์โลก เคยเป็นเมืองเจริญรุ่งเรืองสนุกสนานผู้คนมากมาย
เป็นเมืองหลวงของไทยมาแล้ว บัณฑิตกลับกลายเป็นป่ารกปกคลุมไปด้วยต้นไม้ใบหญ้าสัตว์
ป่านานาชนิดอยู่อาศัยแทนคน เป็นของไม่เที่ยงแท้แน่นอนอย่างนั้น.

๑. สัจจะ จิต ฌานโม กตญญ โลกิ ปาเลติ สาธุกั ฯ

ความจริง ความถูก ความรู้จักคุณ ย่อมรักษาโลกไว้ได้เป็นอย่างดี ฯ

๒. คนชั่วไม่มี คนดีหายาก ลำบากอยากเป็น.

๓. สมัยนิยมสี่ เนื้อไม่ดี สัทาให้มาก.

เมืองสวรรค์โลก-ศรีษัณาลัย

ร. ๖ ว่าที่พักวัดน้อยในเมืองสวรรค์โลก ได้เปรียบสุโขทัยที่มีน้ำกินดี ไม่อืดคักเลยจะพักอยู่กี่วันก็ได้ นึก ๆ ก็ทำให้น่าประหลาดว่า เหตุไฉนจึงได้ทั้งเมืองให้ร้าง ไม่ใช่เพราะกันการน้ำเช่นสุโขทัยหรือเพราะเกิดห่าลงเช่นเมืองท้าวอุทอง จะว่ากลัวเจ้ากลัวผีปีศาจก็คงไม่ใช่ เพราะถ้ากลัวจริงๆ แล้วก็คงไม่ทำลายโบราณสถานและวัตถุให้หักพังดังเช่นที่ได้เห็นนั้น

เมืองสวรรค์โลกตามพงศาวดารเหนือว่า กว้าง ๒๐ เส้น ยาว ๑๐๐ เส้น กำแพงเมืองสูง ๔ วา หนา ๘ ศอก กุและกำแพงกุ กว้าง ๑๓ วา ๒ ศอก ลึกประมาณ ๕ ศอก กำแพงแล่งสูง ๓ วา เชิงหนา ๔ ศอก ยอดหนา ๓ ศอก แต่ ร. ๖ ว่ากำแพงด้านตะวันออกเฉียงเหนือ คือที่ริมฝั่งน้ำยม ๒๒ เส้น ๑๐ วา ด้านตะวันตกเฉียงเหนือใต้ ๒๒ เส้น ๕ วา ด้านตะวันตกเฉียงใต้ ๒๔ เส้น ๑๕ วา ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ๒๐ เส้น ๑๐ วา รวมโดยรอบเป็น ๙๕ เส้น

ประตูเมืองมี ๔ ประตู มีชื่อตามที่นายเทียนทูล คือประตูใหญ่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า ประตูสามณรงค์ ประตูด้านตะวันตกเฉียงใต้มี ๒ ประตู คือประตูผี ๑ ประตูชนะสงคราม ๑ ด้านตะวันตกเฉียงเหนือมีประตูใหญ่ ชื่อประตูไชยพฤกษ์

สมเด็จพระนเรศวรยกทัพหลวงขึ้นไปถึงเมืองสวรรค์โลก ณ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก พ.ศ. ๒๑๐๘ จุลศักราช ๙๒๗ โดยทางเขากับ ตั้งทัพหลวงอยู่ตำบลไม้งาม ครั้นเวลาพลบค่ำตรัสให้ยกพลเข้าปล้นเมืองประตูสามเกิด ๑ ประตูหม้อ ๑ ประตูสะพานจันทร์ ๑ จนถึงเที่ยงคืนก็เข้าเมืองมิได้ โหราจารย์ทูลแนะนำให้เข้าที่ด้านทิศตอนแหลม ครั้น ณ วันจันทร์แรม ๓ ค่ำ เดือน ๘ เวลาบ่ายแล้ว ๒ นาฬิกา ๕ บาท จึงเข้าเมืองได้

ร. ๖ ว่าประตูชนะสงครามนั้น น่าจะเป็นประตูสามเกิด เพราะหน้าประตูนี้มีคู ๒ ชั้นและเนินดินสูงหนา คูมันคงแน่นหนาที่หักเอาได้โดยยาก ประตูสะพานจันทร์น่าจะ

เป็นประตูล้อมรอบ เพราะน่าจะมีสะพานข้ามคลองเชื่อมสระกับคู ส่วนประตูหม้อทรง
เตาว่าคือประตูผี กรมพระยาตำราว่า คือประตูทางเดินไปตำบลที่ตั้งเตาทำหม้อ (เตาป่า
ยางและเตาทุเรียน)

๑. เมืองสุวรรณโลก มีเขาอยู่กลางเมือง ๒ ลูกแฝด ลูกตะวันออกเรียกว่าเขา
พนมเพลิง สูง ๑๐ วา มีบันไดศิลาแลงขึ้นไป บนยอดเขาเป็นลาน มีพระเจดีย์ก่อด้วย
แลงองค์หนึ่ง ด้านตะวันออกของพระเจดีย์มีวิหารและกุฏิเล็กหลังหนึ่ง พงสาวดารเหนือ
ว่า พนมเพลิงนี้เป็นที่บูชาคุณเจ้า

ลูกต่อไปด้านตะวันตก เรียกว่า เขาสุวรรณคีรี สูง ๑๔ วา มีบันไดศิลาแลง
ขึ้นไป บนไหล่เขามีกำแพงแลงด้านเหนือ ด้านอื่นก็จะมีเหมือนกัน มีเสาแลงอยู่ด้าน
ตะวันออก ๔ เสา กำแพงนั้นคือผนังวิหาร เสาหน้าคือเสามุขหน้าวิหาร ด้านตะวันตกมี
บันไดขึ้นไปถึงยอด ซึ่งเป็นลาน ๔ เหลี่ยม ที่ตั้งพระเจดีย์ทำด้วยแลง เป็นรูประฆังทรง
เตี้ย มีคูหาสำหรับตั้งพระ ๔ ทิศ บนลานพระเจดีย์นี้เป็นที่ชุมนุมประเทศใต้ดี มองไป
ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้จะเห็นเขาพระศรีและถนน พระร่วงอยู่ทั่วทิศพระศรีรัตนมหาธาตุ
ราชวรวิหาร มองไปด้านตะวันตก จะเห็นพระเจดีย์บนยอดเขาหน้าใต้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่ายแบบพระสถูปเจดีย์บนยอดเขา
สุวรรณคีรีนไปสร้างพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร

๒. วัดช้างล้อม เป็นลานวัด ๒๕ วาจรุส มีพระเจดีย์ใหญ่อยู่กลางเป็นรูป
ระฆัง มีฐานสูงเป็นชั้นทักษิณ เหนือลานชักทักษิณขึ้นไปเป็นฐานบัวมีคูหาเป็นระยะ ๆ
เหนือยอดคูหาเป็นบัวคว่ำบัวหงาย มีบันไดขึ้นด้านตะวันออก มีพนักลูกมะหวดรอบลาน
ทักษิณ ลานทักษิณนั้นวัดได้ ๑๐ วา ๓ ศอกจรุส รอบฐานทักษิณนั้นมีรูปช้างยืนหันหน้า
ออกข้างนอกหันหลังชนฐานทักษิณ เห็นได้ทั้ง ๔ เท้า ด้านหนึ่งมีช้าง ๘ เชือกกับมีที่
มุมอีกมุมละ ๑ เชือก รวมเป็นช้าง ๓๖ เชือก ช้างสูง ๕ ศอกเท่ากัน ระหว่างตัวช้างมีเสา
รูป ๘ เหลี่ยม หน้า ๖ นิ้ว สูง ๕ ศอก ๑ คืบ มีกลีบบัวที่ปลายเสา เหมือนเสาคะลุ
ผูกช้าง มีบันได ๓ ขั้นอยู่ที่หลังเสา สูงขึ้นละ ๑ คืบ ๖ นิ้ว เสาเป็นเสาประที่ปัก
บูชา ด้านทิศตะวันออกนอกกำแพงแก้ว มีวิหารหลวงและมีกำแพงแลง “เวียงผา”

พระเจดีย์วัดช้างล้อมแบบทรงลังกา ชั้นทักษิณเป็นรูป ๔ เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นล่าง
ทำรูปช้างขนาดเท่าช้างจริงยืนหันหน้าออกนอก รายสลับกับเสาประที่รอบทั้ง ๔ ด้าน

วัดช้างล้อม เป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างไว้ในประเทศนี้ ที่สร้างมีช้างล้อมรอบ พระเจ้าพสุ
 ราช ราชโอรสทรงสร้างบรรจุพระอัฐิพระร่วงอรุณราชกุมาร พระบรมชนกนาถ ซึ่งมีช้าง
 เพื่อกองดำเป็นคู่พระบารมี

ฐานชั้นบนทำเป็นขุมกุหา มีพระพุทธรูปลักษณะงดงามนั่งทุกขุมทั้ง ๔ ทิศ ๆ ละ ๕
 องค์ รวมเป็น ๒๐ องค์ มีกำแพง "เวียงผา" ล้อมรอบพระเจดีย์และวิหารหลวง นอก
 ออกมาเป็นลานที่สร้างพระอุโบสถและกุฏิสงฆ์ แล้วจึงถึงกำแพงเขตวัด เป็นวัดขนาดใหญ่เท่า ๆ กับวัดเจดีย์เจ๊กแถว

พระเจดีย์มีรูปช้างล้อมเช่นนี้ มีปรากฏสร้างไว้ในที่อื่นอีกหลายแห่ง เช่นมีในเมือง
 สุโขทัยและในเมืองกำแพงเพชรเป็นต้น จะได้แบบอย่างมาแต่ไหน ช้อนพ้อมเก่าเงื่อน
 อยู่ ด้วยพระเจดีย์โบราณมีรูปช้างล้อมอย่างเดียวกันมีอยู่ในลังกาทวิปงค์หนึ่ง เรียกว่า
 "รวันเจดีย์" มีเรื่องตำนานในหนังสือมหาวงศ์ว่า เมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ เศษ พระเจ้าทุษฐ-
 กามินชนช้างได้ชัยชนะพระยาเอฬารทมิฬได้ล้งทวิปงค์มาจากพวกมัจฉาทิฏฐิ จึงได้สร้าง
 พระเจดีย์ใหญ่ คือ รวันเจดีย์นั้น ประดิษฐานพระบรมธาตุไว้กลางเมืองอนุราชบุรี และ
 เวลาที่อฤกษ์พระเจดีย์นั้น มีพระมหาเถระและพุทธศาสนิกชนในนานาประเทศ แม้จน
 ถึงชาวโยนกพากันมาประชุมชมบารมีเป็นอันมากดังนี้

มีพวกนานาประเทศพากันมานอบน้อมชมกันเป็นอันมากทราบเท่าที่ทวนนี้ คงจะเป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างไว้ในประเทศนี้ที่สร้างมีข้างล้อมรอบ เมื่อเห็นเป็นมงคล จึงมีผู้เอาอย่างสร้างเช่นที่เมืองสุโขทัยและเมืองกำแพงเพชร

ร. ๖ ว่า คงสร้างก่อนวัดข้างล้อมเมืองกำแพงเพชรและสุโขทัย แต่จะสร้างเมื่อใดใครเป็นผู้สร้างนั้น ไม่ทราบแน่

หนังสือสถาปัตยกรรมในประเทศไทยและเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า พระเจดีย์วัดข้างล้อมนี้ จะได้เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุของพระร่วงอรรณราช ผู้มีช้างเผือกงาดำต่อทัน อริราชศัตรูก็สละสภาพจากขอม เมื่อพระร่วงอรรณราชสวรรคตแล้ว พระเจ้าพสุจราช ราชโอรสจึงได้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระอัฐิ เติมพระเกียรติของพระร่วงไว้

หนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีว่า พระยาพสุจราชระลึกถึงพระเชษฐภคินีและบุญานินหารในพระร่วงอรรณราชพระบรมชนกนาถ จึงโปรดฯ ให้สร้างวัดข้างล้อม ซึ่งเดิมจะมีชื่อว่าอะไรไม่ปรากฏ ขึ้นทางเหนือสุดภายในกำแพงเมืองศรีสัชนาลัย เป็นพระอนุสรณ์

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงและพงศาวดารเหนือว่า พระร่วงอรรณราชมีบุญานินหารมาก เพราะทรงมีช้างเผือกงาดำเป็นคู่พระบารมี จึงได้ทรงทำสงครามยุทธหัตถีมาแล้วอย่างน้อยก็ครั้งหนึ่ง ฉะนั้นวัดข้างล้อมจึงไม่ใช่พ่อขุนรามคำแหงสร้างแน่

ศิลาจารึกว่า พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นขุนในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ราว ๑๒๐๗ ปีนั้น ให้ขุดเอาพระธาตุออกให้คนทั้งหลายเห็น กระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตุได้เดือนหกวัน จึงเอาลงฝังไว้ในกลางเมืองศรีสัชนาลัย ก่อพระเจดีย์เหนือหูกเขาจึงแล้ว ตั้งเวียงผาล้อมพระมหาธาตุสามเข้าจึงแล้ว

ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ว่า พ่อขุนรามคำแหงพระมหาธาตุเมืองศรีสัชนาลัยนั้น เข้าใจว่าพระเจดีย์ที่เรียกกันว่า วัดข้างล้อม

อักษรานุกรมศิลปากรว่า พ่อขุนรามคำแหงสร้างพระเจดีย์วัดข้างล้อม

พ่อขุนรามคำแหงชนช้างชนะเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๑ ได้เสวยราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๐ ถ้าพระองค์ทรงสร้างวัดข้างล้อมจริง ก็น่าจะสร้างเสียแต่ พ.ศ. ๑๘๒๐-๑๘๒๑ แล้ว คงไม่ล่วงเลยมาจนถึง พ.ศ. ๑๘๒๘ ซึ่งเป็นปีที่ขุดได้พระบรมธาตุแล้วฝังก่อก่อพระเจดีย์ ๖ ปีเศษเป็นแน่

พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ ข้าพเจ้าได้จ้างคนถางป่าและตัดต้นไม้ พอเป็นทางคนเดินได้ไปชมโบราณสถานวัตถุที่วัดต่าง ๆ ในเมืองศรีสัชนาลัย สิ้นเงินปีละ ๘๐๐ บาท ถึง ๑,๕๐๐ บาท เพราะเป็นป่ารกมาก ต่อเมื่อมีคนทำไร่มาขึ้นช่วยถางป่าให้ เคียนจนโปร่งทั้งที่เห็นในบัดนี้ จึงได้จัดการจ้างถางป่า และข้าพเจ้าเคยเขียนประกาศขอ บิดทบาท เป็นข้อความขอเตือนไม่ให้ทำลายโบราณวัตถุปูชนียสถาน และข้อความชวน ชมโบราณวัตถุไว้ในวัดเก่าเหล่านั้น

“เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ราชธานีอันเจริญรุ่งเรืองของไทยแต่โบราณกาล ได้ถูก อริราชศัตรูเผาผลาญด้วยน้ำใจอำมหิตอย่างโจรป่าแล้ว ยังถูกพวกเราในรุ่นหลัง^๕ที่มีเลือด ของชนสัตรูป^๖นอยู่ทำการรื้อพังทำลายซ้ำเติมมาอีก โดยไม่มีใครสนใจ เอาแต่จะไถ้อย่าง ไม่ละอายแก่ใจ ต่อไปไม่นานอนุชนคนรุ่นหลังก็จะไม่ได้เห็นซากปูชนียะ ไม่ควรเห็น แก่เงินทองเพียงเล็กน้อย เพราะยอมทำลายสมบัติอันมีค่ามหาศาลของชาติและศาสนา น่าละอายแก่คนศาสนาอื่น เพราะกรชอบชุกคั่นทำลายขายให้เขา ต่อไปไม่นานพวก เราที่อยากดูของเก่าเมืองสวรรคโลกก็ต้องไปขอกู้ที่เมืองฝรั่ง และยังไถ่แลกลงในเทศน์ และสนทนาบ้าง ช^๗ให้เห็นโทษการทำลายจนอาจถึงเป็นเสมือนทำอนันตริยกรรม และให้ เห็นคุณอันสูงส่งในการช่วยกันรักษาซ่อมแซม อันเป็นคนกตัญญูกตเวทีมีสวรรค์เป็นที่ไป ในเบื้องหน้า”

๓. **วัดเจดีย์เจ็ดแถว** ตั้งอยู่กลางเมืองศรีสัชนาลัย ที่กลางวัดมีพระเจดีย์ทรง ไทย คือเจดีย์ยอดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นพระมหาธาตุองค์หนึ่งมีระเบียงล้อมแล้วมีวิหาร หลวงต่อมาทางด้านตะวันออก ในลานพระมหาธาตุและวิหารหลวงนั้น มีพระเจดีย์บริวาร มีรูปและขนาดต่าง ๆ กัน ทำงามมาก สร้างเรียงรายไปอีกมาก รวมเป็นพระเจดีย์ ๓๐ องค์ จึงเป็นเหตุให้เรียกชื่อว่า วัดพระเจดีย์เจ็ดแถวต่อมา มีกำแพงแก้วล้อมรอบนอก อีกชั้นหนึ่ง นอกกำแพงแก้วออกไปเป็นที่สร้างพระอุโบสถและกุฏิสงฆ์

สันนิษฐานกันว่า พระเจดีย์วัดนี้เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุของราชวงศ์ที่สร้างเมือง ศรีสัชนาลัย พระมหาธาตุองค์กลางคงเป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุที่เป็นปฐมวงศ์หรือมีจะนั้น ก็นับบรรจุพระบรมธาตุไว้เป็นประธาน พระเจดีย์บริวารเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของเจ้านาย เชื้อพระวงศ์ สร้างเพิ่มเติมขึ้นโดยลำดับมา จึงมีจำนวนมากด้วยกัน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ มีผู้ขุดฐานพระเจดีย์องค์หนึ่งที่วัดนี้ ได้พบศพพระภิกษุได้

วัดพระเจดีย์เจ็ดแถว พระราชธิดาของบวรธรรมราช ทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๘

ฐานพระเจดีย์นั้น ยังมีผ้าจิวรห่มครองอยู่แต่เปื้อนฝุ่นสกปรกจนยากจะพอได้เห็นเป็นกระดุกเป็นศพแน่ก็เกิดความกลัว จึงได้กลับคืนไว้ ข้าพเจ้าให้คนไปติดท่อขอให้มาบอกที่ ก็ไม่ยอมมาเพราะกลัวภัย

หนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีและประชุมศิลาจารึกว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๘ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ขุดเอาพระมหาธาตุออกให้มหาชนบูชาแล้วสร้างพระเจดีย์ถึง ๖ ปีนั่น สันนิษฐานว่ามาขุดเอาพระบรมธาตุที่ซากเจดีย์เก่าทั่วคนนั้นเอง แล้วสร้างพระเจดีย์ให้ดีขึ้นใหม่ในที่เดิม

ร. ๖ ว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถวนี้มีคูและกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ กำแพงเป็นสี่เหลี่ยม กว้าง ๒ เส้น ๗ วา ยาว ๓ เส้น ๘ วา ถัดเข้าไปยังมีกำแพงแก้วอีกชั้นหนึ่งก่อด้วยแลงล้อมลานสี่เหลี่ยม กว้าง ๒๔ วา ยาว ๒ เส้น ๔ วา พระมหาธาตุเจดีย์ฐาน ๖ วา สี่เหลี่ยมจตุรศกกล้อมรอบ ทรวดทรงงาม มีเจดีย์บริวารอยู่เต็มลาน จึงเป็นเหตุให้ได้นามว่า วัดพระเจดีย์เจ็ดแถว คงจะสร้างไม่พร้อมกัน ใช้เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุ สร้างด้วยศิลาแลงทั้งนั้น หน้าพระมหาธาตุมีวิหารใหญ่ มีมุขเชื่อมกับพระมหาธาตุ ย่อผนังมุขเป็น ๒ ชั้น วัดแต่หน้าจนถึงหลังมุขได้ ๑๔ วา ๒ คอกกับ หลังคาถงเชื่อมถึงพระเจดีย์ตั้ง

ที่เห็นรอยยกไก่อู่ที่ฐานบัวพระเจดีย์ คงจะยาวสักเส้นหนึ่ง ตอนกลางวิหารกว้าง ๑๓ วา
เสาเป็นรูป ๘ เหลี่ยมหน้าละ ๑ คืบ ๖ นิ้ว ข้างวิหารมีกุฏิเล็กอยู่ข้างละหลัง ริมกำแพงแก้ว
มีเสาประทีปจนรอบ นอกกำแพงแก้วด้านตะวันตกมีพระอุโบสถ หลังพระเจดีย์ใหญ่
เป็นฐานสี่เหลี่ยมเกลี้ยงๆ บางทีจะเป็นที่ปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ก็ได้ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึง
สันนิษฐานว่า พระเจดีย์ใหญ่ในวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวเอง คือพระเจดีย์ที่พระเจ้ารามคำแหง
มาก่อขึ้นบรรจุพระมหาธาตุ ที่พระเจดีย์นั้นตั้งเป็นกลางเมืองศรีสัชนาลัย ตรงตามข้อ
ความในหลักศิลา คู่วังที่แยกกายกว่าวัดอื่น

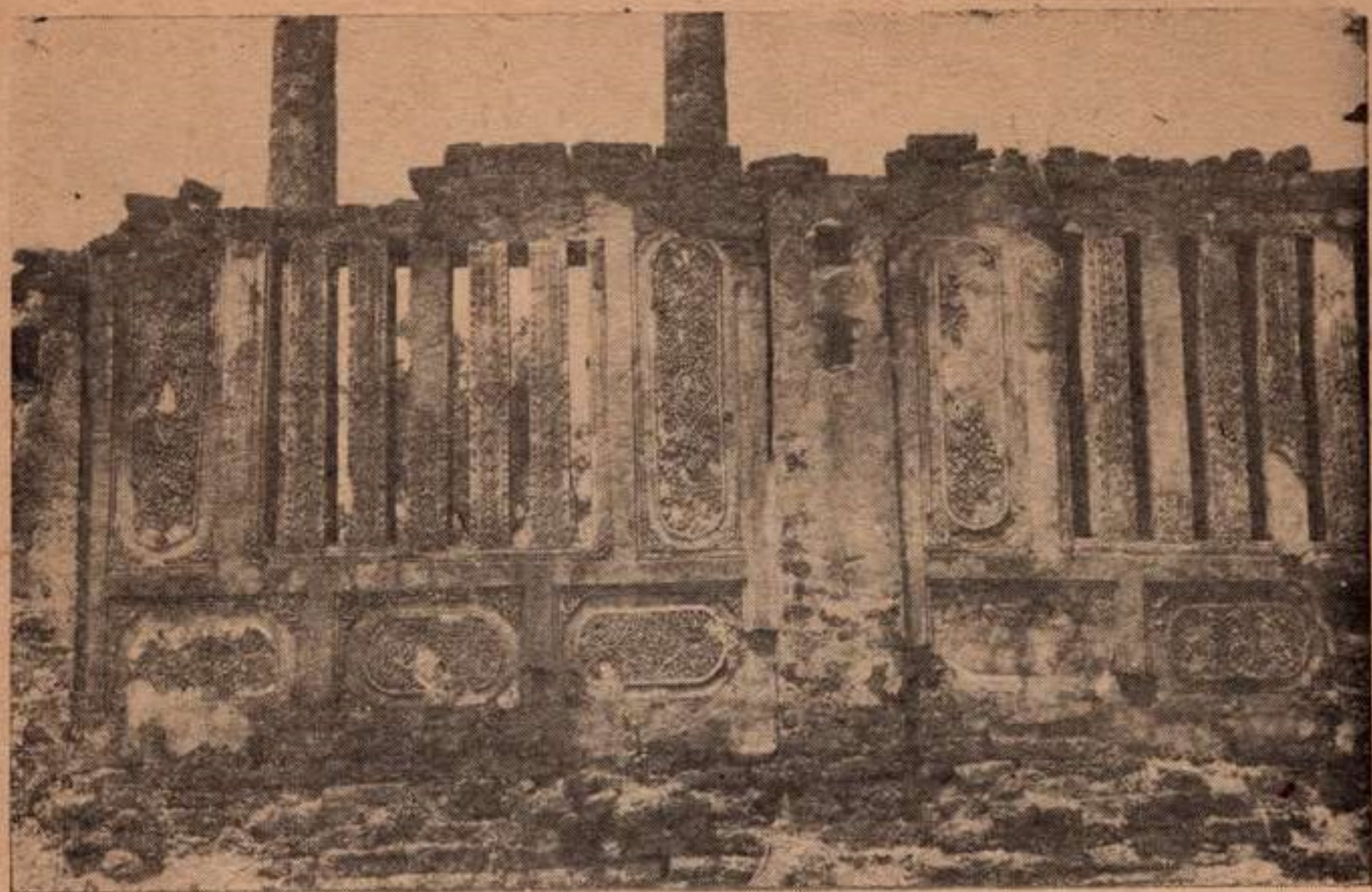
กรมพระยาตำราทรงอธิบายไว้ว่า วัดข้างล่อมนั้น คือวัดที่พระเจ้ารามคำแหง
ทรงสร้าง ส่วนวัดเจดีย์เจ็ดแถวนี้เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิธาตุพระราชวงศ์สุโขทัย

พงศาวดารชาติไทยว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงบูรณะพระเจดีย์วัดเก่า คือ
วัดกัลยาณวนาวาสที่นายเทียนทูลว่า วัดกัลยานิมิตร กลางเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นวัด
ที่พระราชบิดาของบาธรรมราช (พระยาธรรมราช) ได้ทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๘ คือ
ก่อน พ.ศ. ๑๘๒๘ ถึง ๒๓๐ ปีแล้ว แต่เดิมคงมีชื่อว่า วัดโคกสิงการาม อย่างพงศาวดาร
เหนือเรียกตาม เพราะเมื่อพ่อขุนรามคำแหงทรงบูรณะ ต้องสร้างเวียงผาล่อม ครั้นเมื่อ
ได้บรรจุพระบรมธาตุในพระเจดีย์แล้ว จึงได้เรียกชื่อใหม่ว่า วัดมหาธาตุ เรียกมาตั้งแต่
รัชกาลพระร่วงอรุณราชนั้นแล้ว ต่อมาภายหลังจึงเรียกว่า วัดกัลยาณวนาวาส ซึ่งเป็น
ที่สถิตย์อยู่ของพระสังฆราชา ประมุขสงฆ์คณะคามวาสีฝ่ายขวา รัชกาลพระยาไสลือไทย
กับพระมารดาได้เสด็จไปประชุมตั้งสังฆปริณายกที่เมืองศรีสัชนาลัย นามว่า มงคลวิลาส-
มหาเถร ไว้ในวัดกัลยาณวนาวาส คือวัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นวัดสำคัญอยู่ในสมัยนั้น

เมืองศรีสัชนาลัยได้เป็นเมืองร้างเป็นป่ารกมานาน หมกคนไม่รู้จากชื่อเดิมของวัด
จึงเรียกตามสิ่งที่ปรากฏว่า วัดพระเจดีย์เจ็ดแถว เพราะมีพระเจดีย์มากนั่นเอง

พ.ศ. ๑๕๙๔ พระร่วงอรุณราชได้ส่งข้าหลวงออกไปบูชาพระมาลีเจดีย์ (พระมุกเตา)
ที่เมืองหงสาวดีของมอญ เพื่อกุแบบอย่างมาสร้างพระเจดีย์ในวัดกัลยาณวนาวาส (วัด
เจดีย์เจ็ดแถว) ซึ่งกำลังสร้างอยู่ในเวลานั้น

๔. จากวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวก่อนจะถึง วัดนางพระยา นั้นเป็น วัดอุทยานใหญ่
ในพงศาวดารเหนือว่าเป็นที่อยู่ของพระครูยาโชติ (ญาณโชติ) คณะวัดมหาธาตุฝ่ายขวา
ซึ่งบัดนี้ไม่มีสิ่งที่น่าดูอะไรมา มีแต่ซากพระเจดีย์และวิหารเท่านั้นสร้างด้วยศิลาแลง

วัดนางพระยา ลวดลายปูนปั้นที่สวยงามน่าดูมาก ฝีมือช่างไทยสมัยตะเลียง
ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ - ๑๕๐๐ (พระอัครมเหสีพระร่วงสร้าง)

๕. วัดนางพระยา เดิมจะมีชื่อจริงว่าอย่างไรไม่มีใครทราบ แต่นายเทียนได้ทูล
รัชกาลที่ ๖ ว่า วัดนางพระยา เพราะพระนางพสุจราชเทวี ธิดาพระยากรุงจีนที่ได้มา
เป็นพระอัครมเหสีของพระยาร่วงอรุณราชเป็นผู้สร้าง วัดนี้อยู่ริมกำแพงเมืองกำแพงเพชร
ออกเฉียงใต้ใกล้ประตูมณเฑียร (ประตูสะพานจันทร์) มีกำแพงแลงล้อมรอบวัด มีพระ
เจดีย์องค์หนึ่งมีวิหารอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของพระเจดีย์นั้น วิหารนั้นตั้งบนฐานสูง
พื้นดินราว ๓ ศอก ที่ลูกกรงมีลายปูนปั้นเป็นลายรักร้อยแข่งสิงห์ ประจำยามเป็น
ดอกจันทร์ ที่ผนังที่บรรหว้าช่องลูกกรงเป็นลายรักร้อย ประจำยามเป็นเทพนม ลายปูน
ปั้นนี้ได้กะเทาะออกเสียมากแล้ว แต่ก็ยังมีเหลือไว้ให้ได้ชมอยู่บ้าง เป็นลวดลายที่สวยงาม
น่าดูมาก

หนังสือสถาปัตยกรรมว่า ลวดลายปูนปั้นที่สวยงามน่าดูในเวลานี้ มีอยู่ที่วัดนาง-
พระยา เมืองศรีสัชนาลัย และวัดกะพังทองหลางและวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย ครั้งที่ ๒

ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร เมืองชะเลียง (สวรรคโลก) เป็นต้น สันนิษฐานว่า เป็นลวดลายฝีมือช่างไทยสมัยชะเลียง ราวพ.ศ. ๑๔๐๐ - ๑๕๐๐*

๖. พระราชวัง อยู่ใกล้ลำน้ำยมทางมุมเมืองทิศตะวันออกเฉียงใต้ ยังปรากฏแต่แนวกำแพงวังกับสระและสวนข้างในวัง เพราะพระราชมณเฑียรและตำหนักรักษาใช้ทำถั่วเครื่องไม้ตามความนิยมแต่โบราณว่า อยู่เรือนไม้สบายดีกว่าอยู่เรือนตึก และเพื่อไม่ให้เท่าเทียมกับวัด จึงสร้างเป็นตึกแต่โบสถ์และวิหาร ถึงในกรุงศรีอยุธยา ตัวพระราชมณเฑียรที่ประทับแต่เดิมก็ทำถั่วไม้ทั้งนั้น มาทำเป็นตึกเห็นจะไม่ก่อนแต่แผ่นดินพระเจ้าปราสาททองนานนัก

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า วังนี้แบ่งเป็น ๒ แปลง แปลงตะวันออกเฉียงมีกำแพงและคูรอบ กว้าง ๓ เส้น ๑๕ วา ยาว ๔ เส้น ๕ วา ที่เป็นคลองและคูภายในเข้าใจว่าคงเป็นสวนไม้ดอกไม้ผลมีแสงทองอยู่คงจะเป็นที่ตั้งพระราชมณเฑียร คงมีน้ำไหลเข้าออกได้สะดวก ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของวังมีถนนหินกว้างประมาณ ๕ วา ออกจากในวังไปทางแม่น้ำ มีกำแพงล้อมวังทั้ง ๔ ด้าน คูอยู่นอกกำแพง ๓ ด้าน แต่คูด้านตะวันตกเฉียงใต้อยู่ในกำแพง คูด้านนี้กว้าง ๖ วาเศษ ลึก ๕ ศอกเศษ ที่กำแพงมีช่องประตู ๒ แห่ง ตรงช่องประตูมีเขื่อนแสง เข้าใจว่าคงมีสะพานทอดออกไป

แปลงตะวันตก มีกำแพงและคูรอบเหมือนกัน ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ๒ เส้น ๑๔ วา ๒ ศอก ด้านตะวันออกเฉียงใต้ ๑ เส้น ๑๘ วา ๒ ศอก ด้านตะวันตกเฉียงใต้ตั้งแต่มุมใต้ไปถึงที่กำแพงย่อเข้ามาทางเหนือ ๒ เส้น ๔ วา ๒ ศอก มุมที่ย่อเข้ามานั้นทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ๑๔ วา ๑ ศอก ด้านตะวันตกเฉียงใต้ ๑๕ วา กำแพงด้านตะวันตกเฉียงเหนือต่อจากที่ย่อเข้าไปจนถึงมุมเหนือ ๑ เส้น ๔ วา ๑ ศอก ทางริมกำแพงที่ถนนเขตติดต่อกับแปลงตะวันออกเฉียงมีฐานก่อถั่วแลงอันหนึ่ง เข้าใจว่าจะเป็นที่พักปราสาทที่ใกล้ ๆ ฐานนี้มีบ่อน้ำกรวดแลง ๒ บ่อ สันนิษฐานว่า แปลงตะวันออกเฉียงนี้เป็นตอนข้างในเพราะมีเรือสวนน้ำสบายที่อยู่ แปลงตะวันตกเป็นข้างหน้า ฐานแปลงนี้เป็นปราสาทที่อยู่ใต้ถั่วและเป็นที่พักราชการใต้ถั่ว

นอกกำแพงวังออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีวัดอยู่วัดหนึ่งซึ่งชาวเมืองเรียกว่า วัดสวนแก้ว (นายเทียนทูลว่า วัดอุทยานน้อย) กรมพระยาตำรงว่า เห็นจะตรงกับวัดแก้วราชประดิษฐาน ตามพงศาวดารเหนือ มีพระเจดีย์องค์หนึ่งทรวดทรงเหมือนองค์

ใหญ่ วัดเจดีย์เจ็ดแถวแต่ขนาดเล็กกว่ามาก หน้าพระเจดีย์ทางตะวันออกเฉียงใต้มีซุ้ม
พระमारวิชัย แต่องค์พระถูกทำลายฝีมือการสร้างทำประณีตดี ใช้แสงก้อนใหญ่แกะเป็น
บัวเป็นลวด แต่ที่เป็นลายละเอียด ๆ ใช้ปั้นถ้วยปูน ไม่อาจทราบได้ว่าผู้ใดสร้างเมื่อใด

๗. **หลักเมือง** อยู่ทางก้นใต้พระราชวัง มีปรางค์เทวาลัย สูง ๖ วา องค์ ๑ กับกุฏิ
(หลักเมือง) อยู่ข้างหน้ากุฏิ ๑

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า นอกกำแพงด้านตะวันตกเฉียงใต้ มีปรางค์จตุรมุข
สูง ๖ วา ฐานจตุรัสประมาณ ๔ วา ๔ เหลี่ยม เป็นปรางค์ทับก่อด้วยแสงโอบปูนย่อเป็น
เหลี่ยมไม้สิบสองทั้งสี่เหลี่ยมหันมุมไปตรงทิศใหญ่ทั้ง ๔ ทาง ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของ
ปรางค์มีกุฏิเล็ก ๆ อยู่อันหนึ่ง ยาว ๓ วา กว้าง ๔ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว ทางด้านตะวันออก
เฉียงเหนือมีฐานเกลี้ยง ๆ ก่อด้วยแสงยาว ๔ วา ๑ ศอก กว้าง ๒ วา ๑ ศอก

๘. **วัดสระประทุม** ตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า มีวิหารคล้ายวัดศรีชุมเมืองสุโขทัย เป็นรูป
๔ เหลี่ยม กว้าง ๔ วา ๓ ศอก ยาว ๖ วา ๓ ศอก ๑ คืบ แบ่งเป็น ๒ ห้อง ด้าน
ตะวันตก ที่หันไปทางถนนพระร่วง มีรูปพระยืน ด้านตะวันออกมีรูปพระमारวิชัย ที่ซุ้ม
ประทุมมีใบระกาทวยเทพบันทวยปูนอยู่ข้างจะงามดี หลังคาเป็นรูปชามคว่ำ มีอุโบสถอยู่
ด้านตะวันออก และมีเจดีย์อีกหลายองค์ มีกำแพงแสงล้อมรอบลาน เป็นวัดเล็กก็จริง
แต่เป็นวัดที่น่าอยู่สบาย สระใหญ่ตรูด้วยแสงอยู่เชิงเขาใกล้วัด บางทีจะเป็นวัดตนเองที่
พงศาวดารกรุงเก่าเรียกว่า วัดไม้งาม ที่ตั้งทัพหลวงของสมเด็จพระนเรศวร เพราะเป็น
วัดอยู่ริมถนนพระร่วงที่มาจากสุโขทัย

กรมพระยาคำรงทรงอธิบายไว้ว่า วัดใหญ่ ๆ อยู่ในป่าระหว่างเขาใหญ่ไปทางเข
วังแร้งมีหลายวัด สมเด็จพระนเรศวรเห็นจะตั้งค่ายหลวงในที่ตำบลนั้น

๙. **วัดเขารังแร้ง** อยู่บนเขานอกเมืองศรีสัชนาลัยไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้
บนไหล่เขานั้นเป็นที่สร้างเสนาสนะสงฆ์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ เป็นวัดเล็กแต่ทำประณีต
มาก เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่ง

พระอุโบสถมีใบเสมา ๓ ชั้นทุกทิศ ผิดกับวัดอื่น ๆ มีกล่าวกันมาแต่โบราณกาลว่า
ถ้าเป็นวัดหลวงมีเสมา ๒ ใบซ้อน ถ้าเป็นวัดราษฎร์มีเสมาใบเดียว ถือเป็นกำหนดกันมา
ดังนี้ แต่ที่วัดเขารังแร้งมีเสมา ๓ ใบซ้อนนั้น สันนิษฐานว่า เดิมพระสงฆ์ในประเทศนั้น

มีแท่นกายเตี้ย เมื่อผูกพัทธสีมาคงใช้ใบเสมาแผ่นเดียวเหมือนกันทุกวัด ครั้นมาถึงสมัย
เมื่อไทยลงมาตั้งอยู่ที่เมืองชะเลียงประจวบกับสมัยพระสงฆ์ไทยและมอญไปศึกษาพระธรรม
วินัยในลังกาทวีป แล้วบวชแปลงถือลัทธิตามอย่างพระสงฆ์ลังกา กลับมาตั้งคณะสงฆ์
ลังกาวงศ์ขึ้นในประเทศของตน ๆ (ศิลาจารึกกัลยาณี) พระเจ้าแผ่นดินทรงเลื่อมใสยกย่อง
จึงเกิดเป็น ๒ นิกายขึ้น เรียกนิกายลังกาวงศ์ว่า คณะใต้ เพราะมาแต่ทางใต้ เรียกพระสงฆ์
นิกายเดิมว่า คณะเหนือ เป็นต้นเก่ามาตราบเท่าทุกวันนี้ พระสงฆ์ ๒ คณะนั้น ถือว่า
ต่างนิกายกัน ไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน เมื่อพระสงฆ์ลังกาวงศ์มีจำนวนน้อย ก็มักสร้างวัด
อยู่เป็นอรุณญิกาวาส คืออยู่ตามชายป่าชายเขาพอไปบิณฑบาตได้สะดวก ครั้นมีผู้บวช
เรียนมากขึ้น ก็คงมีผู้สัทธิอาอุปการะหาความสะดวก พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดให้พระสงฆ์
ลังกาวงศ์ผูกพัทธสีมาข้างลงในวัดเก่า เพิ่มเสมาเป็นนิมิตขึ้นชั้นหนึ่ง จึงเกิดเป็นเสมา ๒
ใบซ้อนขึ้นด้วยประการฉะนี้ พระสงฆ์ทำสังฆกรรมได้ทั้ง ๒ คณะ เกิดสัทธิานิยมกันมาก
ขึ้น วัดหลวงจึงมีใบเสมา ๒ ชั้น วัดราษฎร์มีใบเสมาชั้นเดียว ถือเป็นแบบอย่างสืบต่อ ๆ
กันมา

ส่วนวัดเขารังแรงที่มีใบเสมาถึง ๓ ชั้นนั้น คงจะมีพระสงฆ์องค์ใดหรือนิกายใด
เข้ามาอีกซึ่งนับถือว่าทรงคุณธรรมสูงกว่า ๒ นิกายนั้น จึงอาราธนาให้ผูกพัทธสีมาข้าง
อีก เพิ่มเติมใบสีมาชั้นอีก ๑ ใบ หมายความว่าได้ผูกพัทธสีมา ๓ หนด้วยกัน ในศิลา
จารึกว่า เมื่อพ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหาธรรมราชาลิไทยให้ไปนิมนต์พระเถรลังกามาทรงตั้ง
สมณศักดิ์ให้เป็น พระสังฆราชมหาสวามีแล้วออกทรงผนวช น่าจะเป็นพระสังฆราชองค์
ที่ผูกพัทธสีมาวัดเขารังแรงเป็นครั้งที่ ๓ และบางที่อาจจะผูกทั่วตำบลมะม่วงเมืองสุโขทัยอีก
วัดหนึ่ง วัดที่มีใบเสมา ๓ ชั้นไม่มีปรากฏในที่อื่น และวัดร้างในเมืองสวรรคโลกก็หา
มีลูกนิมิตไม่ คงจะใช้ใบเสมานั้นเองเป็นนิมิต

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า เดินไปตามถนนชั้นไหล่เขาพระศรี แล้วเลี้ยว
แยกออกจากถนนเข้าไปในป่าแดงจนถึงเขารังแรงมีถนนปูด้วยแลง จากเชิงเขาขึ้นไปจน
ถึงลานวัดบนยอดเขา ถนนนี้กว้าง ๓ ศอกคืบ ยาว ๗ เส้น ๕ วา บนยอดเขามีลานมี
กำแพงแก้ว กว้าง (เหนือจดใต้) ๒๐ วา ๓ ศอก ยาว (ตะวันออกจดด้านตะวันตก) ๒๒ วา
อุโบสถตั้งอยู่บนฐานยาว ๘ วา ๓ ศอก กว้าง ๖ วา ๓ ศอก ตัวอุโบสถยาว ๕ วา ๓ ศอก
กว้าง ๔ วา ๑ ศอก มีเสาแลง ๘ เกลี้ยง ๆ ละ ๗ นิ้วกึ่งมีระเบียงรอบ มุงด้วยกระเบื้อง

เคลือบสีขาวฝีมือเทพาเรียมทำ ปราสาทเป็นดินเผาเคลือบขาว วิหารอยู่ใต้อุโบสถยาว ๔ วา กว้าง ๔ วา มีฐานพระประธานเชื่อง ๆ อยู่ในนั้น ระหว่างอุโบสถกับวิหารมีกุฏิเล็กก่อด้วยแลงกว้าง ๒ วา ๒ สอก กว้าง ๗ นิ้ว ยาว ๕ วา ภายในกำแพงแก้วมีพระเจดีย์หลายองค์ นอกกำแพงแก้วออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอุโบสถ มีสระ ๑ สระตร้วยแลง ยาว ๕ วา ๒ สอก กว้าง ๓ วา ๒ สอก นายเทียนทูลว่า เป็นบ่อที่พระมหาธรรมราชาขอพระบรมธาตุไปฝังไว้ที่วัดมหาธาตุ

พงศาวดารเหนือว่า พระร่วงได้สร้างวัดขึ้นที่ตนรงอันเป็นที่แรงทำรังอาศัยอยู่ เป็นที่ฝังพระบรมธาตุอยู่แต่เดิม และเป็นที่อยู่ของพระพุทธรโฆษาจารย์ พระสังฆราชา ฝ่ายที่ไปห้ามทัพของพระเจ้าพรหมกับพระเจ้าสุจราช วัดนี้เมื่อบริบูรณ์ก็คงจะงดงามน่าอยู่สบายดี

๑๐. วัดเขาใหญ่ ตั้งอยู่บนเนิน มีมณฑปเก้ายอดประดิษฐานพระปฏิมากรใหญ่มณฑปจตุรมุขมียอดเป็นไม้สิบสอง มีฐาน ๓ ชั้น ฐานชั้นล่าง ๕ วา ๔ เหลี่ยม มีวิหารอยู่หน้ามณฑป กว้าง ๖ วา ๑ สอก ยาว ๖ วา ๓ สอก สร้างด้วยแลงถือปูน ทำทางเป็นวัดใหญ่เสงามดี ชาวบ้านเรียกว่า วัดเก้ายอด

กรมพระยาคำรงทรงอธิบายว่า ที่เขาใหญ่นี้มีพระสถูปเจดีย์ขนาดเชื่อง ๆ ทำฝีมือดีหลายองค์ เป็นแบบทรงลังกาแท้ เห็นจะเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุท่านพวกกมहादेรที่มาจากลังกา

๑๑. เทาทุเรียม ที่ทำด้วยขามสังกะโลก อยู่เหนือเมืองศรีสัชนาลัยไปทางเหนือประมาณ ๕ ก.ม. อยู่ริมแม่น้ำยมฝั่งตะวันตก อีกเตาหนึ่งห่างเมืองราว ๑ ก.ม. ก็ชื่อเรียกกันว่า เทาบายาง เพราะอยู่ในตำบลหมู่บ้านบายาง แต่ไม่เท่าเตาทุเรียมเกาะน้อย ซึ่งมีเตานับด้วยร้อย เพราะเตาน้อยม ๆ เอาอิฐก่อเป็นประทุน ยาวประมาณ ๘ เมตร กว้าง ๓ เมตร ปลายประทุนข้างหนึ่งทำเป็นปล่องไฟ อีกข้างหนึ่งทำเป็นที่ใส่ฟืนให้เปลวไฟผ่านเตา เผาหม้อไหด้วยขามที่ทั้งเรียงไว้ข้างในจนสุกตามความประสงค์ คนทำคงจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลเดียวกันและคงจะเป็นจีนเป็นส่วนมาก

ในจดหมายเหตุจีนว่า เมื่อพ.ศ. ๑๘๒๕ พระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์หงวน ส่งราชทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้ารามคำแหงเมืองสุโขทัย ไทยกับจีนก็กันไปมาค้าขายถึงกัน และเมื่อพ.ศ. ๑๘๓๗ และพ.ศ. ๑๘๔๓ พระเจ้ารามคำแหงได้เสด็จไปตั้งเมืองจีน

พวกจีนก็จะได้เข้ามาในสมัยนั้นแล้วคงจะไปประกอบอาชีพตามที่ตนถนัด เพราะหินพื้น
มาสำหรับทำถ้วยชามที่เมืองสวรรคโลกเนื้อดีกว่าที่เมืองอื่น เช่นเศษชิ้นที่เหลืออยู่ในเตา
สุโขทัยมีเนื้อหยาบ ที่เตาเมืองสวรรคโลกเนื้อละเอียดดี เครื่องสังกะโลกสมัยนั้นคงจะ
จำหน่ายได้แพร่หลายจนถึงต่างประเทศใกล้เคียง เครื่องสังกะโลกคงทำได้หลายอย่าง มีสี
และลวดลายและขนาดต่าง ๆ มีเนื้อร้าวรานแต่ไม่ใช่แตก คงจะเลิกทำกันเมื่อราว พ.ศ.
๑๙๙๙ กราวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่
เพราะหัวเมืองเหล่านั้นเป็นยุทธภูมิแย่งกันอยู่หลายปี หรือไม่ก็คงเลิกทำเมื่อพ.ศ. ๒๒๑๗
กราวสมเด็จพระนเรศวรทำสงครามกับพระเจ้าหงสาวดี ครั้งนั้นได้กวาดต้อนเอาคน
หัวเมืองเหนือลงไปไว้ในกรุงศรีอยุธยาถึง ๘ ปี

ชื่อที่เรียกว่า “เครื่องสังกะโลก” นั้น เรียกตามนามเมืองสวรรคโลก แต่เรียก
เพี้ยนและย่อไปตามความนิยม แม้ในปัจจุบันนี้ก็นิยมว่า “ไปสวรรค” ก็คือ ไปสวรรคโลก
นั่นเอง

คำว่า “ทุเรียง” นั้น จะเป็นภาษาใครแปลว่าอะไรนั้นไม่ทราบ บางท่าน
สันนิษฐานว่า เพี้ยนมาจากคำว่า ทูลเรียง คือเอาทูลถวายเจ้านาย แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า
เพี้ยนมาจากเมืองสวรรคโลกดังกล่าวแล้ว เป็นชื่อของตำบลบ้านที่ตั้งเตาทำอยู่ในสมัยนั้น
อย่างทุกวันนี้เราก็มักเรียกว่า เตาเกาะน้อย เพราะอยู่ที่หมู่บ้านเกาะน้อยในปัจจุบันนี้ เตาบ่า
ยาง เพราะอยู่ในหมู่บ้านบ่ายางปัจจุบันนี้ เตาเวียงกาหลง เพราะอยู่ที่เวียงกาหลง ชื่อก็
อาจเปลี่ยนไปตามกาลสมัย อย่างเดียวกับ อีรูบางบัวทอง หม้อบางตะนาวศรี ไหม
โคราช เป็นต้น ฉะนั้นคำว่า “ทุเรียง” “สังกะโลก” ก็เป็นชื่อของสถานที่ จะนำไปใช้
เรียกชื่อเตาที่อื่นหาควรไม่

คำว่า “ทุเรียง” อาจเพี้ยนมาจากคำว่า “ทองเรือง” ก็ได้ แต่พวกจีนออกสำเนียง
ทองเรืองไม่ชัด ว่าเป็นสำเนียงจีนว่า ทงเรียง หรือ ทุงเรียง แล้วกลายมาเป็น ทุเรียง
จึงแปลกกันไม่ออก คำว่าทองเรืองนั้น อาจเป็นชื่อคนก่อนแล้วกลายมาเป็นชื่อของบ้าน
ก็ได้ เมื่อพวกจีนเข้าไปตั้งเตาทำถ้วยชามอยู่ที่นี่มากกว่าพวกคนไทย ตำบลนั้นก็กลาย
เป็นบ้านเมืองจีน อย่างท้องสำเพ็งหรือเขาวราชก็ได้ สมัยนั้นก็ยังไม่นิยมเขียนป้ายชื่อบ้าน
หรือถ้าเขียนก็จะเป็นพวกจีนเขียน เป็นภาษาจีนก็ต้องว่า ทงเรียง แล้วต่อมาก็คือ ทุเรียง
ตามสำเนียงพูด มีคนจีนคนหนึ่งให้ความคิดเห็นว่า อาจเป็นชื่อคน คือจีนผู้เป็นหัวหน้า

ที่ไปตั้งเตาก็ได้ เพราะคำว่า เรียง คงเพี้ยนมาจากคำว่า เลียง หรือ เลียง (ต) ที่เป็น คำจีน “เฒ่าแก่เลียง” “เฒ่าเลียง” แล้วกลายมาเป็น ทุเรียง ก็ได้ หนังสือชาติไทยของ พระบริหารเทพธานีว่า คำว่า เตาทูเรียง นั้นเพี้ยนมาจากคำว่า เตาะเซเซียง นั้นเอง ๕

กรมพระยาคำรงทรงอธิบายไว้ว่า มีเตาทำด้วยขามโบราณอยู่ ๓ แห่ง คือที่เมือง สวรรคโลกเมืองสุโขทัยและเมืองพิษณุโลก แต่ของที่ ๓ แห่งนั้นผิดกัน ที่เมืองพิษณุโลก ทำที่บ้านเก่าหาย (บ้านปะขาวหาย) คือบ้านเตาไหแต่โบราณ สิ่งของที่ทำแห่งนี้เป็นเนื้อ ดินรมผิวให้ดำไม่เคลือบ เตาที่เมืองสุโขทัย เนื้อหยาบเคลือบก็หยาบ ที่เมืองสวรรคโลก นั้น มีเตาตั้งทำ ๒ ตำบล คือเตาทูเรียง (บ้านเกาะน้อย) และเตาบาย่าง (บ้านบาย่าง) เนื้อหินพื้นผิวและน้ำยาเคลือบดีกว่าแห่งอื่น ๆ ทั้งหมด และทรงสันนิษฐานว่า คำว่า “สัง” นั้นมาจากคำว่า “ซ้อง” ภาษาจีนเป็นนามราชวงศ์ซ้อง ญี่ปุ่นเรียกว่า “ซ้องโกลก” คำว่าโกลกหรือกะโลก เป็นคำเดียวกัน ชื่อเมืองสวรรคโลกน่าจะมาจากคำว่า สังกะโลก นั้นเอง ส่วนเรื่องตำนานว่า เมื่อราวพ.ศ. ๑๗๒๐ พวกจีนต้องพ่ายแพ้แก่พวกมองโกล บางพวกหนีมาทางเมืองเขมร พวกที่เป็นช่างก็มาตั้งเตาทำด้วยขามที่เมืองเขมร พวกที่หนี มาทางเมืองไทยมาอยู่ที่เมืองสวรรคโลกสุโขทัยและพิษณุโลก ก็มาทำเตาปั้นด้วยขามตาม ที่ตนอยู่ แต่เนื้อดินที่ทำในเมืองสวรรคโลกดีกว่าแห่งอื่นหมด หรือบางทีจะเป็นเพราะ พระเจ้ารามคำแหงเสด็จไปเมืองจีน ได้ช่างฝีมือมาด้วยก็เป็นได้ อายุของการทำเครื่อง สังกะโลกเห็นจะไม่เกิน ๑๐๐ ปี ต้องเลิก เพราะคราวสงครามกรุงศรีอยุธยากับเชียงใหม่

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า ที่เป็นสังกะโลก คือพื้นขามมีรอยแตกร้าวเนิ่น มาก แต่ที่เป็นอย่างอื่น ๆ ก็มี คือเขี้ยวไขกาทังเกลี้ยงทั้งมีลายโปนพื้นขาวลายดำ เป็น กอกไม้หรือนกปลาก็มี เป็นรูปตุ๊กตารูปสัตว์ก็มี นอกจากขามจันและภาชนะใช้ในบ้าน มีกระเบื้องเคลือบ ปราดและศรีษะมังกร ช่อฟ้า ยักษ์ หัวนาคและเสาทรงมัน เคลือบ ขาวเป็นพื้น

หนังสือถ้วยไทยของพระยานครพระรามและวิทยากรว่า ถ้วยขามทำในแหลมทอง แดนไทย ๔ แห่ง คือ ๑ ที่ต้นแม่น้ำลาว ตำบลหัวฝาย อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย (เวียงกาหลง) ๒. ที่เมืองสุโขทัย ซึ่งขุดเนินดินเข้าไปก่อเตาด้วยอิฐเป็นเตาเตี้ยๆ อยู่หลังวัด พระพายหลวง ๓. ที่เมืองศรีสัชนาลัย มี ๒ เตา เหนือเมืองห่างประมาณ ๑ ก.ม. หนึ่งเตา ห่างเมืองประมาณ ๕ ก.ม. หนึ่งเตา ๔. ที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง บริเวณเมืองนครพนม

หนังสือพงศาวดารชาติไทยว่า ฅมบัตร์ มีแต่สมัยชะเลียง น่าจะเริ่มมีแต่ในรัชกาล
พระร่วงอรุณราช พุทธศตวรรษที่ ๑๕

เครื่องสังกะโลกเป็นที่นิยมมาแต่โบราณจนบัดนี้ ที่มีเลข ๑ ที่กันและที่มีรูปปลา
ที่เคลือบหนาน้ำยาใสนับว่าเป็นชนิด นัยว่าใส่ข้าวไม่บูดและเป็นยาแก้โรคบางอย่างได้ด้วย

เครื่องสังกะโลกเวลานี้ จะหาที่ดองมบริสุทธ์ในเมืองสวรรค์โลกได้ยากมากแล้ว
เพราะมีผู้ชอบขุดกันไว้แล้วขายหมด แม้แต่เศษชิ้นที่แตกหักครึ่งหักกลางก็หาได้ยาก
อีกไม่กับชาวสวรรค์โลกศรีสัตนาลยก็จะไม่ต่างอะไรกับปูโสมเผ่าทรัพย์ ถ้าอยากจะได้เห็น
ก็ต้องไปขอเขาอยู่ในต่างจังหวัดหรือในต่างประเทศ ลูกหลานคงจะพากันเสียใจไปตาม ๆ
กันอย่างมากมาย

หนังสือเครื่องถ้วยไทยโดยพระยานครพระรามว่า ลวกลายเตาสุโขทัยเขียนด้วย
น้ำยา เตาชะเลียงต้องขุดหรือแกะหรือปั้นแปะให้เป็นลวกลาย ถ้าจะทำให้เป็นหลายสีก็ต้อง
ใช้น้ำยาแต้มเป็นชนิด ๆ ลงไปกับพื้นอย่างเขียนรูปด้วยสีน้ำมัน ใช้เผาแก่ไฟ อายุเครื่อง
ถ้วยเตาชะเลียง ถ้านับเวลาทำแต่เมื่อสร้างเมืองราว พ.ศ. ๑๐๔๓ จนถึงเล็กราว พ.ศ.
๑๔๑๙ เป็นเวลาทำอยู่ ๓๗๕ ปี ถึงบัดนี้ (พ.ศ. ๒๔๗๗) มีอายุแต่ ๕๖๐ ปี ขึ้น
ไปถึง ๑๔๓๔ เตาสุโขทัยนับแต่พระธรรมราชาที่ ๒ (ลิไท) กวาค่อนช่างจากเตา
เวียงกาหลงลงมาเมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๒ ทำอยู่ ๑๕ ปี ถึงบัดนี้มีอายุ ๕๖๐ ปีถึง ๕๗๕ ปี
เตาศรีสัตนาลย ทำแต่ราว พ.ศ. ๑๕๑๗ ถึง พ.ศ. ๑๕๘๔ พระยาชะเลียงช้อยทิศเจียง
กวาค่อนครอบครัวชาวเมืองชะเลียงไปขึ้นด้วยพระยาติโลกราชเมืองเชียงใหม่ (พงศาว-
ดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา หน้า ๑๒๔) ให้ทำอยู่ ๗๒ ปี มีอายุแต่ ๔๘๘ ถึง ๕๖๐ ปี
เตาเวียงกาหลงประมาณว่าทำมาแต่ครั้งสร้างเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๑๑๑๑ ถึง ๑๒๕๕
ทำกันอยู่ถึง พ.ศ. ๑๕๐๒ นับอายุจนถึงบัดนี้ (๒๔๗๗) จะเป็นเวลากว่าแต่ ๕๗๕ ถึง
๑๓๖๖ หรือ ๑๑๗๘ ปี

เครื่องถ้วยที่ทำมีสารพัดทุกอย่าง นับแต่เครื่องใช้ ถ้วย ชาม โอ่ง หม้อน้ำ
ตะเกียง ขวด ผอบ ถלב ฯลฯ เครื่องเล่น ตุ๊กตา รูปสัตว์ เครื่องประดับ ห้วนาค
ลูกกรง ฉัตร ช้าง ราชสีห์ ยักษ์ กระเบื้องมุงหลังคา กระเบื้องปูพื้น มีขนาดเล็ก
เท่านิ้วมือจนโตกว่า ๒ อ้อม พระพุทธรูปทำด้วยเครื่องถ้วยก็มี

ลักษณะเครื่องถ้วยถ้าจะกล่าวอย่างหยาบ ๆ เพียงแต่พอเข้าใจก็คือ

เตาชะเลียงเผาแก้วไฟ ใช้น้ำยาขุ่นกันทุกอย่างทุกสี ไม่มีน้ำยาผิวใส (เกลซ) และน้ำยาทาพื้น (สลิป) จะมีผิวหนึ่งเป็นมันใส เช่นศิลาคอนหรือเล่งจวกก็เป็นมันใส ด้วยความเข้มจากการเผาไฟ หรือจะทำเป็นหลายสี ก็ต้องทำสีต่างแต่มีลง ไม่เช่นนั้น ก็เขียนลงกับตัวหุ่น คือพื้นดินบน ภาชนะเตาชะเลียงจึงมีแต่ ๑. เคลือบเกลี้ยง ๆ ๒. มีลายซุกแคะในตัว ๓. เขียนลายลงกับพื้น ๔. เป็นลวดลายด้วยต่างสีต่างเขียน ๕. แคะซุกหรือปั้นแปะให้เป็นลวดลายแล้วป้ายน้ำยาต่างสีหรือเคลือบสีเดียว

เตาเวียงกาหลง เผาเครื่องไฟแก่กับอ่อนไฟ มีน้ำยาทาพื้น (สลิป) น้ำยาผิวใส (เกลซ) น้ำยาขุ่นกัน น้ำยาเขียนและมีลายซุกซกเส้นลงกับพื้น แต่ไม่มีการปั้นแปะหรือแคะนูนอย่างเตาชะเลียง ภาชนะที่ปรากฏอยู่จึงมี ๑. เคลือบเกลี้ยงลงกับพื้น ๒. เคลือบเกลี้ยงมีน้ำยาพื้น ๓. ลวดลายลงในพื้นแล้วเคลือบ ๔. ทาพื้นกับพื้นแล้วเขียนลายและเคลือบผิวทับอีกชั้นหนึ่ง ๕. เคลือบน้ำยากันต่างสีต่างป้ายลงไป

เตาสุโขทัย เผาอย่างเครื่องไฟแก่ชนิดเตาเวียงกาหลง แต่เพราะปั้นด้วยดินไม่ดี ต้องใช้ทาสีพื้น (สลิป) เคลือบ คือ ๑. เคลือบผิวทับน้ำยาพื้น ๒. เขียนหรือแคะเป็นคอกแต้มลายลงในพื้นสีแล้วเคลือบผิวทับ ๓. แต้มลายลงกับพื้นก่อนที่จะเคลือบ

เตาศรีสุทธานาลัย เผาถ้วยเตาแก้วไฟอย่างชะเลียง แต่เข้าใจว่า จะใส่ไฟน้อยหรือเวลาเผาอย่างน้อยชั่วโมงกว่าเพื่อให้พอสมควรแก่น้ำยา จึงได้เห็นชนิดที่แรงไฟจนน้ำยาสีดำเลือนเป็นแดง หรือชนิดอ่อนไฟจนเนื้อดินไม่แกร่งและน้ำเคลือบจับแน่นไม่พอ ถึงตัวอย่างที่มีปรากฏอยู่แล้ว วิธีเคลือบคือ ๑. ทาน้ำยาพื้นแล้ว เขียนและเคลือบน้ำยาสีทับ ๒. ทาน้ำยาพื้นแล้วเขียนและเคลือบผิวใสทับ ๓. ทาพื้นแล้วเขียนหรือแต้มคอกเหมือนสุโขทัย แต่ใช้น้ำยาผิวกับน้ำยาสีปนกันเคลือบทับ ๔. ไม่ทาน้ำยาพื้น เป็นแต่ใช้น้ำยาสีกับน้ำยาผิวปนกันเคลือบให้บางใสแต่สีเดียว

เตาสวรรคโลกทั้ง ๒ แห่งมีมากกว่า ๑๐๐ เตา ที่สุโขทัยมีกว่า ๑๕ เตา

เรื่องสังกะโลกของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ว่า การจัดเครื่องถ้วยในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เราแบ่งแยกไว้ดังนี้ คือ ภาชนะดินเผาธรรมดา พบในโบราณสถานหรือกับโบราณวัตถุสมัยใด เราจัดไว้ในสมัยนั้น ของขอมหรือของเมืองชะเลียง เราจัดไว้เป็นลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘) เครื่องสังกะโลกเตาสุโขทัยและเตาศรีสุทธานาลัย

เราจัดเป็นสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) เตาเวียงกาหลง เราจัดเป็นสมัยศรีอยุธยา (หลัง พ.ศ. ๑๙๘๓ ลงมา) ทั้งนี้

เตาชะเลียง นักปราชญ์เขาคิดกันว่าเป็นสมัยลพบุรี และนับอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ได้แก่จำพวกที่เรียกว่า ไหหรือกะปุกขอม ไม่เคลือบน้ำยา เป็นแต่มีธาตุเหล็กไหลเี่ยมออกมาเวลาเผา และผิวคล้ายเคลือบ ส่วนของเคลือบน้ำยาและเผาไฟแก่เป็นของเตาศรีสัชนาลัย ซึ่งทางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเรียกว่าของเมืองสวรรคโลก เตาศรีสัชนาลัยกับเตาสุโขทัยเป็นสมัยเดียวกัน แต่เตาเวียงกาหลง ทางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ถือว่าเป็นเตาหลังที่สุด หรือเป็นของสมัยอยุธยา เพราะพระยาชะเลียงเป็นกบฏอพยพชาวชะเลียงซึ่งเป็นช่างถ้วยชาม ไปเข้ากับพระเจ้าเชียงใหม่ ๆ ให้ไปเป็นเจ้าเมืองพะเยา แล้วพวกช่างก็ตั้งเตาขึ้นที่เรียกว่า “เวียงกาหลง”

ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยบน พระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมัยยิกำรงว่า เตาทุเรียงเป็นเตาย่อม ๆ ก่อด้วยอิฐ เตาหนึ่งยาวประมาณ ๔ วา กว้าง ๖ ศอก แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนข้างท้ายเป็นปล่องควัน ตอนกลางก่ออิฐเป็นประทุน เป็นที่เผาถ้วยชาม ตอนข้างหัวเป็นที่ใส่ไฟ เตา (ที่พบใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเตาหลวง) เหนือเมืองสัก ๓๐ เส้นตำบลหนึ่ง (คือเตาป่ายาง) เหนือเมืองขึ้นไปอีก ๑๐๐ เส้นอีกตำบลหนึ่ง (คือเตาเกาะน้อย) มีทั้งผิวรานและไม่ราน เนื้อหินสีขาวเจือดำอย่าง ๑ เคลือบเนื้อหยาบอย่างอ่างมังกรอย่าง ๑ เคลือบเนื้อละเอียดอย่างเครื่องถ้วยของจีนอย่าง ๑ เนื้อค่านมี ๒ ชนิด คือชนิดสีดำและชนิดสีเหลือง เนื้อเคลือบอย่างละเอียด ทำเคลือบพื้นเกลี้ยงอย่าง ๑ เคลือบผิวราน (สังกโลก) อย่าง ๑ ทำลายในกระบวนปั้นอย่าง ๑ ทำลายกระบวนแกะอย่าง ๑ ลายเขียนอย่าง ๑ สีที่เคลือบ สีเขียวไข่กา ๑ สีเหลือง ๑ สีขาว ๑ สีที่ใช้เขียนมีสีดำ ๑ สีเหลือง ๑

นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสหลายคนเช่น ม. เกรแฮม ม. ชีบัสเตียนและดร. เลอเม เป็นันว่า ญี่ปุ่นรู้ค่าของเครื่องถ้วยสวรรคโลกจึงส่งกำปั่นมาที่เกาะลูซอน บรรทุกเครื่องถ้วยสังกะโลกไปแต่ก่อน ร้อยปีที่ ๑๕ แห่งคริสตศตวรรษ แล้วออกแบบทำชนิดที่มีชื่อเสียงคือชิโน การักชู ชันโกโรชูและมิชิมา เครื่องถ้วยที่แกะสลักสวยงามซึ่งขุดพบในฟิลิปปินส์เป็นพยานว่าจีนลอกแบบมาจากสังกะโลกเป็นครั้งแรก เช่นเครื่องศิลาคอนแก้วแต่สมัยชองมาจนถึงหงวนมีแต่ชนิดเคลือบที่บ ักรันสมัยเหมิงจินจึงเคลือบอย่างแก้วใสชนิดสวรรคโลก

นักปราชญ์ทางเครื่องถ้วยสังคโลกส่วนมากมีความเห็นตามสมเด็จพระ
คำรงว่า พ่อขุนรามคำแหงไปเอาช่างจีนมาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๗ และ พ.ศ. ๑๘๔๓ ที่แรก
ตั้งเตาทำที่สุโขทัยก่อน แต่เมื่อเห็นว่าไม่ดีจึงย้ายไปทำที่สวรรคโลกซึ่งมีคุณภาพดีกว่ามาก
ความเห็นของสมเด็จพระคำรงก็ ของพระยานครและหลวงบริบาล-
บุรุษย์ทักก็ เรียกชื่อเตาบ้านป่าอย่างว่า “เตาชะเลียง” เตาบ้านเกาะน้อยว่า “เตาศรี
สัชนาลัย” และถือกันว่า เตาชะเลียงเป็นเตาหลวงและทำมาก่อนเตาศรีสัชนาลัยและเตา
อื่น ๆ ถ้วย

๑๒. ถนนพระร่วง เป็นถนนสายยาวอยู่ฝั่งตะวันตกของลำแม่น้ำยม ทำตั้งต้นแต่
เมืองสวรรคโลกลงไปถึงเมืองสุโขทัย แล้วทำต่อลงไปถึงเมืองกำแพงเพชร เป็นถนน
แน่นหนาและได้ขนาดกว้างเท่ากับถนนปัจจุบันนี้ ยาวถึง ๒๕๐ กิโลเมตร ถ้ารัฐบาลได้
ทำการบูรณะให้ดีขึ้นจะมีประโยชน์มาก

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า ที่พระเจ้ากมรเทพยธัตศรีธรรมมิกราชาธิราช (พญา
ลิไทย พ.ศ. ๑๘๙๗-๑๙๑๘) ได้สั่งให้ทำถนนระหว่างสุโขทัยกับสวรรคโลก (ศิลาจารึก
เมืองสุโขทัยที่ ๒) นั้น ไม่ใช่ให้ทำถนนขึ้นใหม่ เป็นแต่ให้ซ่อมถนนเก่าของพระเจ้ารามคำ
แหง ผู้เป็นอัยกา ให้แน่นหนาคิดขึ้นกว่าเก่า แล้วทำถนนเล็กแยกซอยเพิ่มเติมขึ้นอีกเท่านั้น

ถนนพระร่วงนั้นที่จริงนับว่ายังดีอยู่มาก ถ้าจะทำให้เป็นถนนดีขึ้นอีกก็ไม่ยากอันใด
ถ้าเกลี่ยดินให้ราบ ตัดต้นไม้ถอนตอและทำสะพาน ก็จะใช้เป็นถนนม้าหรือรถโมเตอร์
ได้สบายอย่างเอก ถนนพระร่วงนั้น กว้าง ๖ วา จดหมายเหตุประศาสน์ว่า กว้าง ๘ วา

สมเด็จพระคำรงว่า พระเจ้าลิไทยคงรักษาความเจริญที่ได้มีมาแต่ครั้ง
พระยารามคำแหงมาทุกอย่าง นอกจากนั้นปรากฏในศิลาจารึกว่า ได้ทรงสร้างถนนหลวง
ตั้งแต่เมืองศรีสัชนาลัย ผ่านเมืองสุโขทัยไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร ยังมีรอยเรียกว่า
ถนนพระร่วง อยู่จนบัดนี้

หนังสือวัฒนธรรมสุโขทัยของหลวงวิจิตรวาทการว่า พ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้ทรง
วัฒนธรรมความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองนั้น คือถนนพระร่วง ซึ่งพ่อขุนรามคำแหง
สร้างตั้งแต่สวรรคโลกถึงสุโขทัย และตั้งแต่สุโขทัยไปจนถึงกำแพงเพชร

หนังสือพงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีว่า พระร่วงอรุณราชได้ทรง
ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอันมาก

ฝ่ายอาณาจักร พระอนุสาวรีย์ที่สำคัญยิ่งของพระองค์ฯ ทรงเห็นการคมนาคมของบ้านเมืองว่าเป็นกิจราชการสำคัญ จึงทรงสร้างถนนที่มข่อย ณ บัดนี้ว่า “ถนนพระร่วง” ทำจากเมืองศรีสัชนาลัยถึงเมืองสุโขทัยสายหนึ่ง และจากเมืองสุโขทัยลงมาถึงเมืองกำแพงเพชรด้านซ้ายแคว้นเป็นสายที่สอง ขึ้นไว้รวม ๒ สาย ให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่า

๑. นามถนนเป็นพระนามของพระองค์ ตั้งแต่แรกที่ปรากฏนามว่า “พระร่วง” ก่อนผู้อื่น

๒. เพราะพระองค์มาได้ราชธิดาภักษัตริย์เมืองศรีสัชนาลัยฯ กับเมืองสุโขทัย ได้เป็นทองแผ่นเดียวกันแล้ว จึงสร้างถนนให้เป็นการสะดวกแก่การติดต่อไปมาหากันใน ๒ นครนั้นก่อน ต่อมาจึงสร้างถนนจากเมืองสุโขทัยลงมาเมืองกำแพงเพชร อันเป็นเมืองด่านทางสำคัญตอนใต้ เพราะเห็นผลจากถนนที่พระองค์ทำขึ้นก่อนนั้น

๓. ถนนพระร่วงมีอยู่ก่อนแล้วถึงทวารวดีนั้นเมื่อพระเจ้าพรหมรুকโล่ขอมลงมาเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๙ จึงได้ทรงเดินทัพตลุยลงมาถึงเมืองกำแพงเพชรได้โดยสะดวกและรวดเร็ว

๔. เมื่อพ่อขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด ยกกองทัพเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๑ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงทราบข่าวศึก จึงยกกองทัพไปทำการต่อต้านได้สะดวกและทันกันที่เมืองตาก ไม่สามารถยกถ่วงเลยเข้ามาได้อีก เหตุที่ลงไปได้รวดเร็วเช่นนั้นเอง จำต้องอาศัยถนนพระร่วงที่มีอยู่ก่อนแล้วนั้นเป็นแน่

สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและพระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พญาลิไท) อาจจะมีการซ่อมแซมด้วยก็ได้ แต่คงไม่ได้สร้างถนนสายขึ้นขึ้นด้วยกันทั้ง ๒ พระองค์ ถนนโบราณสายนี้ จะต้องมามีมาก่อนแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ นั้นแล้ว

ถนนพระร่วงสายนี้ ข้าพเจ้าเคยทำหนังสือเสนอแนะรัฐบาล เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามมาที่วัดนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ รัฐบาลควรบำรุงบูรณะถนนสายนี้และสร้างสะพานข้ามลำน้ำยมที่แก่งหลวงและสร้างถนนไปน้ำตกป่าคา ตำบลบ้านแก่ง เพื่อเป็นการขยายบ้านเมือง ทำที่รกร้างให้เป็นที่ทำมาหากิน ทรัพยากรในดินสินในน้ำก็จะผุดเกิดขึ้นมาบำรุงประเทศชาติเป็นอันมาก

๑๓. วัดเขานิทร์ ข้ามฟากตรงข้ามวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหารไปทางทิศเหนือ ยังมีวัดที่ควรคู่อีกวัดหนึ่ง คือ วัดเขานิทร์ ตั้งอยู่เนินเขา ๒ เนิน เนินเล็ก

กันใต้ มีอุโบสถยาว ๗ วา ๒ ศอก กว้าง ๔ วา เสา ๘ เหลี่ยม ๆ เหลี่ยมละ ๑ กีบ
 หน้าอุโบสถมีฐานก่อด้วยแลงรูป ๔ เหลี่ยมรี กว้าง ๓ วา ๑ กีบ ๔ นิ้ว ยาว ๓ วา
 ๒ ศอก มีเสา ๔ มุมมีกำแพงแก้วกันเป็นเขตลาน เนินใหญ่ด้านเหนือเป็นลาน ๓ ชั้น
 ลดต่ำกว่ากันชั้นละ ๒ ศอกเศษ มีบันไดแสงก้อนใหญ่ ๆ เนินนี้มีพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง
 กับวิหาร ลานกว้าง ๑๘ วา ยาว ๒๔ วา ๒ ศอก มีกำแพงแก้วหรือพนักที่ขอบทั้ง ๔
 ทิศ พระเจดีย์เป็นรูประฆังฐาน ๗ วา ๒ ศอก ๔ เหลี่ยมวิหารหน้าพระเจดีย์กว้าง ๖ วา
 ๔ นิ้ว ยาว ๑๖ วา ๒ ศอก เสา ๘ เหลี่ยม ๆ ละ ๑ กีบ ๔ นิ้ว ผนังเป็นช่องลูกกรง
 ตลอดหนา ๑ กีบ ๒ นิ้ว มีประตู ๓ ช่อง คือประตูหน้าและข้างทั้ง ๒ พระประธาน
 ปูนปั้นในวิหารนี้ ชาวบ้านเรียกว่า “หลวงพ่อคำ” นับถือว่าศักดิ์สิทธิ์มาก ลานชั้น
 กลางกว้าง ๑๒ วา ๒ ศอก ยาว ๒ เส้น ๑๕ วา บันไดกว้าง ๗ ศอก ๑ กีบ เคียงเขา
 ด้านเหนือมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เรียกว่า “บ่อแก้ว” คู่กับ “บ่อทอง” ซึ่งอยู่ห่างออกไป
 อีกประมาณ ๓ ก.ม. บ่อน้ำทั้ง ๒ บ่อนี้ถ่อกันมาแต่โบราณว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์มาก มีคน
 มาบูชาเอาไปทำน้ำพุทธมนต์เสมอ และทางราชการก็ได้มาทำพิธีกรรมเอาน้ำในบ่อทั้ง ๒
 นี้ไปทำน้ำพระพุทธมนต์มูรธาภิเศกสำหรับพระเจ้าแผ่นดินชั้นเสวยราชย์มาทุกรัชกาลจน
 บัดนี้

รัชกาลที่ ๖ และสมเด็จพระยาจักรีทรงสันนิษฐานไว้ว่า เป็นวัดใหญ่น่า
 จะเป็นวัดไตรภูมิป่าแก้วมากกว่า ที่เอาวัดริมถนนปัจจุบันตรงโค้งเลขกิโลเมตรที่ ๑๗ ว่า
 วัดไตรภูมิป่าแก้วนั้น ว่าตามที่นายเทียนทูลแต่ไม่มีหลักฐานอะไร ในบริเวณวัดเขาอินทร์
 นั้นภูมิฐานก็และยังมีต้นแก้วเก่าแก่เหลืออยู่จนบัดนี้มาก

คำว่า ป่าแก้ว เป็นนามคณะสงฆ์ภิกษุ ๑ พระมหาเถรภิกษุนี้นามว่า พระวันรัตน์
 มหาเถรคงจะสถิตอยู่วัดไตรภูมิ จึงมีนามเรียกว่า วัดไตรภูมิป่าแก้ว อันเป็นวัดที่
 พระมหาธรรมราชาลิไทย รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัยโปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์
 แต่งหนังสือที่มีชื่อว่า ไตรภูมิพระร่วง ที่เป็นหนังสือเล่ามากของเมืองไทยมาจนบัดนี้

คำว่า ไตรภูมิ อาจได้ชื่อเมื่อประชุมแต่งไตรภูมิภคาวารนั้น ถือเอาเป็นมงคล
 นิमितติ ป่าแก้ว อาจถือเอาว่า มีต้นแก้วมากจนเรียกได้ว่าป่า หรือเป็นที่อยู่ของพระ
 วันรัตน์ ก็แปลว่า ป่าแก้ว จึงเรียกว่า วัดไตรภูมิป่าแก้ว ก็ได้

พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานวัดเขานินทร์^๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้เชิญไปไว้ในพระวิหารวัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) จังหวัดพระนคร ท่านตะวันออก หล่อด้วยนากหน้าตักกว้าง ๓ ศอก ๑ คืบ รัชกาลที่ ๕ ทรงบรรจุพระบรมธาตุ แล้วถวายพระนามว่า “พระเจ้าศรีในทองมัมहाโพธิ์” แต่ในตำนานพระพุทธรูปสำคัญ เรียกว่า พระพุทธมารวิชัย อภัยปราบภัย อัครพฤกษโพธิภิรมย์ อภิสัมพุทธบพิตร”

“พระนาคน้อย” หน้าตักกว้าง ๕ ศอกเศษ อยู่ที่วัดประยูรวงศาวาส ธนบุรี บัณฑิต^{๕๕} ก็เอาไปจากวัดเขานินทร์^๕ พระพุทธรูปที่วัดเขานินทร์^๕ ตามตำนานว่า นิยมหล่อด้วยนากและมีลักษณะงาม

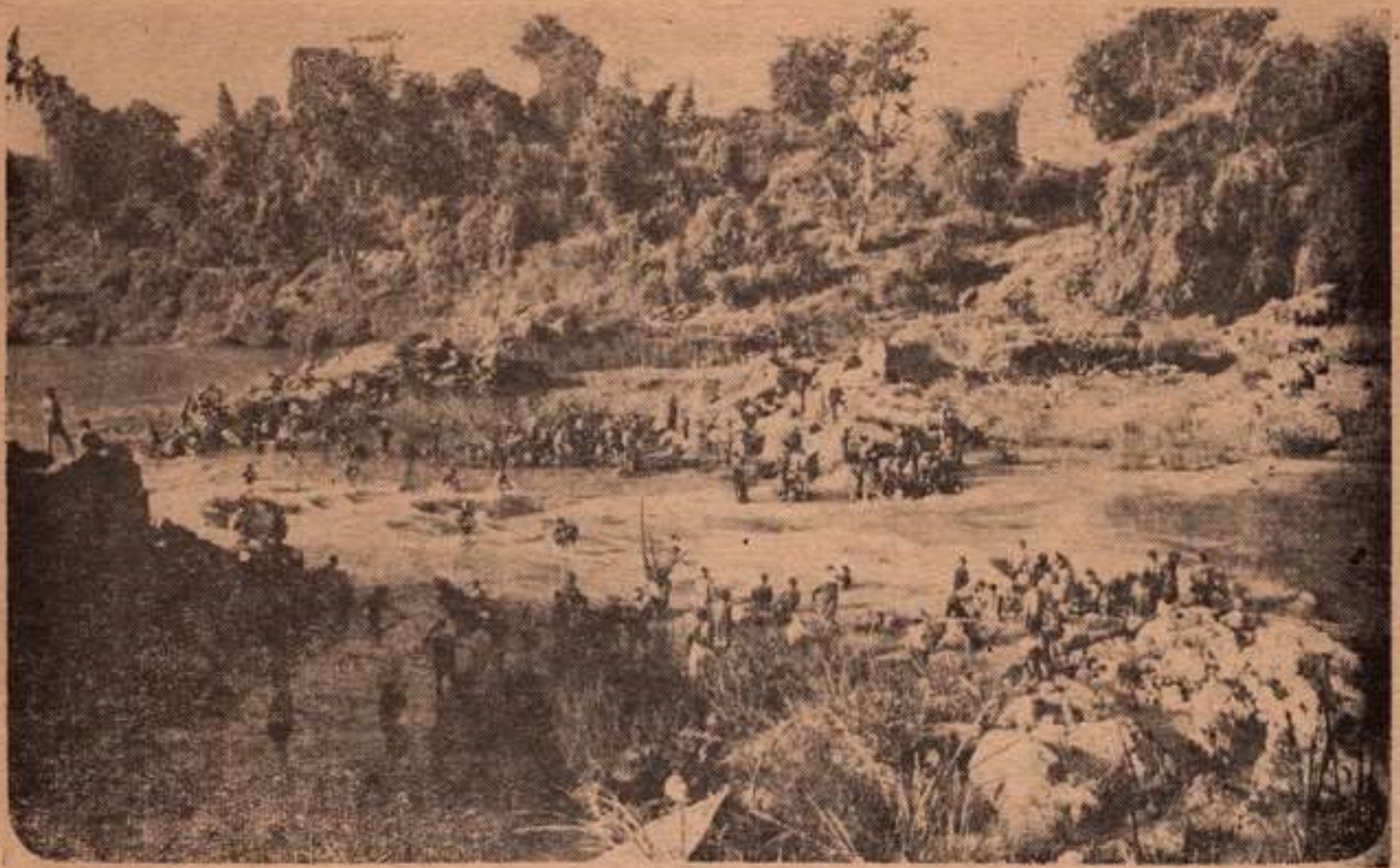
“หลวงพ่อเรือง” พระประธานในอุโบสถวัดสว่างอารมณ์ อำเภอสุวรรณภูมิ บัณฑิต^{๕๕} ก็เอาไปจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร พระร่วงโรจนฤทธิ์ ที่นครปฐม รัชกาลที่ ๖ อัญเชิญไปจากวัดพระเจดีย์เจ็ดแถว พระบรมธาตุวัดคอยสุเทพและวัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ ก็ได้ไปจากเมืองชะเลียง^{๕๖}

บัณฑิต^{๕๕} เมืองชะเลียง หรือเมืองศรีสัชนาลัย หรือเมืองสุวรรณภูมิ คงยังเหลือแต่ซากกากปูนอิฐหักแล้ว แม้บรรพชนของเราจะเอาฝังไว้ในดินลึกสักเท่าใด ก็ยังมีมหาโจรลักเอาไปจนได้ ต่อไปไม่ช้านักก็จะยังเหลือแต่ชื่อเท่านั้น อยากจะขอสีกัดเตือนชาวเมืองชะเลียง ศรีสัชนาลัย สุวรรณภูมิให้สำนึกทั่วไ้ ชาวนายังมีวันออกข้าวได้ เศรษฐียังรู้จักจนได้ ถ้าขึ้นสุร่ยสุร่าย ขาให้เขาไปหมดแล้ว ก็ต้องกินต่าง ในที่สุดต่างก็จะมีกินอีก

๑๔. วัดโลกสิงคาราม อยู่นอกกำแพงเมืองทางไปสู่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร วัดนี้เดิมจะมีชื่อว่าอย่างไรไม่มีใครทราบ แต่นายเทียนได้ทูลรัชกาลที่ ๖ ว่า วัดโลกสิงคาราม แต่ก็ไม่มีความหมายอะไร วัดโลกสิงคารามแท้จริงนั้นคือวัดพระเจดีย์เจ็ดแถวตั้งที่กล่าวมาแล้ว อยู่ใกล้หมู่บ้านวัดน้อยในปัจจุบันอยู่ริมทาง มีวิหารย่อม ๆ หลังหนึ่ง มีพระเจดีย์องค์เล็ก ๆ แทนพระประธาน อุโบสถยาว ๑๒ วา ๒ ศอก กว้าง ๖ วา ๑ ศอก ๑ คืบ มุขหน้ายาว ๒ วา กว้าง ๓ วา ๑ คืบ เสาแดง ๘ เหลี่ยม หลังอุโบสถมีพระเจดีย์รูประฆัง ๓ องค์อยู่ในฐานเดียวกัน

๑๕. วัดเจ้าจันทร์ อยู่หลังหมู่บ้านพระปรางค์ มีพระปรางค์ฐาน ๓ วา ๔ เหลี่ยม สูงประมาณ ๒ วา มีประตูเข้าไปในพระปรางค์นั้นได้ รัชกาลที่ ๖ และสมเด็จพระยา

คำรทรงไว้ว่าเป็น เทวสถาน หรือโบสถ์พราหมณ์ ฝีมือทำประณีตดีแต่ภายหลังได้แปลง
เป็นวัดในพระพุทธศาสนา เป็นหลักฐานว่า เมื่อขอมเป็นใหญ่ที่ลพบุรีปกครองหัวเมือง
เหนือถึงเมืองชะเลียง เหนือขึ้นไปเป็นของมอญ และลาวปกครอง

แก่งหลวงหน้าเมืองศรีษะนาถย์ ที่ว่าพระร่วงจมน้ำหายไป

๑๖. แก่งหลวง อยู่หน้าเมืองศรีษะนาถย์ เป็นแก่งที่มีความสำคัญมากของแม่
น้ำยม เมื่อก่อน ๕๐ ปีมีหินก้อนใหญ่อยู่กลางแก่งขวางน้ำ น้ำจึงตกสูงและแรงไหลเชี่ยว
เป็นเกลียวส่ววนหมุนไปทางด้านตะวันตก อยู่ห่างไกลสัก ๑ กิโลเมตรจะได้ยินเสียงน้ำตก
แก่ง น้ำลึกในฤดูแล้งกว่า ๑๐ วา มีปลาทุกชนิดชุกชุมมากมีจระเข้มีนากมีงูมีนกต่าง ๆ
เพราะสมัยนั้นคนก็ไม่มากและไม่รบกวนมาก ถึงฤดูน้ำสูงจะมีผู้คนเป็นแพเหนือแก่งไม่ได้
เพราะลงแก่งไม่ได้ จะเห็นซุงและสวะไหลลอยมาเต็มแม่น้ำแพบจะเดินเหยียบหลังซุงข้าม
ฟากได้ ต่อมาหินก้อนกลางแก่งได้พังหรือถูกระเบิด น้ำก็ลดน้อยลงปลาก็ลดน้อยลง คน
มากขึ้นสัตว์ก็น้อยลง ในฤดูน้ำลดมีคนจากถิ่นต่าง ๆ มาจับปลาเยอะมาก ๆ การจับปลา
สมัยนั้นทำกันทุกหน้าท่าและมีเครื่องจับก็มากชนิด จนปลาแทบจะไม่มีช่องทางที่จะขึ้น
ไปไหว้พระปรากฏได้อย่างแต่เก่าก่อน และแม้จะอยู่นอนกางอ้าแงแรมกับพ่อแม่พี่น้องลูก
เมียหรือญาติตามวังน้ำต่าง ๆ ก็ยังถูกลูกกระเบิดและยาเบื่อซึ่งร้ายกาจล้างผลาญรวงวานปลา

ยิ่งกว่าสิ่งอื่นอีกต่อไปไม่ช้านักแล้วจะสูญพันธุ์ไปตาม ๆ กัน ในฤดูจับปลาน้ำสนุกมาก
 เพราะมีคนหลายบ้านหลายเมืองมารวมกันทั้งหนุ่มสาวเฒ่าแก่ต่างชาติมากภาษา กลางคืน
 แสงไฟสว่างทั้ง ๒ ฝั่ง มีร้านขายของมีมหรสพ มีเจ้าหน้าที่ให้ความคุ้มครองช่วยเหลือ
 งานวัดเรามีกันได้เพียง ๓ วัน ๗ วัน แต่งานจับปลาที่แก่งนี้มีเป็นแรมเดือน น้ำตรงกัน
 แก่งเวลานักตกมากเหลือเพียง ๖-๗ วา ต่อไปถ้าทางการช่วยทำชลประทานก็จะมี ความ
 สำคัญกลับมาอีก แก่งหลวงนั่นเองที่ว่าพระร่วงลงสร้างมาแล้วจมหายไปหาพระมรกตที่เมือง
 นาค ถ้าผกบังเลื่อยขึ้นไปมียอดพันฝักเพกา ยอดพระปรางค์เมื่อใด พระร่วงจึงจะกลับมา
 ครอบเมืองอีกเมื่อไหร่

พระประธานวิหารทิศเหนือถ่ายให้เห็น
 สภาพเมื่อยังรก ๆ

มีนิยายว่า - เจ้าเงาะเรียกปลามาไว้ที่แก่งหลวงทั้งหมด เขตทั้ง ๖ จึงต้องเสียจมนก
เวียงเจ้าเงาะ สนามศักดิ์อยู่ในเมือง (บ้าน) ทุ่งยั้ง จังหวัดอุตรดิตถ์

ใต้แก่งหลวงลงไปก็มีแก่งสักแก่งคั่นนาปากบ่อวังสำโรง

๑๗. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร ตั้งอยู่แหลมกู่ช่อคอกล้านน้ำแม่ยม ซึ่ง
แหลมยื่นออกไปด้านทิศตะวันออก ตำบลศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
มีเนื้อที่ ๗๐ ไร่ ๖๒ ตารางวา แต่ยังไม่ได้วัดเนื้อที่ ๆ หมู่บ้านอาศัยอยู่ในกำแพงด้านตะวันออก
ออกนั้น ตามทะเบียนโบราณสถานของชาติ ทิศตะวันออกถึงกำแพงโบราณจากริมน้ำ
ด้านเหนือถึงด้านใต้ ด้านตะวันตกจรดเขตของบ้านมีเสาบักเซตเป็นเครื่องหมาย ทิศเหนือ
และทิศใต้จดล้านน้ำแม่ยม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๗ ตลอดจนน้ำเซาะพังไป
ประมาณ ๕ วา ในด้านใต้ วัดนี้เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร

การคมนาคม จากทางเหนือโดยทางรถไฟลงที่สถานีอุตรดิตถ์แล้วขึ้นรถยนต์ต่อไป
ผ่านอำเภอศรีสัชนาลัยถึงกิโลเมตรที่ ๑๗ ครึ่ง เป็นระยะทาง ๔๑ ก.ม. เศษ หรือจะ
ขึ้นรถยนต์จากเด่นชัยจังหวัดแพร่มาจนถึงหน้าวัดเลยก็ได้ จากทางสายใต้ ไปลงรถไฟที่
สถานีพิษณุโลกแล้วขึ้นรถยนต์ต่อไปผ่านตัวจังหวัดสุโขทัย และอำเภอศรีสำโรง อำเภอ
สวรรคโลกขึ้นไปถึงกิโลเมตรที่ ๑๖ ครึ่งก็ถึงหน้าวัด หรือขึ้นรถไฟไปลงที่สถานีชุมทาง
บ้านคานาแล้วขึ้นรถไฟต่อไปลงที่สถานีสวรรคโลกแล้วขึ้นรถยนต์ต่อขึ้นไปอีก ๑๖ ก.ม.
ครึ่งก็ถึงหน้าวัดหรือจะไปจากจังหวัดตากโดยทางรถยนต์ก็ได้ ทางไปมาสะดวกก็ แม้จะพัก
แรมสักคืนก็วันทางวัดก็ยินดีต้อนรับ มีที่พักแม้จะเป็นคณะมีจำนวนเท่าใดก็ได้

เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ถึง ๑๕ ค่ำ มีงานไหว้พระประจำปีทุกปี มีร้านค้าขายมี
มหรสพมีคนไปในงานมากจากที่ต่าง ๆ เป็นที่สนุกสนานและสะดวกสบาย การไถ่กราบ
ไหว้พระบรมธาตุในองค์พระปรางค์ก็เท่ากับไถ่กราบไหว้องค์พระพุทธเจ้า ตามปกติก็มีคน
ไปชมวัดนี้มิได้ขาด ถ้ายิ่งวันตรุษ วันสารท วันสงกรานต์ วันสำคัญของชาติของศาสนา
หรือวันเสาร์วันอาทิตย์ยิ่งมีมาก เพราะเป็นสถานที่น่าชม

วัดนี้กว้างขวางสวยงามอากาศปลอดโปร่งสดชื่นตลอดปี มีแม่น้ำชนาบททั้ง ๒ ข้าง
ถ้าอยู่ทิศเหนือของวัด จะเห็นน้ำไหลมาจากด้านตะวันตกไปสู่ตะวันออก แต่ถ้าไปอยู่ทิศใต้
ก็จะเห็นน้ำไหลมาจากทิศตะวันออกไปสู่ตะวันตก ว่าตามตะวันไปอย่างหนึ่ง แต่ถ้าว่าไป

ตามน้ำก็ไปอีกอย่างหนึ่ง จึงทำให้งหลงทิศ เนื้อที่ตรงคอวัดตรงองค์พระปรางค์จาก
เหนือถึงใต้ได้ ๖๖ วา ๒ ศอก

สภาพของวัด

สมัยเมื่อเมืองชะเลียงเป็นราชธานี^{๑๑๑๑} เมืองศรีสขนาลย์เป็นราชธานี^{๑๑๑๑} เมือง
สุโขทัยเป็นราชธานี^{๑๑๑๑} วัดนี้เป็นวัดใหญ่ที่เจริญรุ่งเรืองและสวยงามมาก เป็นวัดที่ทศกัณฐ์
ทรงสร้างและบำรุงต่อ ๆ กันมา จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังได้รับการบำรุงในแผ่นดิน
พระบรมโกษฐ์ ในแผ่นดินพระสรรเพชญ์ที่ ๑๕ ท้าวพม่าซึ่งยกลงมาจากเชียงใหม่เข้าตี
เมืองสวรรคโลกแตก วัดนี้ถูกเผาผลาญทำลายไปด้วย จึงถูกทอดทิ้งให้เป็นวัดร้างก่อน
กรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๙ ค่ำ ปี
กุนหน สมัยกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้าตากสินเมื่อปราบกบฏเจ้าพระฝาง
(เรือน) แล้วมาสมโภชวัดนี้ ๓ วัน ๓ คืน ในเดือน ๑๑ แรมนั้น เข้าใจว่าคงไม่มีพระ
สงฆ์อยู่ เพราะไม่มีบ้านคนอยู่ใกล้วัดแล้ว ต้องอพยพหลบหนีทั้งถื่นกันไปหมด เพราะ
สงครามคราวนั้นร้ายกาจมาก แม้พระเจ้าตากสินจะทรงกลับตั้งให้เป็นเมืองสวรรคโลกขึ้น
อีกก็ตาม ประชาชนก็ยังไม่หายหวาดกลัว สมัยรัตนโกสินทร์ แผ่นดินพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกทรงย้ายเมืองไปตั้งที่ตำบลวังไม้ขอน (อำเภอสวรรคโลก) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘
นั้น ก็ยังทำให้เปล่าเปลี่ยวมากยิ่งขึ้นอีก เมื่อพระจอมเกล้าทรงผนวชเสด็จทรงลงมาถึงวัด
นี้ ปรากฏว่า เป็นวัดร้างเป็นป่ารกมากไม่มีพระสงฆ์อยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ สมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าฯ เสด็จมาคราวนั้นและเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าเสด็จมา และ
ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๑-๒ ก็ปรากฏว่าทั้งแต่แก่งหลวงจนถึงวัดน้อยไม่มีบ้านคนอยู่เลย
มีบ้านคนอยู่ได้วัดน้อยเพียง ๓-๔ หลัง และที่ใกล้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุก็มีเพียง ๕-๖
หลังเท่านั้น ผังตรงข้ามกับวัดก็มีบ้านคนอยู่ห่าง ๆ เพิ่งมีมากกว่า ๓๐ ปีมานี้ ที่นับว่ามี
มากก็เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มานี้ เพราะมีถนนสายสวรรคโลก-ศรีสขนาลย์เกิด
ขึ้นบ้านคนที่มาอยู่ใกล้วัดด้านตะวันตกนมเมือราว ๘๐ ปีเศษมานเอง

วัดนี้จึงเป็นวัดร้างอยู่นาน เมื่อพิจารณาตามเหตุการณ์ก็จะเห็นได้ พ.ศ. ๒๓๑๐
ถูกเผาเพราะสงคราม ต่อมาอีก ๓ ปี คือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ แม้พระเจ้าตากสินจะทรง

หลังกำแพงพระปรางค์ สร้างเต็มเนื้อที่จนถึงริมตลิ่ง ต่อมาเจ้าคณะอำเภอสร้างขึ้นที่ริม
 ตลิ่งอีก ๑ หลัง ในสมัยข้าพเจ้าเป็นเจ้าคณะอำเภอก็ได้สร้างขึ้นในที่เก่าอีก ๑ หลัง คราว
 อยู่หลังหมู่กุฎิสงฆ์ด้านริมตลิ่ง ส้วมอยู่ต่อครัวขึ้นไป มีทางเดินไปหาหมู่บ้านต้องลอดใต้
 คุนกุฎิหรือเดินอ้อมเสากุฎิ มีต้นสักแก่โตประมาณ ๖ กำขึ้นชิดติดกับเสากุฎิหลังหน้าด้าน
 เหนือ ๑ ต้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ กิ่งสักหักลงหลังกำแพงถูกศักระพระแตก หลังหมู่กุฎิ
 สงฆ์ขึ้นไปมีต้นสักโตขนาดเสาเรือนบ้างเล็กกว่านั้นบ้าง ประมาณ ๒๐ ต้น ที่ขึ้นชิดกำแพง
 แลงราว ๖-๗ ต้น ต้นตาล ๘ ต้น ที่ขึ้นชิดกำแพงแลง ๓ ต้น ต้นมะม่วงใหญ่ ๒๐ กำ
 ๒ ต้น พิกุลใหญ่ ๑ ต้นเล็ก ๑ ต้น ต้นขนุนประมาณ ๑๐ ต้น มะพร้าวราว ๒๐ ต้น
 มะม่วงเล็กขนาดเท่าแขนเท่าขาประมาณ ๗-๘ ต้น มีต้นกล้วยมาก ต้นขี้หนอนและหญ้า
 ต่าง ๆ ขึ้นรก หน้าฝนยิ่งรกมาก มีหัวปลวก ๑ หัว มีต้นตะขบขึ้นอยู่ มีหนามกำจายกัดเคี้ยว
 เล็บมือนางหญ้ายัดทั่วไป มีพุ่มสวาก ๓-๔ พุ่มหมามุ่ยชุมมาก ด้านเหนือศาลพระร่วงมี
 ต้นกะปungและต้นเสลี่ยมใหญ่ ๒๐-๓๐ กำ ๖ ต้น มีแนวคันดินสูง ๒ ศอก กว้างประมาณ
 ๖ ศอก ยาว ๔ วา มีต้นปลูสาแลและหญ้าขึ้นเต็ม มีต้นฉำฉา ๕-๖ ต้น จะมองดูจากฝั่ง
 แม่น้ำข้างโน้น ไม่อาจเห็นองค์พระปรางค์ได้ก็ จะเห็นได้ก็ตามช่องระหว่างยอดต้นไม้
 เท่านั้น

ด้านทิศตะวันออก คือตามแนวกำแพงแลงตะวันออกพระปรางค์ไปด้านใต้จนถึง
 ริมตลิ่ง ด้านเหนือศาลพระร่วงมีต้นกะปungใหญ่ ๒ ต้น มีต้นน้ำนอง กัดเคี้ยว หนามกำจายมาก
 หน้าศาลมีต้นกระดังงาบ้าประมาณ ๕ กำ ๑ ต้น มีต้นน้ำนอง กัดเคี้ยวและหนามกำจายทั่วไป
 มีไผ่ป่า ๒ สุ่ม รอบ ๆ ศาลมีต้นไม้และหญ้าขึ้นรก มีทางเฉาะคนเดินไปชมเท่านั้น แต่
 หน้าฝนรกมากจนไม่เป็นทาง ตัวศาลมีซำรูกบ้างยอดไม่มีและปูนโบกกะเทาะออกบางแห่ง
 แท่นพระไม่มี เคยมีเสื่อใหญ่ลายพาดกลอนมาอาศัยนอน จนถึงพ.ศ. ๒๔๙๐ ก็ยังมีเสื่อ
 มาอยู่ โบสถ์ไม่มีตัวอาคารมีแต่พื้นดิน เหนือโบสถ์พื้นชั้นบนมีต้นสักขนาดเสาเรือน ๕-๖
 ต้น พื้นชั้นต่ำและทิศผนังโบสถ์ ๓-๔ ต้น ในภายใน ๒-๓ ต้นและต้นขี้หนอนราว ๔-๕
 ต้นหนามกำจายหลายต้น หลังโบสถ์มีสัก ๑ ต้น หนามกำจายและอื่น ๆ ด้านใต้โบสถ์ใน
 พื้นชั้นต่ำและชั้นบนมีหนามกำจายและต้นขี้หนอนเป็นส่วนมาก หญ้าต่าง ๆ มีทั่วไป ใน
 บริเวณคันไผ่ ๓ ต้น หน้าศาลาการเปรียญที่มีอยู่จนบัดนี้นั้น มีหญ้าฝรั่งหนามกำจายและ
 อื่น ๆ ตรงที่สร้างศาลาการเปรียญบัดนี้นั้น มีต้นไม้ต่าง ๆ และไผ่ป่าเป็นป่ารกจนถึงริม

คลัง มีทางเฉพาะคนเดินเลาะลัดไป ตะวันออกศาลาการเปรียญนั้นเป็นป่า มีต้นไม้และ
หญ้าต่าง ๆ มีไม้ป่า ๓-๔ ต้น ที่ดินสูง ๆ ต่ำ ๆ ได้ให้รถแท็กซี่เตอร์ไถช่วยเมื่อ พ.ศ.
๒๕๐๑ เพื่อทำสวนผลไม้ของวัด

ทิศใต้ คือตามแนวกำแพงแลงพระปรางค์ก้านตะวันออกตรงไปจนถึงริมคลังและ
ไปด้านตะวันตกจนหมดเขตวัด ตรงแนวกำแพงไปริมคลังคือตะวันตกศาลาการเปรียญ
ตะวันออกของต้นมะขามในปัจจุบันนั้น เป็นป่าช้าเผาศพ มีต้นขี้เหล็กต้นขี้หนอนหนาม
กำจายหนามก๊ากเค้าเล็บมือนาง และหญ้าอื่น ๆ ทั่วไป หนาฝนรกรมาก มีทางคนเดินไป
เผาศพและเลยไปหัวเกาะ หน้าต้นโพธิ์ใหญ่ยังมีต้นอยู่จนบัดนี้นั้น มีคันดินสูงประมาณ
๑ วา กว้างประมาณ ๒ วา ยาวประมาณ ๑๐ วา คันดินนั้นเลาะลัดกันมานานว่า เป็นที่
เก็บทรัพย์สินค่ามหาศาลใส่เรือชะล่าล่ามโซ่ไว้ ใครจะไปแตะต้องไม่ได้เป็นที่หวาดกลัวกัน
มาก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาวัดนี้ ข้าพเจ้าจึงขอให้รถแท็กซี่เตอร์ช่วย
ไถปราบพื้นที่ มีคนมาฝังศพกันน้อย ในที่สุดก็ไม่ปรากฏมีสิ่งที่มีค่าอะไรเลย หลังต้น
โพธิ์ใหญ่ไปทางริมคลังตะวันออกของต้นโพธิ์เล็กยังมีต้นอยู่นั้น มีศาลาป่าช้า ซึ่งย้ายไป
ไว้ที่ป่าช้าใหม่อยู่จนบัดนี้ ที่ใกล้ซีกติดกำแพงแลงพระปรางค์ก้านใต้ตลอดแนวเป็นสวน
ผลไม้ มีขนุนราว ๗-๘ ต้น มีมะไฟประมาณ ๑๐ ต้น มะม่วงราว ๔-๕ ต้น ทาล ๕ ต้น
หลังต้นโพธิ์ใหญ่ต้นมะม่วงใหญ่ยังมีต้นอยู่จนบัดนี้นั้น เป็นป่าพุดชานับด้วยร้อย มีต้น
ขี้หนอนและขี้เหล็กและอื่น ๆ อีกตลอดไปจนสุดเขต แต่ก็ไม่มีใครรู้จัก เพราะบางปีถูกถาง
ทำงานประจำปี มีทางพอกคนเดินไปมาได้สะดวก

ด้านทิศตะวันตก เป็นสนามหญ้า แม้หน้าฝนจะรกร้างบ้างก็นับว่ายังดีกว่าด้านอื่น
เพราะถูกทำความสะอาดทุกปี เพื่อทำงานประจำปี สดสนามด้านใต้ มีศาลาน้ำ ๑ หลัง อยู่
ราวกลางแม่น้ำปัจจุบันนี้ แท้ก็ต้องรื้อเพราะถูกน้ำเซาะตลิ่งพัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒

จะมองคูองค์พระปรางค์ก้านตะวันออกหรือด้านใต้จากฝั่งน้ำข้างโน้น ก็ไม่อาจเห็น
ได้ถนัดจะพอเห็นได้บ้างก็ ระหว่างยอกไม้เท่านั้น เห็นก็แต่ยอดพระปรางค์เท่านั้น ด้าน
ตะวันตกเท่านั้นที่พอจะเห็นได้มาก

ภายในกำแพงแลงพระปรางค์ มีต้นสักที่มุมวิหาร ๑ ต้น ที่มุมมุขด้านเหนือ ๑ ต้น
ที่ริมประตูด้านเหนือ ๑ ต้น ที่หน้ากุฏิพระนาคปรก ๑ ต้น หลังพระเจดีย์ทิศตะวันออกเฉียง
เหนือ ๒ ต้น ริมกำแพงด้านเหนือ ๑ ต้น หน้าเจดีย์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ๑ ต้น ต้น

ขนาดเท่าเสาเรือนย่อม ๆ ริมกำแพงแสงด้านตะวันตก มีต้นตาลข้างประตูด้านเหนือ ๒ ต้น
ด้านใต้ ๒ ต้น นอกนั้นเป็นต้นช้หนอน หนามกำจาย พุ่มสวาท หนามค้คเค้า เล็บมีอนางทอง
กวาวและหญ้าต่าง ๆ ขึ้นจนเต็มเนื้อที่ หน้าแสงเทียนค้เพราะงานบ้ แต่หน้าฝนรกรมากจะเข้า
ชมก็ต้งบุกกัน ตามคคตามกำแพงแสงมีต้นช้อยปอกะสาต้นโพธิ์เล็กและหญ้าช้รกรทัวแม่
แต่องค์พระปฏิมากร ฐานทักษิณใหญ่พระปรารักษ์ไม่มีปูน โบกจึงมีต้นช้อยปอกะสาช้หนอน
ต้นโพธิ์เล็กและหญ้าอื่น ๆ ขึ้นเต็ม ตามชอกองค์พระปรารักษ์ก็มีหญ้าและต้นไม้บางชนิด

ภายในกำแพงชั้นบน คือบริเวณพระธาตุมเตา มีต้นตาลที่ริมประตูจะเข้าพระปรารักษ์
ด้านใต้ ๒ ต้น และที่มุมด้านใต้อีก ๑ ต้น ส่วนด้านตะวันออกเฉียงเหนือยังมีต้นอยู่มาจน
บ้คั้น ส่วนต้นไม้อื่น มีพุดชา ช้หนอน หนามกำจาย หญ้ากลัด ค้คเค้าขึ้นเต็มในเนื้อที่ แต่
เพราะได้ถูกทำลายในคราวม้งานประจำปี จึงโตไม่ได้ แต่หน้าฝนก็รกรทัวไป

จะนนปูชนียะวัตถุจึงเสมือนถูกปกคลุมไว้ด้วยต้นไม้ มีคำเล่าลือกันมานานว่า ยักษ์
วัดพระปรารักษ์กินพระกินเนรบางบ้ไม่พอกก็ไปกินชาวบ้านอีก ใครจะมาสสร้างอะไรขึ้นเป็น
ต้งตาย จึงไม่มีใครกล้ามาอยู่และมาสสร้าง กลัวกันมาจนทุกวันนี้ และคงจะหายกล้วหมก
สิ้นเชิงแล้ว

พ.ศ. ๒๔๘๑ ข้าพเจ้าในฐานะเป็นผู้ช่วยเจ้าคณะอำเภอ ได้พิจารณาเห็นอันตราย
อันอาจจะมีเพราะต้นไม้ต้นหญ้าบารกกรรมเช่นนั้น และได้จัดทำวัตถุหาศสูงเสร็จมาแล้ว
ด้วย ใช้ป่ามักเกิดในฤดูออกส้กบวน นั้นก็คือยักษ์กินพระอย่างทีเล่าลือกันมาแล้ว และ
ต้นไม้ที่ขึ้นช้คคหรือแซกก้อนแสงที่โบราณสถานนั้น นอกจากไม่งามแล้วยังอาจทำอัน-
ตรายแก่โบราณวัตถุด้วย จึงได้ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอก็เห็นชอบด้วย จึงพร้อมกันไปบอก
บุญพนักงานป่าไม้เรื่องไม้ส้ก ก็ได้รับการร่วมกุศลด้วยเป็นอย่างดี จะนนไม้ส้กจึงถูก
ค้คโค่นทิ้งหมกพร้อมทั้งไม้อื่น ๆ ที่ขึ้นช้คกำแพงแสงพระปรารักษ์และภายในกำแพงนั้นด้วย

พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้นมาโดยฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นเจ้าคณะอำเภอ จึงได้จ้างคนถาง
กลอกเขตของวัด เอาไว้แต่ต้นไม้ใหญ่ที่ไม่เป็นอันตรายแก่วัด ทำอยู่ ๕ บ้ และบ้ต่อมาได้
จ้างคนคอยปฏิบัติกำหนดให้ทำบ้ละ ๓ หน คือครั้งที่ ๑ ให้ทำเสร็จก่อนวันพระเข้าพรรษา
๒. ก่อนสิ้นเดือน ๑๑ และ ๓. ก่อนสิ้นเดือน ๓ ให้ทำการถางและช้คคทัววัด และ
ได้จ้างทำเป็นคราว ๆ จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ วัดก็ไม่มีบารกกรรมเช่นและอย่างแต่ก่อน
และก็ถูทะเลบุรุโปรงไปตลอดบริเวณวัด อากาศก็รู้สึกถ่ายเทสดชื่น พระไม่เคยเป็นไข้ป่า

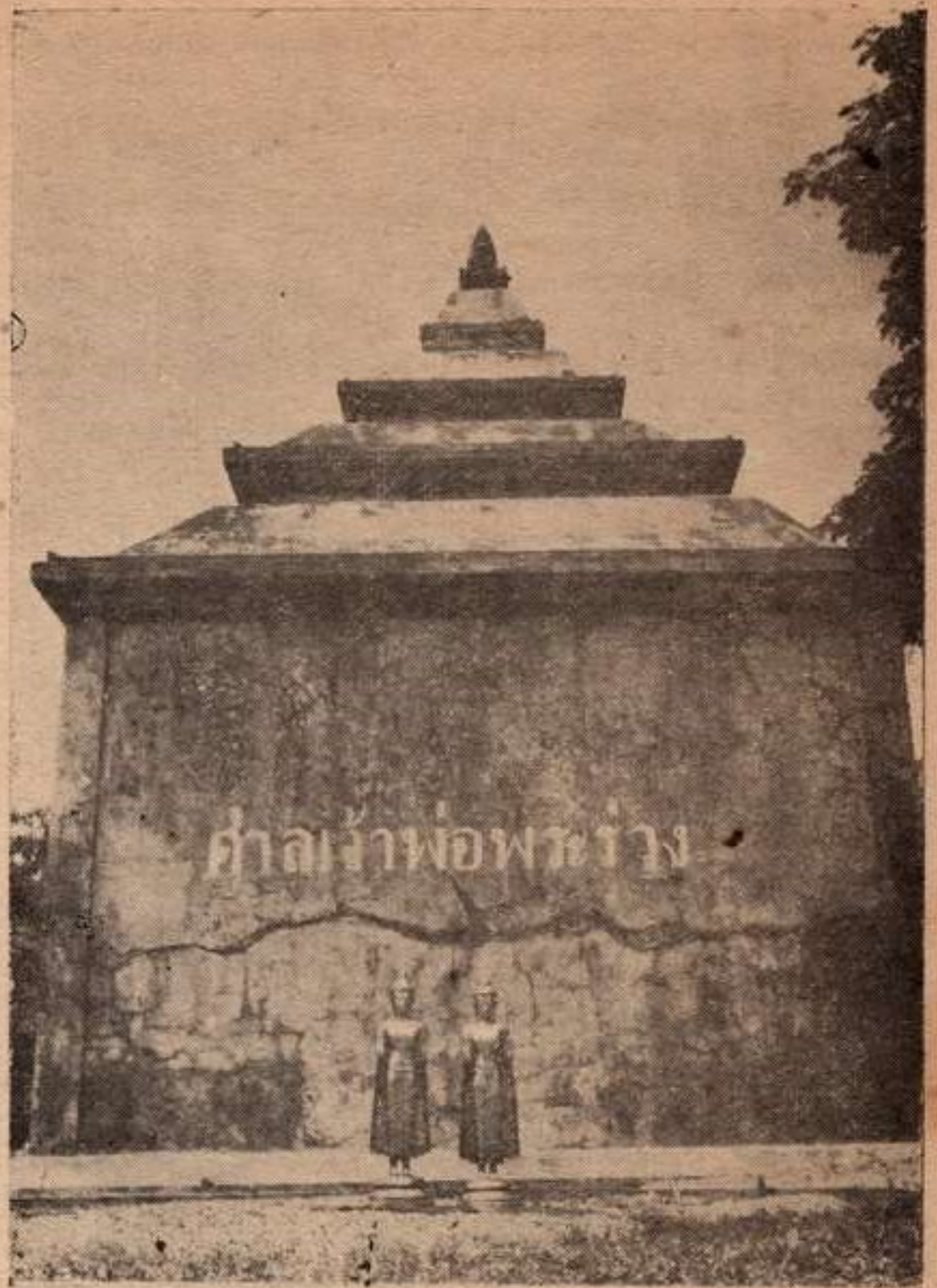
ชนิกรวัยแรงอย่างแต่ก่อน ยักยักจะตั้งใจจึงไม่กร่ำอย่างแต่ก่อน ท่านที่เคยทำงานมาก่อน
ข้าพเจ้าเองก็ละกบไม่ทราบ แต่ข้าพเจ้าทำมาร่วมกับเจ้าคณะอำเภออยู่ ๕ ปี โดยฐานะ
เป็นเจ้าคณะอำเภอและเจ้าอาวาสมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๗ ปีที่เขียน
หนังสือเล่มนี้เป็นเวลา ๒๓ ปี รวมเป็น ๒๘ ปีแล้ว

พ.ศ. ๒๔๙๖ ข้าพเจ้าได้จัดทำแผนผังของวัดขึ้นใหม่ แล้วขอความร่วมมือจาก
คณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัย ซึ่งข้าพเจ้าเป็นกรรมการที่ปรึกษาของคณะ
กรรมการชุมชนรวมอยู่ด้วย จึงได้จัดการตัดโค่นต้นไม้และถางป่าด้านตะวันออก คือตัด
โค่นหมู่ต้นกะปุง การโค่นไม้กะปุงใหญ่ต้องใช้อุบายปัญญา แทนที่จะเสียเงินค่าจ้าง
ต้นละ ๒๕๐ บาท เป็นเงิน ๑,๕๐๐ บาท ก็ซื้อของถวายพระเพียง ๓๐๐ บาทเท่านั้น
และไม้อื่น ๆ ที่เหนือโบสถ์หน้าศาลและใต้ศาล ซึ่งยังเป็นป่าอยู่นั้น เพื่อทำการย้ายหมู่
เสนาสนะมาตั้งอยู่ที่ใหม่ เมื่อต้น พ.ศ. ๒๔๙๗ กิ่งที่ปรากฏอยู่ ณ บัดนี้

พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้ทำการตัดโค่นต้นไม้อีกบางต้นและปราบพื้นที่ เพื่อรับเสด็จถึง
กล่าวแล้ว

วัดนมสงสำคัญคงจะได้กล่าวต่อไปตามลำดับ นับแต่ที่มีอยู่ด้านตะวันออกไปด้าน
ตะวันตกดังนี้ คือ

๑. ศาลเจ้าพ่อพระร่วงพระลือ เรียกสั้น ๆ ว่า ศาลพระร่วง อยู่หน้าพระอุโบสถ
เป็นตึก ๔ เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวด้านละ ๓ วา ๑ กืบ ๖ นิ้วเท่ากัน สูงถึงยอดประมาณ
๔ วาเศษ เป็นศาลเก่าแก่มากแต่โบราณกาลยังคงสภาพที่อยู่ตลอดมา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐
ได้ทำการซ่อมบางอย่างและทำแท่นพระ เดิมศาลนี้เป็นที่ไว้พระรูปของพระร่วงพระลือที่
รจนาค่ายวังช้างเผือกงาดำ อันเป็นช้างคู่บารมีของพระร่วงอรุณกุมาร ล้มตายพร้อมกับพระ
ร่วงสวรรคต พระร่วงสวายนางจึงให้ช่างหลวงฝีมือดีแกะเป็นพระรูปพระร่วงข้างหนึ่งเป็น
พระรูปของพระลือข้างหนึ่ง ไว้เป็นที่เคารพบูชาสืบมา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๘ พระนเรศวร
ได้อัญเชิญพระรูปทั้ง ๒ นั้นไปจากศาลนี้ คงจะถูกเผาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา ชาวเมืองจึง
ได้หล่อพระรูปทั้ง ๒ ไว้ประจำศาลแทนสืบต่อมา แต่พระรูปทั้ง ๒ นั้นสูงเพียงกบเศษ
บัดนี้เก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์จังหวัดสุโขทัยพร้อมทั้งเพดานบานประตูพระปรางค์ด้วย เมื่อ พ.ศ.
๒๔๙๙ ข้าพเจ้าพร้อมด้วยคณะกรรมการและชาวบ้าน ได้ทำการหล่อเป็นองค์ใหญ่สูง
หนึ่งเมตรทั้ง ๒ องค์ไว้ประจำศาลแทนอยู่มาจนบัดนี้

ศาลเจ้าพ่อพระร่วง

ศาลเจ้าพ่อพระร่วงพระลือที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระร่วงพระลือ

พระร่วง ที่เป็นชนิตพระเครื่องนั้น ซึ่งถือกันว่าลงศกตสิทธิ์จริงแล้ว นิยมกันว่าต้องเป็นพระร่วงวัดพระปรางค์ มีถึง ๓๐ กว่าแบบ มีทั้งทำขึ้นทำนองต่าง ๆ กัน ขนาดต่าง ๆ กัน เนื้อที่ทำก็มีต่างกัน เป็นเงิน ทองคำ ชินทองเหลือง ทองแดง ตะกั่ว หิน ไม้ ว่าจะผงและดิน

พระร่วงตัวจริงที่แท้ นั้น เป็นคนเป็นกษัตริย์และสวรรคตไปหลายร้อยปีแล้ว การที่เราเอาสิ่งต่าง ๆ มาทำเป็นพระรูปพระร่วงไว้เป็นที่สักการะบูชา นั้น ได้ชื่อว่าเป็นคนกตัญญูเป็นคนดี ท่านทำแต่ที่ดี จึงไม่ควรนำพาท่านไปทำชั่ว อันเป็นอัปมงคล ควรถือคติว่า “ใหม่ของเรา ดีกว่า เก่าของเขา”

ศาลพระร่วงนี้แต่ก่อนไม่ค่อยมีคนสนใจนัก เพราะอยู่ในที่รก ต่อเมื่อได้ทำการ

ย้ายเสนาสนะมาอยู่ใกล้กันแล้ว ทำสถานที่ให้ปลูกโปรงขึ้นแล้ว จึงมีคนสนใจมากขึ้น
มีคนไปกราบไหว้สักการะบูชาบนบานศาลกล่าวอยู่เสมอตลอดมา และในประเทศไทย
มีศาลพระร่วงอยู่แต่แห่งเดียวเท่านั้น

๒. พระอุโบสถ คงจะสร้างขึ้นคราวเดียวกับสร้างวัด เมื่อบ้านเมืองถูกยุทธภัย
วัดนั้นก็ต้องเป็นวัดร้างถึงกล่าวแล้ว ไฟบ้านไหม้แล้วไฟป่าช้าไหม้อีก ข้าศึกทำลายแล้ว
ผู้ร้ายยังทำลายซ้ำเติมต่อมาอีก โบสถ์หลังนี้จึงเหลือแต่แผ่นหินมีฐานเสมอบอกให้รู้เท่า
นั้น มีต้นไม้และหญ้าขึ้นเต็มเนื้อที่มานาน เวลาจะทำสังฆกรรมแต่ละครั้ง ต้องกางและ
ทำหลังคาชั่วคราวด้วยก้านมะพร้าวหรือจิวรเก่า

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ และ พ.ศ. ๒๕๐๐ ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐมนตรีให้
เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการฟื้นฟูบูรณะจังหวัดสุโขทัย จึงได้ติดต่อประธานและกรรมการ
บางท่าน ขอแบ่งเจ้าหน้าที่มาทำการบูรณะวัดนี้ เมื่อตกลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้า
จึงได้จัดทำแผนผังของวัดขึ้นใหม่ แล้วก็ได้ทำการย้ายเสนาสนะมาตั้งอยู่ตามแผนผังนั้น
และวางโครงการว่าจะทำอย่างไรก่อนและหลังก็ได้ทำตามนั้น เจ้าหน้าที่ศิลปากรที่มาช่วย
อยู่จนถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ก็เลิกเพราะหมดเงินในการบูรณะคราวนั้น ทางวัดเป็นผู้จ่าย
เครื่องอุปกรณ์การก่อสร้างทั้งสิ้นและค่าแรงงานบางคราว สิ้นเงินประมาณ ๖๘,๙๗๑
บาท ๕๐ สตางค์ (หกหมื่นแปดพันเก้าร้อยเจ็ดสิบเอ็ดบาทห้าสิบสตางค์) สร้างตัวอาคาร
โบสถ์ได้เพียงก่อผนังสามด้านและมุงหลังคาเท่านั้น ต่อมาทางวัดจึงได้ทำการสร้างเพิ่ม
เติม ด้วยเงินที่เหลือจากงานประจำปี

พ.ศ. ๒๕๐๔ ทำข้อฟ้า ค่าช่างค่าไม้ ค่ากระงก ค่ารั้ว ค่าตะปูและอื่นๆ รวม
เป็นเงินประมาณ ๑๓,๔๘๑ บาท (หนึ่งหมื่นสามพันสี่ร้อยแปดสิบเอ็ดบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๐๕ ทำการถือปูนทำหน้าบรรณบานประตูหน้าต่างและก่อผนังด้านหน้า
ถือปูนด้วย สิ้นเงินประมาณ ๑๒,๓๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นสองพันสามร้อยบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๐๖ ทำการเพ็ชรลกรัศมีด้านหน้าพระอุโบสถ สิ้นเงิน ๓,๒๕๐ บาท
(สามพันสองร้อยห้าสิบบาทถ้วน)

สิ่งที่ยังจะต้องทำอีก คือ เพดาน ปีกกระงกหรือปีกทองหน้าบรรณบานประตู
หน้าต่างกระเบื้องปูพื้น และยังจะต้องแก้หลังคา เพราะฝนตกรั่วและทำอย่างอื่น ๆ จน
กว่าจะสำเร็จบริบูรณ์

พระประธาน ของเก้าก่อด้วยแลงถือปูน แต่ชำรุดเสียหายมาก ได้ซ่อมเมื่อ พ.ศ.
๒๕๐๐ แต่ฝีมือไม่ถึงของเก่า หน้าตักกว้าง ๒ วา สูง ๓ วา

พระอุโบสถหลังนี้ กว้าง ๕ วา ยาว ๘ วา มุขหน้า ๖ ศอก

๓. พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุหรือพระปรางค์ชะเลียง หรือทั่ว ๆ ไปเรียกว่า
พระปรางค์ เป็นปูชนียะสำคัญยิ่งของวัดนี้ สร้างไว้ในที่ลุ่มลึกกว่าพื้นบน ๒ ศอก ๑ คืบ
แต่เดิมคงจะลึกมากกว่านี้ เป็นรูปสระสี่เหลี่ยม เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้แต่
โบราณกาลมา

พระปรางค์องค์นี้กล่าวกันว่าเก้าก่อนพระปรางค์ซึ่งสร้างเป็นพระมหาธาตุที่เมือง
อื่นในประเทศไทย เป็นพระเจดีย์รูปปรางค์องค์แรกที่ไทยมาสร้างขึ้น ด้วยว่าเมืองชะเลียง
เป็นราชธานีแรกของไทยที่ได้มาตั้งในแดนสยาม แต่ก่อนมาขอมตั้งมั่นไว้ที่เมืองโค ย่อม
สร้างปรางค์เทวาลัยไว้เป็นที่บูชาทุกแห่ง ครั้นไทยลงมาได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่น ไทยถือ
พุทธศาสนาจึงสร้างพระสถูปเจดีย์ที่เอาแบบเทวาลัยของขอมมาปรุงแต่งสร้างเป็นพระเจดีย์
ยอดปรางค์อย่างพระศรีรัตนมหาธาตุองค์นี้ พระศรีรัตนมหาธาตุยอดปรางค์อย่างขอม ขึ้น
เดิมมีแต่ในเมืองที่ไทยได้จากขอม ที่เป็นเมืองมีเจ้าปกครองมีน้อย เช่นเมืองพิษณุโลก
เมืองสุพรรณ เมืองสิงห์ เมืองลพบุรี เมืองศรีอยุธยา เมืองสุพรรณ เมืองนครปฐม เมือง
ราชบุรี เมืองเพชรบุรี (กรุงเทพฯ เห็นจะสร้างทั่วกระมังเมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นองค์
แรก) ในเมืองอื่นนอกจากที่กล่าวมานั้นหาไม่ปรากฏไม่

พระศรีรัตนมหาธาตุเมืองชะเลียง มีอยู่ก่อนรัชกาลพระเจ้ารามคำแหง และมีรอย
ปรากฏว่าได้บูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยต่อ ๆ มาอีกหลายคราว จนกระทั่งแผ่นดินพระเจ้า
บรมโกศกรุงศรีอยุธยาก็ก่อทรงปฏิสังขรณ์วัดนี้ด้วย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่า
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติได้ถ่ายเอาแบบไปสร้างปรางค์ใหญ่ที่วัดพิชัยญาติ แต่
ตอนต่ำแก่เป็นมณฑปเสีย รัชกาลที่ ๕ ทรงให้ช่างเขียนรูปพระปรางค์ชะเลียงไว้ที่ผนัง
อุโบสถวัดเบญจมบพิตร มีอยู่จนบัดนี้

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง ตอนที่ ๑๖ ว่า วัดมหาธาตุ (พระปรางค์)
เป็นที่ควรดูอย่างยิ่ง ถึงแม้จะไม่มีความรู้ในทางโบราณคดีเลย ก็คงจะรู้สึกเป็นที่พอใจใน
การที่ไปดู เพราะเป็นของงามอย่างยิ่งอันหนึ่งในเมืองเหนือ ซึ่งสำคัญที่สุดก็คือ องค์

พระบรมธาตุ รูปเป็นปรางค์ ฐานล่าง ๑๑ วาสี่เหลี่ยม บนฐานบัวกลมมีกุหาทั้ง ๔ ทิศ
ทิศตะวันออกมีประตูเข้าไปในพระปรางค์ มีพระปรางค์องค์เล็กอยู่กลางห้อง มีบันไดขึ้น
ไปบนยอดพระปรางค์ มียอกนภศูลกาไหลทอง สีทองยังสุกอร่ามดี หน้าพระธาตุด้าน
ตะวันออกมีวิหารหลวง กว้าง ๘ วา ๓ ศอก ยาว ๑๒ วา มุขหน้า ๒ วา กว้าง ๕ วา
๓ ศอก เสาวิหารเป็นแลงแปดเหลี่ยม ๆ ละกว้าง ๑ กีบ ๕ นิ้ว รอบพระมหาธาตุมี
ทิมกต มีวิหารคด ๔ ทิศ มีกำแพงทำด้วยแลงเป็นเสากลมวัดโดยรอบ ๗ ศอก บัณฑิต ๆ
กันเป็นรั้ว ส่วนสูงประมาณ ๔ ศอก แต่ไม่แน่ เพราะดินมูลขี้นมามากเสียแล้ว บนเสา
แลงนั้นมีแท่งแลงทับบน เป็นรูปหลังเจียกตัด กว้าง ๑ ศอก ๑๑ นิ้ว หลังเจียกกว้าง
๑ ศอก สันนอกไถ่กว้าง ๑ นิ้ว กำแพงนี้ด้านยาว ๒ เส้น ๒ ศอก ด้านกว้างประมาณ
๑ เส้น ๑๐ วา มีประตูเข้าด้านตะวันออกกับด้านตะวันตก ประตูนี้มีเป็นกรอบแลงตั้ง
ขึ้นไปแล้วมีแลงเป็นรูปอกไก่ทับบน มีเสารับกลาง ๑ เสา เป็นประตูสองช่องแฝด ศิล
อกไถ่นี้นยาว ๕ ศอก กีบ กว้าง ๒ ศอก ๒ นิ้ว สูงศอก กีบ หลังเจียกกว้าง ๓ ศอก
๕ นิ้ว บนหลังอกไถ่มีปรางค์เล็กตั้งอยู่ ๕ ยอด

ได้ขุดดูเสาแลงกำแพงขอบพระปรางค์นั้นแล้ว เสาแลงสูงพื้นดิน ๔๑ นิ้ว ผังดิน
๔๓ นิ้ว ฟุตเศษ เป็นเสายาว ๘๔ นิ้วเศษ เสาประทับสูงพื้นดิน ๘๘ นิ้ว ฟุต ผังดิน ๔๓
นิ้วเศษ เป็นเสายาว ๑๓๑ นิ้ว ฟุตเศษ ห่างกัน ๕ ศอก เสาประตู ๓ ต้นทั้ง ๒ ประตู
สูงกว่าเสากำแพง ๑๘ นิ้ว ฟุต วัดรอบ ๑๒๐ นิ้ว ฟุต กว้าง ๔๑ นิ้ว ฟุต ยอดเทพนม
กลางสูง ๖๖ นิ้ว ฟุต

คงเป็นที่เชื่อได้ว่าเป็นของเก่าที่สุดในแถบนี้ อายุบางที่จะกว่าพันปีก็เป็นได้ ผมื่อ
ที่ทำกัประณีต และยังเรียบร้อยบริบูรณ์ยิ่งกว่าแห่งอื่น ๆ ในแถบนี้ และทรงรับรองตาม
พงศาวดารเหนือที่ว่า พระร่วงสร้างวิหารทั้ง ๕ ทิศ สร้างระเบียงสองชั้น สร้างค้าย
และโคมทัวแลงและสร้างพระอุโบสถ การก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอันได้ทำจริงเพราะ
ยังเห็นมีอยู่ทุกอย่าง แต่ลำพระชรกนั้นทรงเข้าพระทัยว่า เป็นยอกนภศูล แท้ขนาดนั้น
ไม่ทรงเชื่อตามพงศาวดารเหนือ

การสร้างเห็นจะต้องใช้แรงคนนับทัวพัน ๆ จึงจะสำเร็จ ในศิลาจารึกว่า สร้าง
เวียงผา ๓ ปีจึงสำเร็จนั้น กำแพงแลงรอบพระปรางค์นี้ จะเป็นพระเจ้ารามกำแพงสร้าง
หรือสร้างมาก่อนแล้วข้อนี้น่าสงสัย เพราะเวียงผาวัดข้างล่อมก็มีว่าพระเจ้ารามกำแพงสร้าง

จะสร้างแห่งใดแน่ แต่กำแพงแลงนั้นสร้างก่อนพระวิหารหลวงวิหารทิศและพระระเบียงล้อม เพราะของเหล่านั้นสร้างกระชั้นชิดพระศรีรัตนมหาธาตุมากด้วย ทิศกำแพงแลงข้างนอกพอเป็นที่สังเกตได้

ตามทางสันนิษฐาน วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ^๕ สร้างสมัยเมืองชะเลียงเมื่อขอมปกครอง (สมัยพระเจ้าชัยวรมัน (ภาววรมัน) พ.ศ. ๑๑๔๓ เป็นอย่างน้อย) คือก่อนที่ไทยได้เป็นอิสระในสุโขทัยราว ๔๐๐ ปี คือก่อน พ.ศ. ๑๘๐๐ เพราะยังมีลวดลายฝีมือขอมที่ชุมปรากฏอยู่ เมื่อไทยได้เป็นเจ้าผู้ปกครอง ปรากฏว่าเมืองได้ย้ายไปอยู่ที่แก่งหลวงแล้ว ที่เรียกว่าเมืองศรีสัชนาลัยหรือสวรรคโลก เป็นแต่เพียงพระเจ้ารามคำแหงมาบำรุงของเก่าให้ดีขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔ ไม่ได้สร้างขึ้นใหม่

พระศรีรัตนมหาธาตุ (พระปรางค์) ฐานทักษิณ ๔ เหลี่ยมเท่ากันด้านละ ๑๑ วา สูง ๑ เส้น ยอดอกต่างหาก กลีบขนุนมี ๗ ชั้น ๆ ละ ๒๘ กลีบ กลีบใหญ่คนเดินรอดข้างในไปได้ ผักเพกา (นภศูล) ๑๒ ผัก ๓ ชั้น ผักต้นยาว ๑.๗๘ ม. ผักกลางยาว ๑.๔๒ ม. ผักยอดยาว ๑.๑๒ ม. หน้า ๑ ข.ม. ที่ฐานหลักเสานภศูลระหว่างผักเพกา^๕ นั้น คนผู้ใหญ่นั่งขัดสมาธิได้อย่างสบาย เสาหลักนภศูลสูง ๕ ศอกเศษ มีชุมพระ^๕ ทำนั่งทำนอนตั้งแต่หลังชุมใหญ่ขึ้นไปทั้ง ๔ ทิศ ๔ ชั้น ของเดิมมีพระประจำทุกชุม ยอดตรงคอรระฆังก็มีพระพุทธรูปและพระร่วงเครื่อง หน้าบรรณชุมด้านตะวันออกบนเป็นรูปยักษ์ยืนถืองาถือกระบอง ด้านเหนือเป็นรูปพระปางทรมานพระยาชมพูบดี ด้านตะวันตกเป็นรูปพระปางแสดงพระธรรมจักร ด้านใต้กะเทาะหายไปนานแล้ว จึงไม่อาจทราบได้ว่าเป็นรูปอะไร หลังชุมขึ้นไปเป็นรูปยักษ์ยืนถือกระบองประจำมุมแหลมทุกมุม รอบองค์พระปรางค์ มีจำนวนยักษ์ ๒๘ ตน บัดนี้ยังเหลือให้เห็นอยู่บ้างแต่ไม่บริบูรณ์สัก^๕ ตน เรียกกันว่าชั้นยักษ์ในโพรงพระปรางค์ข้างในนั้นมีไม้ทำเป็นชั้นบันไดคอกหมูขึ้นไปจนถึงยอด เป็นที่ไว้พระพุทธรูปและพระธรรมเต็มทุกชั้น มีโซ่ล่ามแต่ยอดลงมาถึงเพดานไว้ โซ่นั้นเล้าล็อกกันว่าเป็นเหล็กไหลและศักดิ์สิทธิ์จึงมีคนมาเอาไปจนหมดสิ้น เพดานและบานประตูพระปรางค์ทำด้วยไม้ปลูแคะสลักลวดลายสวยงาม เวลานั้นเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ^๕ สุโขทัย รอบองค์พระปรางค์เป็นทิมกด ๓ ชั้น มีหลังคามุงด้วยกระเบื้อง (กระเบื้องสังกะโลก) มีพระพุทธรูปลักษณะทำต่างๆ เต็มแท่นพระจนรอบ สร้างด้วยวัตถุต่างๆ กัน มีวิหารทิศทั้ง ๔ ทิศ มีพระประธานประจำทุกวิหาร บัดนี้ยังคงเหลือแต่ทิศเหนือหน้า

ตก ๑ วา ๑ กีบ ส่วนทิศอื่นหักพังหายไปหมดแต่หน้ามาแล้ว จึงซ่อมพระพุทธรูป
จำลองประดิษฐานไว้ที่วิหารด้านทิศตะวันตกอยู่จนบัดนี้ ในวิหารหลวงหน้าพระปรางค์ มี
พระประธานก่อด้วยแสงพอกปูน หน้าตก ๓ วา ลักษณะงามมาก เรียกชื่อว่าหลวงพ่อโต
ทิศเหนือหลวงพ่อโตมีพระพุทธรูปทำขึ้นซ้อนกัน เรียกว่าพระซ้อนพระ ก่อด้วยแสงถ่อ
ปูน องค์ข้างหลังยื่นผั่งอยู่ไต่ระดับกับพื้นวิหาร ได้ซุกไว้ให้ดูเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ พระ
พักตร์ติดตรงกับตะโพก (กัน) ขององค์ข้างหน้าพอดี องค์ข้างหน้าได้พังลงเมื่อ พ.ศ.
๒๔๙๔ สูงราว ๗ ศอกคงจะเท่ากัน และมีฐานพระ เข้าใจว่าคงจะเป็นพระพุทธรูป
อย่างกันไว้ จึงได้ซ่อมฐานและปัทมณฑล (ผนังหลัง) ไว้ให้ดูเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ พระ

พระพุทธรูปลักษณะสวยงามมาก

ซ็อนพระนั้นเข้าใจว่าองค์ที่ฝังอยู่นั้นเป็นของเดิม เมื่อทำการซ่อม คงจะสมัยพ่อขุนราม
คำแหงทำการบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔ จะทำลายช่องเก่าก็กลัวจึงสร้างแทนพระ สร้าง
หลวงพ่อโตแล้วก็สร้างพระยืนซ็อนองค์เก่าไว้ ก็อาจเป็นได้ ส่วนคันทิกที่หลวงพ่อโต
ก็มีฐานพระ เข้าใจว่าคงจะเหมือนคันทิกเหนือ และมีฐานพระระเคียบหลังหลวงพ่อโตอีก
ที่หนึ่ง และมีพระพุทธรูปเล็กก่อด้วยแสงถือปูน สูง ๖ ศอก ๑ คืบ ลักษณะงามมาก นับ
ว่าเป็นแบบพระพุทธรูปได้ดี

พระบรมสารีริกธาตุได้ถูกอัญเชิญมาสู่ประเทศไทยเห็นจะหลายคราวด้วยกัน พง-
ศาวดารว่า เมื่อสร้างเมืองศรีสัชนาลัยนั้น ได้อาราธนาให้พระมหาเถรผู้ใหญ่ที่มีชื่อว่าพระ
มหินทเถระแลพระอนันตเถรไปเชิญพระบรมธาตุมาจากลังกา ซ็อนเห็นสมควรด้วย
ศิลาจารึกที่ว่า พ่อขุนรามคำแหงขุดพระบรมธาตุได้กลางเมืองศรีสัชนาลัย ส่อให้เห็น
ว่าพระบรมธาตุมีอยู่ก่อนนานแล้ว

พงศาวดารเหนือพงศาวดารโยนกและชินกาลมาลีปกรณ์ว่า พระสมณเถรได้พระ
บรมธาตุที่เมืองบางจัน แล้วแบ่งอัญเชิญไปเมืองเชียงใหม่ ๒ องค์ บรรจุไว้ที่
คอยสุเทพองค์หนึ่ง ทิวศสวนคอกองค์หนึ่ง ส่วนนอกนั้นก็คงเอาไว้ที่เมืองศรีสัชนาลัย
ตามเดิม

เรื่องพระมหาเถรไฉลย (ไหล่ลย) ชาวเมืองละโว้ไปได้พระบรมธาตุมาจาก
ลังกา ๖๕๐ องค์ เอาบรรจุไว้ที่เมืองศรีสัชนาลัย ๗๒ องค์ เมื่อ พ.ศ. ๑๔๓๒ เป็น
สมัยแผ่นดินของบาธรรมราชฯ กับฤาษีสว่างเมืองสวรรค์โลก เมื่อ พ.ศ. ๑๔๐๐

หนังสือประวัติศาสตร์และอื่นๆว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘ พระเจ้าศรีธรรมโศกราชทรง
ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ พร้อมกับพระอรหันต์สงฆ์แล้ว ทรงส่งพระโสณเถรและพระอุตตร
เถรมาสู่แคว้นสุวรรณภูมิ ก็ที่นครปฐมนั้น ก็คงได้พระบรมธาตุอย่างไม่ต้องสงสัย
จึงได้ก่อพระปฐมเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ แล้วอาจจะเอามาบรรจุไว้ที่พระปรางค์
ชะเลียงด้วยก็ได้

เมื่อพ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าปรักกรมพาหเจ้ากรุงลังกาได้พนมพระพุทธรูปศาสนาวัชริน
ยานั้นอีกเรียกว่า ลัทธิลังกาวงศ์ ปรากฏว่าครั้งนั้น พระสงฆ์ไทย มอญ พม่า ต่างก็
ไปเล่าเรียนและบวชแปลงเป็นลังกาวงศ์กันมาก พระสงฆ์ไทยที่ไปบวชแปลงมานั้น มาตั้ง
การสอนศาสนาอยู่ที่นครศรีธรรมราชก่อน เมื่อพ่อขุนรามคำแหงไปตีได้นครศรีธรรมราช

ได้พบลัทธิลังกาวงศ์ ทรงเลื่อมใสจึงนำชนมาสู่กรุงสุโขทัย พร้อมทั้งพระพุทธสังคัลป์ด้วย
ไทยจึงได้นับถือลัทธิหินยานมาจนทุกวันนี้ ครั้นนั้นก็จะได้พระบรมธาตุมาด้วย

เมื่อพ.ศ. ๑๙๐๔ พระมหาธรรมราชาลิไทย ให้นิมนต์พระสังฆราชสวามีชาวลังกา
มายังเมืองสุโขทัยแล้วทรงผนวชนั้น ปรากฏว่าพระสังฆราชองค์นี้ได้พระบรมธาตุมาก
แล้วได้ประกาศพระศาสนาจนถึงเมืองหริภุญชัย เชียงใหม่ จึงเป็นอันได้ความว่า ไทย
ต้องได้พระบรมธาตุมานานแล้ว

ในบริเวณกำแพงพระปรางค์ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีกุฏิพระนาคปรก ลักษณะ
งาม หลังภูมิมีพระเจดีย์ทิศ ๒ องค์ เจียงใต้มีครกแลงตะแคง ๑ ครก เข้าใจว่าคงจะเป็น
ที่เผากรุงเงินกรุงเก่าของพวกจีนในสมัยนั้น เพราะมีพวกจีนมาตั้งเตาทำเครื่อง
สังกะโลกอยู่มาก และมีชุมพระมีพระเจดีย์ ทิศด้านตะวันตกเฉียงเหนือและใต้มีพระเจดีย์
ทิศด้านละหนึ่งองค์

หนังสือพงศาวดารโยนกหน้า ๕๕ ว่า เมื่อพ.ศ. ๕๑๕ ไทยในแดนลานนาแข็ง-
เมืองต่อขอม พระเจ้าพรหมมหาราชหัวหน้าพวกไทยตีกองทัพพวกขอมแตกพ่าย แล้ว
รุกไล่ตีพวกขอมลงมาถึงแดนเมืองชะเลียง ก็นั้น แสดงว่าเมืองชะเลียงได้มีอยู่ก่อนพ.ศ.
๕๑๕ แล้ว พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุว่า สร้างในสมัยเมืองชะเลียงเป็นราชธานีนั้น ก็
คงสร้างก่อนพ.ศ. ๕๑๕ นั้น

หนังสือพงศาวดารเล่ม ๒ และบัตยกรรมในประเทศไทยว่า ในสมัยพระเจ้าอโศก
มหาราชได้สร้างพระเจดีย์ไว้ในอินเดียเป็นอันมาก เมื่อพ.ศ. ๒๑๘ แล้วส่งพระโสณเถร
กับพระอุตตรเถรมาสู่แคว้นสุวรรณภูมิ พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) ก็คงสร้างในสมัยนั้น
เป็นพระเจดีย์องค์แรกในประเทศไทย ต่อแต่นั้นมาก็อาจเป็น พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ
เมืองชะเลียง แล้วจึงเป็นพระธาตุคอกยตุง (เชียงราย) แล้วก็เป็นพระธาตุพระฝาง เมือง
สวางคบุรี (อุตรดิตถ์) ซึ่งเป็นโบราณนครที่มีอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แล้วทั้งนั้น

เมื่อขอมแผ่อำนาจลงมาปกครองเมืองเหนือ ไทยก็ได้แบบพระธาตุขอมมาทำเป็น
แบบพระปรางค์ไทย คือพระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ เมืองชะเลียง เป็นองค์แรก ของ
ไทยที่สร้างเป็นต้นมา

พงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีว่า พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุองค์นี้
อาจมีอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑ คือเมื่อก่อนเมืองชะเลียงถูกยุทธภัยร้างมาแล้ว การที่

บาธรรมราชได้สร้างเมืองชะเลียงอันเป็นเมืองร้างขึ้นเป็นเมืองสวรรค์โลก ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ นั้น คงเป็นแต่เพียงได้ซ่อมพระปรางค์ เห็นจะไม่ได้สร้างขึ้นใหม่เป็นแน่

หนังสือบัตยกรรมในไทย รูปที่ ส.ข. ๓ ว่า พระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ เป็นวัดสร้างในสมัยเมืองชะเลียง ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑

หนังสือวิทยากรยเล่ม ๓๑ ว่า วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองชะเลียง สร้างราว พ.ศ. ๑๑๔๓ ก่อนที่ไทยได้เป็นอิสระในสุโขทัยราว ๖๐๐ ปีเป็นอย่างน้อย

อายุถึงพ.ศ. ๒๕๐๗ ก็ราว ๑๔๐๐ ปีเป็นอย่างน้อย

พงศาวดารว่า เมื่อพ.ศ. ๒๑๐๘ บิลลุ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ วันพฤหัสบดี เวลา ๑๑ ทุ่ม ๘ บาท (๒๓.๐๘ น.) พระนเรศวรมหาราชเสด็จปราบกบฏเมืองสวรรค์โลกเสร็จแล้ว วันจะเสด็จกลับนั้น ได้ทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่า ถ้าพระบรมธาตุยังมีอยู่และพระองค์จะได้เป็นผู้กู้ชาติให้สำเร็จแล้ว ขอให้พระบรมธาตุจงแสดงนิมิตให้ได้เห็นทั่วกันทั้งกองทัพ เวลานั้น “แสงสว่างก็ปรากฏทวองค์พระมหาเจดีย์ (พระปรางค์) มีสีอันประหลาด มีขี้ากล่อยออกจากองค์พระมหาเจดีย์ ขนาดโตเท่าผลมะพร้าวปอก ทำทกษณาวัดพระมหาเจดีย์ลอยสูงบนพนียอดพระมหาธาตุ”

ความอัศจรรย์และปาฏิหาริย์ สร้างไว้ในที่ลุ่มลึก ไม่ชำรุดมากยังคงสภาพดีสีขาวก็ยิ่งแดง สีทองยิ่งสุกปลั่งสดใส แม้ว่าฝนจะตกสัปดาห์หนึ่ง น้ำฝนก็ไม่เคยขังอยู่นาน เมื่อวัดยังรกเป็นป่ามีคนขับไถยังกระต่ายในกำแพงพระปรางค์ ไม่เคยทิ้งเลย เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีคนมายิงนกพิลาบบนยอดพระปรางค์เวลาพระไม่อยู่ ยิ่งไม่คัง ในเดือนนั้นเองเขาก็ ถูกยิงตาย และสมัยสงครามนั้น มีพระธุดงค์มาพัก ๒ พวกในเวลาต่างกัน ได้มาเล่าให้ฟังว่า เวลาที่ ๓ ได้ยินเสียงพระสวคมนต์เสียงดังก้องกังวาลในพระปรางค์ ครั้นเข้าไปหากก็ไม่มีใคร และเมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ ก็มีคนกว่า ๑๐ คนได้ยินเสียงสวคมนต์ในองค์พระปรางค์ในเวลาประมาณที่ ๓ เช่นเดียวกัน และมีคนเคยได้เห็นแสงประหลาดที่องค์พระปรางค์บ่อย

การบูรณะ

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๔ บาธรรมราชกับภรรยาสร้างเมืองสวรรค์โลกขึ้นที่ซากเมืองชะเลียงร้างนั้น คงจะได้ซ่อมพระปรางค์บ้าง แต่คงไม่ได้สร้างขึ้นใหม่

เมื่อพ.ศ. ๑๘๒๕ พระเจ้ารามคำแหงมหาราชทรงบูรณะทั่วทั้งวัด คงจะมีการซ่อมและสร้างเพิ่มเติมเป็นบางอย่าง ไม่ใช่สร้างพระปรางค์ แต่หลวงพ่อโต พระลีลา คงจะสร้างในสมัยนี้

เมื่อแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ กรุงศรีอยุธยา ได้ทรงบูรณะพระปรางค์บางส่วนในคราวเดียวกับทรงบูรณะวัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลกและวัดมหาธาตุเมืองทุ่งยั้ง

เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้ากรุงธนบุรี (ตากสิน) เมื่อปราบกบฏเจ้าพระฝาง (เรือน) ได้ชัยชนะแล้ว ได้เสด็จมาทำการสมโภชพระมหาธาตุ (พระปรางค์) ๓ วัน ๓ คืน เมื่อเดือน ๑๑ ข้างแรม และกลับตั้งให้เป็นเมืองสวรรค์โลกชั้นอีก ๕ คราวนี้ก็น่าจะได้บูรณะอะไรบ้าง แต่ไม่ปรากฏ

เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๓ โดยเงินของรัฐ ข้าราชการได้จ้างช่างถือปูนพื้นฐานทักษิณใหญ่ จนถึงขึ้นซ่อมพระปรางค์ ๓ ถัน สิ้นเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท เพราะเดิมปูนกะเทาะออกเป็นส่วนมาก มีต้นข่อยปกสะโพธิ์โตขนาดเท่าแขนเท่าขาและหญ้าต่าง ๆ ขึ้นอยู่ทั่วไป ทำความสกปรกได้แต่บนพื้น ส่วนในพื้นดินไม่อาจทำได้ ก็ได้ผลดีมาจนบัดนี้

เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๔ โดยเงินของรัฐ ๑๐,๐๐๐ บาท ได้จ้างช่างทำการบูรณะ ถันทิศตะวันออก ตั้งแต่ขึ้นซ่อมพระปรางค์ลงมาและบูรณะบันไดจนถึงพื้นดินและซ่อมฐานและแท่นพระหน้าหลวงพ่อโต และลอกมูลดินบางแห่งและทำราวมือบันไดขึ้นไปจนถึงซ่อมพระปรางค์

เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๕ ที่ก่อสร้างยอดพระปรางค์ยุบเป็นโพรงและแตกร้าว ข้าราชการให้ช่างขึ้นไปทำการบูรณะให้ดี สิ้นเงิน ๓๖๓ บาท

เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๔ โดยเงินของรัฐ ๑๐,๐๐๐ บาท ตกลงกันว่าจะทำหลังคาพระวิหารจึงซื้อไม้สักท่วยเงินจำนวนนั้นหมด แต่ขัดข้องต่อโบราณสถาน จึงได้เอาไม้จำนวนนั้นมาสร้างและซ่อมเสนาสนะในคราวย้าย เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๗

พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึงพ.ศ. ๒๕๐๑ ร่วมกับทางกรมศิลปากร ได้ซ่อมองค์พระปรางค์บางส่วน และลอกมูลดินในทิศทั้งหมดและพื้นวิหารหลวง เอาก้อนแลงเข้าที่เดิมแล้วถือปูนผนังทิศและทาสีแดงให้สะอาดเรียบร้อยรอบองค์พระปรางค์ และสร้างตัวอาคาร พระอุโบสถและพระประธานในพระอุโบสถ พระเจดีย์ทิศ ๒ องค์ ศาลพระร่วงบางส่วนและพระ-

ประธานวิহারทิศท่านเหนือ สิ่งของการก่อสร้างทั้งหมดและค่าแรงงานบางคราวเป็นของทางวัดต้องจ่าย ในคราวนี้ทางวัดต้องจ่ายเงินประมาณ ๗๘,๕๗๑ บาท ๕๐ สตางค์ (เจ็ดหมื่นแปดพันเก้าร้อยเจ็ดสิบเอ็ดบาทห้าสิบสตางค์)

เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ จักร์บนยอกพระปรารักษ์ ไม่ทราบว่ใครสร้างแต่เมื่อใด แต่ไม่ใช้ของมีมาแต่เดิม เข้าใจว่าคงสร้างมาไม่ถึง ๑๐๐ ปี ได้ชำรุดมาก ข้าพเจ้าจึงทำการเปลี่ยนใหม่ คงไว้กันฉัตรเป็นของเดิมและของเดิมไม่ได้ปีทอง สิ้นเงิน ๖๔๕ บาท ทำพิธียกฉัตรขึ้นสู่ยอดพระปรารักษ์ เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๐๐ ตรงกับเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ วันศุกร์ เวลา ๙.๐๐ น. เศษ และติดไฟฟ้าที่ยอดฉัตรนั้นด้วย เพื่อจุดบูชาทุกวันพระ ในกลางพรรษาและในวันสำคัญ ของทางศาสนาและของชาติและวันเฉลิมพระชนม์พรรษา และในวันมีงานประจำปีของวัด ได้ปฏิบัติมาจนบัดนี้

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า ข้าพเจ้าเชื่อว่าผู้ที่เป็นขุนในเมืองศรีสัชนาลัย คงจะได้ปฏิสังขรณ์วัดนั้นมาเป็นคราว ๆ ไม่ใช่ทำคราวเดียวกันหมด เพราะวัดนี้ย่อมเป็นวัดสำคัญในเมืองสวรรคโลกยิ่งกว่าวัดอื่น

สมเด็จพระยาตำรงทรงอธิบายไว้ว่า ทั้งที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุแห่งนี้ กับที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย ตรวจดูการสร้างโดยละเอียดแล้วเห็นว่า สร้างซ้ำสร้างเติมกัน และมีรอยแก้ไขนับแห่งไม่ถ้วน

แก้ความเข้าใจผิด

หนังสือพิมพ์เป็นเล่มในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ของรัฐบาล ลงข่าวว่า

จังหวัดสุโขทัย

๑๓. พระบรมธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอศรีสัชนาลัย

ก. บุรณะองค์พระบรมธาตุ (พระปรารักษ์)

ข. บุรณะรอบองค์พระบรมธาตุ

ค. บุรณะบริเวณองค์พระบรมธาตุ

งบประมาณเงิน ๓๑๕,๐๐๐ บาท

เงินจำนวนดังกล่าวนี้ ทางวัดไม่ได้รับมาเลย ทราบว่ามีบางวัดในจังหวัดอื่นก็
เหมือนกัน

การโฆษณา

นับตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าได้ทำการติดต่อขอความช่วยเหลือจาก
กรมศิลปากร โดยทำหนังสือบ้าง โดยตนเองบ้าง ทางหนังสืออื่น พอถึงฤดูน้ำขึ้นก็ทำ
รายงานบอก กระแสน้ำแรงก็พัดลิ่งพังอย่างไรและหาทางช่วยแก้ไขอย่างไร และบอกการ
เงินของวัดที่ได้ประจำปีและได้ทำอะไรไปแล้วบ้าง จนถึงได้เจ้าหน้าที่มาทำการบูรณะ
วัดช่วยแล้วจึงได้จัดทำหนังสือ แต่ก็ได้รายงานด้วยตนเองเมื่อได้พบกับท่านผู้ใหญ่ที่มี
หน้าที่พอจะช่วยให้ และหลังแต่หมดดวงแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ไปรายงานด้วยตนเองทุก
๒-๓ ครั้ง และขอให้เจ้าหน้าที่หน่วยที่สุโขทัยช่วยทำรายงานชี้แจงช่วยอีกแรงหนึ่งด้วย
เพื่อทำรอกันน้ำในคันได้ เพราะตลิ่งพังทุกปี และหาทางตัดทางน้ำเดินใหม่ด้วย อาจมี
ทางสำเร็จสักวันหนึ่ง ซึ่งกำลังทำอยู่

เพื่อให้คนรู้จักวัดนี้มากขึ้น ตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าได้ทำหนังสือ
เป็นประวัติย่อให้กรมโฆษณาช่วยออกอากาศก่อนวันงานประจำปีบ้าง ลงข่าวในหนังสือ
พิมพ์บ้าง พิมพ์ใบโฆษณาของงานประจำปีส่งไปในอำเภอและจังหวัดต่าง ๆ สถานีรถไฟ
ต่าง ๆ บ้าง ถ่ายรูปส่งเป็น ส.ค.ส. บ้าง แลกการสนทนาในที่ต่าง ๆ บ้าง แลกลงในเทศน์
บ้าง บอกบุญบริษัทประชาช่างช่วยลงข่าวในสมุดปฏิทินที่วัดด้วย โบราณสถานวัตถุบ้าง
และรวบรวมเรียบเรียงตำนานเมืองสวรรคโลก พิมพ์จำหน่ายและแจกบ้าง เมื่อพ.ศ.
๒๔๙๓ ภายใน ๒ ปีหนังสือนี้ก็หมดจำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม จึงได้รวบรวมและเรียบเรียง
ขึ้นอีก ตามที่ได้พิมพ์ครั้งนั้นแล้ว

ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคย์ เห็นว่าชนชาติเจ้าของถิ่นเดิมในพื้นแผ่นดินไทยปัจจุบัน
นั้นคือ “มอญ” ซึ่งเป็นเทือกเถาเหล่ากอของชนชาติขอม มีเมืองหลวงชื่อว่า
“ทวารวดี” อยู่ในที่ราบลุ่มตอนใต้ของประเทศพม่า (ศตวรรษที่ ๘-๑๓)

พุทธปฏิมากรรมสมัย “ทวารวดี” นั้นมีชื่อเสียงมาก แสดงให้เห็นอิทธิพล
ของอินเดียสมัยศตวรรษที่ ๕-๖ อย่างชัดเจน เช่นพระพุทธรูปและเสมาธรรมจักรที่สลัก

สร้างด้วยหิน ได้จากนครปฐมเป็นต้น ปฏิมากรรมตลอดงานการแกะสลักต่าง ๆ ในสมัยนั้นบ่งให้เห็นความเจริญของศิลป และความคึกคักอันละเอียดอ่อนของคนสมัยนั้นได้อย่างแจ่มชัด

โบราณคดีในไทยสมัยที่ ๒ เริ่มต้นตอนที่ขอมเรืองอำนาจเหนือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ พระปรางค์ลพบุรีและพระพุทธรูปสมัยลพบุรีเป็นศิลปของขอม

โบราณคดีในไทยสมัยที่ ๓ ศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ เป็นของสุโขทัย ซึ่งถือเป็นศิลปของไทยที่แท้จริง ถือเป็นศิลปผสมศิลปต่าง ๆ อันมีอิทธิพลจิตใจของชนชาติไทย ซึ่งเพิ่งเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในถิ่นแถบนี้ คนไทยได้ลอกแบบสถาปัตยกรรมรูปกรวยกลวงทรงสูงแล้วให้ชื่อเสียใหม่ว่า “ปรางค์” โดยดัดแปลงศิลปกรรมพม่า ซึ่งสร้างใช้เป็นแท่นอุรุของคนตาย ที่มีรูปคล้ายระฆังคว่ำที่เรียกว่า “เจดีย์” และได้ดัดแปลงมณฑปของพม่าให้เป็นของไทยอีก บางครั้งก็สร้างปรางค์ผสมสวมลงบนมณฑปอีกที ก็มีคนไทยได้นำเอาศิลปกรรมต่าง ๆ มาดัดแปลงเป็นของไทยได้อย่างเหมาะสมดี ส่วนมากสร้างไว้ในเมืองใหญ่ที่สำคัญ ๆ เช่นวัดมหาธาตุ (พระปรางค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองชะเลียง) แสดงให้เห็นร่องรอยของศิลปพม่า ขอม และลังกา ผสมผสานอยู่ในสถาปัตยกรรมอันเกี่ยวกันของไทย รูปร่างสูงเสียดฟ้าอันเป็นลักษณะของมณฑปพม่า ผสมกับปรางค์ของขอม รองรับด้วยฐานสลับของลังกาอีกทีหนึ่ง แม้จะเป็นการเอาแบบศิลปของชาติอื่นมาดัดแปลงผสมให้เป็นของไทยก็ตาม แต่การวางส่วนสัตว์ทวารทรงคนไทยทำได้เป็นอย่างดีเยี่ยม จนเป็นศิลปอีกแบบหนึ่งต่างหาก

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เป็นศิลปที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับขอม แบบของขอมนั้น มีพระพักตร์รูปเหลี่ยม พระขนงตรง พระศอกตั้ง แต่แบบสุโขทัย มีพระพักตร์รูปไข่ พระขนงโค้งครึ่งวงกลม มีพระศอกปล้อง นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปปางลีลาอีกแบบหนึ่ง ซึ่งไม่เป็นที่รู้จักกันเลยในหมู่ประเทศใกล้เคียงในสมัยนั้นมาก่อน

โบราณคดีในไทยสมัยที่ ๔ เรียกว่า สมัยอยุธยา เมืองหลวงของไทยย้ายจากสุโขทัยไปตั้งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๒ จนถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นเวลา ๔๐๐ ปีเศษ ศิลปกรรมสมัยอยุธยามีลักษณะส่วนใหญ่แตกต่างออกไปต่างหาก แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปขอมแบบลพบุรี และของศิลปสุโขทัยได้อย่างเด่นชัด

จากทวารกสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา และจากสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่ง

สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ แสดงให้เห็นความสวยงามของศิลปของไทยอย่างแจ่มชัด
 ปรากฏแบบไทยนั้นมีลักษณะเรียวยาวเกือบเป็นลากลม มีฐานรองรับหลายชั้นเป็นลวดหลั่น
 เช่นพระปรางค์ วัดอรุณราชวราราม ธนบุรี ซึ่งสูง ๗๔ เมตร มีความสวยงามอย่างยิ่ง

๔. พระธาตุมเหศวรหรือพระเจดีย์มอญ ตั้งอยู่หลังพระปรางค์ ก่อด้วยแลงโบกปูน
 ฐานทำเป็นพระเจดีย์ทรงกลม แต่รูปทรงข้างบนเปลี่ยนหลิมเป็นท่อมอยู่หน้าหนึ่ง ผิดกับ
 รูปพระสถูปเจดีย์บรรดาที่มี ณ ที่อื่น ๆ เห็นจะเป็นของสร้างขึ้นในชั้นหลัง คุุทำนองตั้งใจ
 ทำเป็นพระเจดีย์ทรงลังกา ให้สูงใหญ่เทียมเท่ากับพระศรีรัตนมหาธาตุ (พระปรางค์) แต่
 ทำไม่สำเร็จและไม่ทราบสร้างเมื่อใดใครเป็นผู้สร้าง

ฐานชั้นต่ำวัดโดยรอบ ๔๒ วา สูง ๑๐ วาเศษ เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ ได้ทำการบูรณะ
 บางส่วนเล็กน้อย แต่ยักคินไม่แน่นในปีต่อมาจึงพัง ต้องทำใหม่

หนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงว่า เข้าใจว่าคงจะทำขึ้นภายหลังพระปรางค์ คือเมื่อ
 สมัยกำลังต้นนิยมว่า พระศาสนาทางรามัญประเทศเป็นพระศาสนาอันแท้จริง คือราว
 มหาศักราช ๑๒๘๓ (๕๔๗ ปีล่วงมาแล้ว)

สมเด็จพระยาคำรงทรงอธิบายไว้ว่า พิจารณาคุุต่อมาเห็นว่า คงสร้างภายหลัง
 พระปรางค์ช้านาน ความกึกเคิมทำนองตั้งใจจะสร้างพระสถูปเจดีย์ให้สูงเท่ากับพระปรางค์
 เป็นคู่กันแต่ค้างอยู่ทำไม่สำเร็จ มีผู้ก่อยอกประสมพอให้แล้ว จึงคุุรูปคล้ายเจดีย์มอญ

มีนิยายมาแต่โบราณกาลว่า พระปรางค์ คือ พระร่วง (พี่) พระมเหศวร คือ พระลือ
 (น้อง) ชาวบ้านจึงเรียกติดปากมาว่า พระร่วง พระลือ มาจนทุกวันนี้ ว่าพระลือผู้น้อง
 จะสร้างพระเจดีย์ให้ใหญ่สูงแข่งกับพี่ แต่พี่เห็นว่าจะเท่าเทียมพี่ไม่ได้ จึงเตะยอกหักปลิว
 ไปตกเมืองพิษณุโลก พระปรางค์เมืองพิษณุโลกจึงเอนเอียงอยู่จนเท่าทุกวันนี้

ข้าพเจ้ามีความเห็นเป็นส่วนทั่วว่า พระสถูปเจดีย์ถ้าหากจะมีสมบัติสิ่งใดบรรจไว้
 เขาก็สละให้เป็นสมบัติของพระศาสนาด้วยศรัทธา ทกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ ใครจะเอา
 ไปไม่ได้ เท่ากับเป็นพิพิธภณต์ถาวรมั่นคง การจะชุกเอาไปก็เท่ากับเสมือนทำโลหิตุบาท
 เป็นอนันตริยกรรมพระสถูปเจดีย์เมื่อมีสิ่งควรเคารพบูชาบรรจุไว้ จึงได้ชื่อว่า ปุชนียะ
 ควรแก่การเคารพกราบไหว้สักการบูชา ถ้าเอาสิ่งควรเคารพบูชาออกไปเสียแล้ว ก็เท่ากับ
 กองอิฐกองหินหรือจอมปลวกใครเล่าจะอยากกราบไหว้บูชา เงินทองหรือยศศักดิ์ที่ได้

เพราะการทำลาย ย่อมไม่เป็นสิริมงคลพระวินัยของพระก็มีเป็นพระพุทธรูปบัญญัติห้ามไว้ด้วย
 คนทำลายพระสถูปเจดีย์ ก็คือมหาโจรที่ร้ายกาจนั่นเอง เราทราบว่า วัดและบ้านเมือง
 ของเราถูกเผาผลาญทำลายเพราะคนสงคราม เราเห็นซากอยู่จนบัดนี้นั้น เรารู้สึกเป็น
 อย่างไรบ้าง แล้วเราจะชวนกันทำลายทำไมอีก ควรที่จะหาทางช่วยกันรักษาและบูรณะ
 ให้ดีขึ้น เมื่อเราไม่ได้สร้างก็ไม่ควรทำลาย ถ้าเอาของเขาไปขายเอาเงินมาสร้าง จะได้บุญ
 ได้กุศลตรงไหน ? การทำลายคนอื่นหรือสิ่งอื่นเพื่อสร้างความดีแก่ตนเองนั้น ไม่
 เป็นสิริมงคล ไม่ควรยินดีกระทำให้เลย อยู่เฉย ๆ ไม่ทำดีไม่ทำชั่วยังดีกว่า พระเถระบาง
 องค์ก็พลอยเห็นเป็นดี “ชุก ๆ ๆ” บางองค์ถูกตำรวจจับได้คาหลุมก็มี จะเอาพระเก่าของ
 เก่าไปประทับเกียรติทำไม ? เราเอาของที่เจ้าของเขาไม่อนุญาตให้มาขายหรือเอามาบูชา
 จะได้บุญอย่างไร ? เราควรสร้างใหม่ให้เป็นของเราเอง ไม่ดีกว่าหรือ ? นี่เป็นความเห็น
 ส่วนตัวของข้าพเจ้าอาจจะไม่ถูกก็ได้ จึงขออภัยทุกท่านไว้ในที่นี้ด้วย

เมื่อ ๒๐ มกราคม ๒๔๙๗ คณะอนุกรรมการ ฯ ได้ทำรายงานเสนอประธาน
 กรรมการ ฯ วล ฯ

การจะขุดพระเจดีย์มูเตาเพื่อเอาของออกเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ ฯ คณะอนุ
 กรรมการ ฯ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ไม่ควรขุด เพราะจะเป็นการทำลายปูชนียสถาน
 และผิดหลักการรักษาโบราณวัตถุสถาน ทั้งว่าคนก็ไม่ใช่ว่าสร้างยังมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่
 และ

เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๔๙๖ วล ฯ

คณะอนุกรรมการ ฯ ได้พิจารณาและให้ความเห็น ดังต่อไปนี้

ก. ไม่ควรขุดพระมูเตาเองคน เพราะ

๑. ทราบไม่ได้ว่าจะมีของมีค่าทางโบราณคดีบรรจุอยู่ภายในจริงหรือไม่

๒. เป็นการทำลายปูชนียวัตถุซึ่งได้ก่อสร้างมาเป็นเวลานานแล้ว ถ้าการที่จะขุด
 พระมูเตาเอาของที่บรรจุอยู่ภายในออกไปเก็บรักษาไว้ เพราะกลัวคนร้ายลักขุดเช่นนั้น
 แล้ว คณะอนุกรรมการ ฯ เห็นว่าไม่ควรขุด เพราะปูชนียวัตถุในประเทศไทยที่ยังไม่ถูก
 ขุดเอาของภายในออกไปเก็บรักษายังมีอีกมาก ถ้าขุดพระมูเตาเพราะกลัวคนร้ายจะลักขุดแล้ว
 ก็เห็นสมควรจะขุดที่อื่น ๆ รวมทั้งพระปรารักษ์องค์ใหญ่ในวัดนี้อีกด้วย

๓. เป็นการผิดหลักการบูรณะโบราณวัตถุสถานให้คงตามสภาพเดิม ซึ่งตามหลักโบราณคดีสากล แม้ว่าโบราณสถานนั้นจะพังหรือจนจะพังก็ตาม เขายังไม่ขุดเอาของภายในออก เขาเพียงแต่ทำค้ำยันไว้ให้อยู่ในสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น

๔. วัดนี้ไม่ใช่วัดร้าง ยังเป็นวัดที่พระสงฆ์จำพรรษาอยู่

๕. เมื่อยังไม่ทราบข่าวและวัดนี้ไม่ใช่วัดร้างเช่นนั้นก็ไมควรระกฏการขุดลักขุดแต่อย่างใด

๖. ถ้าขุดเอาของที่บรรจุอยู่ภายในออกแล้ว จะเป็นการทำให้ประชาชนขาดความเคารพสักการะไป เพราะปัจจุบันนี้เจดีย์ในวัดนี้ทั้ง ๒ องค์ ยังเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนชาวจังหวัดสุโขทัยและที่ใกล้เคียงมาก ในเทศกาลประจำปี คือ กลางเดือน ๔ ของทุก ๆ ปี จะมีประชาชนไปทำการเคารพสักการะเป็นจำนวนมาก

๗. การขุดโดยมุ่งจะเอาของซึ่งกะเนเอาว่าจะมีบรรจุอยู่ภายในนั้น เท่ากับเป็นการขุดหาของโดยการเสี่ยงทาย จะได้หรือไม่ได้ก็เท่ากัน แม้มีจริงตามที่คาดไว้ก็ไม่พินิจพิจารณา ถ้าไม่ได้ก็เท่ากับเป็นการทำลายโบราณวัตถุสถานของชาติซึ่งเป็นการเสียหายอย่างยิ่ง

๘. ข้อที่คณะกรรมการเห็นสมควรจะทำก็คือ

๑. สมควรจะได้ทำการขุดแต่งและบูรณะตามหลักโบราณคดีให้ คืบสภาพเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งคิดว่าคงจะไม่เป็นการยากนัก เพราะการก่อสร้างพระเจดีย์องค์นี้ใช้แสงเป็นพื้น และ

คณะกรรมการ ฯ ได้ร่วมกันพิจารณาให้ความเห็นเกี่ยวกับการบูรณะวัดพระบรมธาตุ (วัดพระปรางค์) ตามความสำคัญดังนี้

๑. สร้างที่เก็บโบราณวัตถุและศิลปวัตถุให้ปลอดภัย เมื่อรวบรวมไว้ได้มากแล้ว อาจตั้งเป็นสาขาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขึ้นที่วัดนอกแห่งหนึ่งก็ได้

๒. รื้อย้ายกุฏิสงฆ์ไปไว้ที่ที่ไม่บังองค์พระปรางค์

๓. ทำการขุดแต่งทั่ว ๆ ไปในวัดนี้ ตามหลักโบราณคดี

๔. ทำรอกันน้ำ ถ้าหากปล่อยทิ้งไว้นานก็จะพังถึงองค์พระปรางค์

ความเห็นของคณะกรรมการ ฯ นี้ “สวยงามมาก” จึงขออนุโมทนาสาธุการเป็นพิเศษไว้ในที่นี้ด้วย ควรที่พุทธบริษัททั้ง ๔ ทุกคนจะพึงละอายและจดจำใส่ใจ ผู้ที่

มีมานะทิฐิจะขุดเอาของโบราณในพระเจดีย์ก็ควรละนิสัยสันดานได้แล้ว ไม่ควรเมาในความโลภและยศศักดิ์จนลืมหองเกินไป ควรจะเอาสบู่ฟอกหน้าล้างฝุ่นออกเสียบ้าง จะได้สว่างไสวสบายใจทั้งในชาตินี้แลชาติหน้า

พระอัฐารศ บูรณะพระเคียรใหม่

๕. พระอัฐารศ ตั้งอยู่ด้านหลังพระธาตุมูเตา ทำยื่นสูง ๔ วา ๑ ศอก พระเคียรหักหายมานานแล้ว ได้ทำการบูรณะให้ดีขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๓

มีประวัติมาว่า พระพุทธรูปองค์นี้มีชื่อเรียกกันมาแต่โบราณกาลว่า “พระสาว ๑๕ ปี” มีคำอธิบายว่า เจ้าหญิงองค์หนึ่ง มีพระชนม์พรรษาได้ ๑๕ ปี มีศรัทธาสร้าง

หลวงพ่อสองพี่น้อง ถ่ายให้เห็นสภาพเมื่อยังรก

หลวงพ่อสองพี่น้อง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

ไว้บ้าง ว่าสร้างอุทิศพระราชาศุภสรงไปถวายเจ้าหญิงองค์หนึ่งซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อพระชนมายุได้ ๑๕ ปีบ้าง ว่าเป็นปฤษาผู้มีทรัพย์ฝังไว้ใต้ฐานพระนั้น ๑๕ ซึ่งแต่มีผู้คิดได้เอาไปแล้วบ้าง แต่ที่เชื่อจนติดใจ พุทธชนติดปากกันมากมาจนทุกวันนี้ว่า คนในสมัยพระร่วงอายุ ๑๕ ปี รูปร่างสูงใหญ่โตเท่ากับพระองค์นี้

๖. พระหลวงพ่อสองพี่น้อง อยู่วิหารต่อจากพระอุรารศไปทางตะวันตก ก่อด้วยแลงถือปูน ลักษณะงาม สมัยสุโขทัย องค์ข้างหน้าเรียกว่าน้องนั้น หน้าตัก ๑ วา ๒ ศอก เมื่อก่อนพระเศียรหักตกลงมาอยู่ข้างล่าง ไม่ทราบว่ามีคนเห็นเมื่อใด ได้ทำการบูรณะให้ตั้งเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๐๔ องค์ข้างหลังที่เรียกว่าพระพี่นั้น หน้าตัก ๒ วา ๑ ศอก ยังไม่ได้ทำการบูรณะ

มีประวัติว่า หลวงพ่อสองพี่น้องนี้เป็นพระหมอ ถ้าผู้ใดเจ็บป่วยรักษาไม่รู้จักหายก็นำดอกไม้รูปเทียนทองหรืออาหารคาวหวานมาบูชา ตั้งจิตอธิษฐานขอน้ำมนต์บ้าง ขอทานยาถือกันหมากกลางวิหารนั้นหรือก่อนอิฐก้อนหินในวิหารนั้นไปใส่น้ำมนต์หรือเชกยากิน ปรากฏว่าหายกันมากมาแล้ว จึงมีผู้มาพลีเอาเสมอ

ทั้งพระอุรารศและพระหลวงพ่อสองพี่น้องนี้ ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้สร้างและสร้างเมื่อใด เข้าใจว่าคงจะสร้างพร้อมกับวัดนี้ วิหารหลวงพ่อสองพี่น้องนั้น ก่อใช้เป็นศาลาการเปรียญแบบไทยเหนือ เพราะมีอาสน์สงฆ์อยู่ด้านใต้ยังปรากฏให้เห็นอยู่

๗. หลวงพ่อธรรมจักร เป็นของเก่ามีมาแต่โบราณ ลักษณะงามพอใช้ สมัยอุทอง ทำขึ้นยกพระหัตถ์ขวามีกงจักรที่ฝ่าพระหัตถ์ขวานั้น จึงเรียกกันว่า หลวงพ่อธรรมจักร พระหัตถ์ซ้ายห้อยลง หล่อด้วยทองสำริด สูง ๔ ศอก ๑ คืบ พระเมลาติด่างหาก เพราะไม่ใช่ของเดิม แต่เดิมมีชำรุดบางส่วน ข้างหน้าข้างซ้ายของพระเศียรและพระปฤษฎางค์และอื่น ๆ บ้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ สิ้นเงิน ๘๓๕ บาท และได้ทำการลาปูนสีเมนต์พื้นวิหารข้างหน้าและข้างทั้ง ๒ ก่อผนังด้านหลังและซ่อมหลังคา จักการขยายพระพุทธรูปทั้งให้เป็นระเบียบทำให้สะอาดปลอดโปร่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ สิ้นเงิน ๑,๓๕๐.๒๕ บาท

หลวงพ่อธรรมจักรวัดพระปรางค์ ใคร ๆ ก็รู้จักกันมานานนับเป็นร้อย ๆ ปีมาแล้ว เป็นพระที่เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์มาก แม้ไม่สามารถไปนมัสการได้ อยู่ที่บ้านก็ตั้งขันน้ำมนต์ จุกธูปเทียนบูชา ตั้งจิตอธิษฐานนึกถึงหลวงพ่อธรรมจักรก็ได้ผลสมประสงค์ นับ

หลวงพ่อธรรมจักร สมัยอุทองปน
สุโขทัย เป็นพระที่ศักดิ์สิทธิ์มาก

ว่าเป็นพระศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญมาก มีชื่อเสียงลือไปทั่วทุกทิศ มีผู้นิยมนับถือมากราบไหว
สักการบูชาขอศีลขอพรทุกวันมิได้ขาด ทำรายได้ให้แก่วัดนับละมาก ๆ ยิ่งกว่าสิ่งอื่น จึง
นับว่ามีคุณสำคัญแก่วัดนี้มาก

แต่ก่อนองค์หลวงพ่อธรรมจักรนี้ไม่มีที่อยู่แน่นอน ราว พ.ศ. ๒๔๖๓-๔ พระครู
วิริยโสภิต (อ้น) จึงได้สร้างวิหารหลังนี้ให้อยู่มาจนบัดนี้ ทางวัดตั้งใจจะสร้างให้ใหญ่โต
สวยงามสมพระเกียรติ แต่ขัดข้องด้วยโบราณสถาน

รู้จักกัน แต่ยังไม่ถึงขั้นเจริญ เพราะวัดยังเป็นป่ารกทั่วทั้งบริเวณ ปุชนียะก็ยังไม่ได้รับการบำรุงบูรณะ เสนาสนะสงฆ์ก็ยังไม่มั่นคงถาวร แม้จะมีผู้ศรัทธาก่อสร้างแต่เสนาสนะสงฆ์เท่านั้น ส่วนปุชนียะโบราณวัตถุนี้ยังไม่มีใครเหลียวแล จึงคงยังชำรุดทรุดโทรมอยู่ตลอดมา บริเวณวัดก็ยังเป็นป่ารกเป็นส่วนมากหน้าผ่นยิ่งรกมาก คนยืนอยู่ตลิ่งฝั่งน้ำตรงข้ามจะไม่อาจมองเห็นองค์พระปรางค์ได้เลย จะเห็นก็ยอดพระปรางค์ในระหว่างยอดไม้บางแห่งเท่านั้น เพราะมีต้นไม้ใหญ่น้อยปิดบังอยู่ ส่วนพระสงฆ์ก็มีจำนวนน้อย บางปีมีไม่ครบองค์สงฆ์ พระหลายพรรษาหาได้ยาก คนทำบุญก็น้อย

ล. พ.ศ. ๒๔๘๑ เริ่มตัดโค่นต้นไม้บางส่วนที่เป็นอันตรายแก่ปุชนียะออกประมาณ ๒ ใน ๑๐ ส่วนของวัด พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้จัดทำการตัดโค่นต้นไม้ที่ไม่มีประโยชน์และถางป่า ทำติดต่อกันโดยลำดับทุกปีโดยจ้างทำเป็นครั้งคราวบ้าง จ้างให้ทำประจำตลอดทั้งปีบ้าง บริเวณวัดก็ปลอดโปร่งมากขึ้น นับว่าทำได้ประมาณ ๖ ใน ๑๐ ส่วน พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้ทำการถางป่าและตัดโค่นต้นไม้หมดทั้งบริเวณวัด และทำการย้ายหมู่เสนาสนะตามแผนผังที่ทำไว้ ดังที่ได้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้แล้ว

วัดนี้ได้รับพระราชทานเทียนของหลวงทุกรัชกาลมาจวบจุลชาในเทศกาลเข้าพรรษาทุกปี วัดที่ได้รับพระราชทานเทียนของหลวงเวลานี้มี ๘๓ วัดด้วยกัน

วัดนี้แต่เดิมมาเรียกกันว่า วัดพระมหาธาตุบ้าง วัดพระบรมธาตุบ้าง วัดพระพุทธรูปปางบ้าง วัดพระปรางค์บ้าง ข้าพเจ้าเกิดความสงสัยมาแต่แรกพร้อมทั้งชื่อของเมือง “ชะเลียง” “ศรีสัชนาลัย” และ “สวรรคโลก” จึงได้พยายามไต่ถามท่านผู้รู้และค้นหาหลักฐานดูต่อมา เมื่อได้ทราบแน่ชัดว่า วัดนี้มีชื่อไม่ตรงกับชื่อจริงของเดิม จึงได้ทำหนังสือที่ ๓/๒๔๘๗ ลงวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๘๗ ขอเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ” ดังหนังสือของจังหวัดสุโขทัยแจ้งให้ทราบ ดังนี้

ที่ ๑๔๖๖๓/๒๔๙๗

ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย

๖ ตุลาคม ๒๔๙๗

เรื่อง ขอย้ายชื่อวัด

นมัสการ เจ้าคณะอำเภอศรีสัชนาลัย

อ้างถึง หนังสือของท่านที่ ๓/๒๔๙๗ ลงวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๙๗

ตามที่ท่านได้ขอย้ายชื่อวัดพระบรมธาตุเป็นวัดพระศรีรัตนมหาธาตุความแจ้งอยู่แล้วนั้น จังหวัดได้นำเสนอกรมการศาสนา และกรมการศาสนาได้นำเสนอตามลำดับจนถึงคณะสังฆมนตรี บัดนี้คณะสังฆมนตรีได้ลงมติให้เปลี่ยนชื่อวัดได้ตามความประสงค์ ตั้งแต่วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๙๗ เป็นต้นไป

ฉะนั้น จึงนมัสการมาเพื่อทราบ และขอได้โปรดแจ้งให้เจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุทราบต่อไปด้วย

นมัสการมาด้วยความเคารพ

จ. ณ สงขลา แทน

ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย

และในเวลาต่อมาข้าพเจ้าในฐานะตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดนี้ได้ทำหนังสือขอยกฐานะของวัดขึ้นเป็นพระอารามหลวง ทั้งหนังสือของจังหวัดสุโขทัยแจ้งมาให้ทราบ ทั้งนี้

ที่ ๔๗๙๕/๒๕๐๑

ศาลากลางจังหวัดสุโขทัย

๘ พฤษภาคม ๒๕๐๑

เรื่อง ขอยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นพระอารามหลวง

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

อ้างถึง หนังสือกรมการศาสนาที่ ๒๕๓๓/๒๕๐๑ ลงวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๐๑

สิ่งที่ส่งมาด้วย สำเนาแจ้งความกระทรวงวัฒนธรรม ๑ ฉบับ

ตามที่เจ้าอาวาสรายงาน ขอยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ตำบลศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ขึ้นเป็นพระอารามหลวง โดยเหตุที่วัดนี้เป็นวัดประวัติศาสตร์และปูชนียสถานอันสำคัญ คือพระศรีรัตนมหาธาตุนี้ กรมการศาสนาได้นำเรื่องนี้เสนอคณะ

สั่งหมมนตรีพิจารณาแล้ว มีมติให้ยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ^๕ขึ้นเป็นพระอารามหลวง^๕ชั้นเอก ชนิตราชวรวิหาร และได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ^๕ขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิตราชวรวิหาร ตามที่เสนอ

ฉะนั้นจึงนมัสการมาเพื่อทราบ

นมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

ข. ศิริสนธิ์

(นายเชื้อม ศิริสนธิ์)

ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย

แจ้งความกระทรวงวัฒนธรรม

เรื่อง ยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ^๕ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ตำบลศรีษะนาถย์ จังหวัดสุโขทัย^๕ขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิตราชวรวิหาร ตั้งแต่วันที่ ๗ เมษายน ๒๕๐๑ เป็นต้นไป

แจ้งความ ณ วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๐๑

(ลงนาม) ปิ่น มาลากุล

(หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิตราชวรวิหาร ในประเทศเวลานี้มี ๑๐ วัดกับวัดนั้น

เมื่อนับเวลาถอยหลังไปประมาณ ๘๐ ปี หมู่กุฏิสงฆ์มี ๒ หลัง ๆ ละ ๒ ห้อง มีหอฉันอยู่กลาง ๑ หลัง ตั้งอยู่ราวกึ่งกลางแม่น้ำยมด้านใต้ คือทางบ้านวังยายมาก บางปีมีพระบางปีไม่มีพระและเป็นพระจรมาจากที่อื่น เวลานั้นบ้านคนก็น้อยและตั้งอยู่ห่างไกลกัน มีอยู่ด้านตะวันตกของวัดเพียง ๔ หลัง ต่อมานักคเษาคดถึงพังจึงย้ายมาตั้งอยู่ด้านทิศเหนือ หน้าหมู่กุฏิสงฆ์ ตั้งตรงแนวกำแพงแลงพระปรางค์ด้านตะวันตก และสร้างเพิ่มเติมต่อมาจนเต็มเนื้อที่จคริมคลอง คนเดินต้องรอดไถ่ถนนหรือเลาะตามเสากุฏิไป

มีอยู่ ๖ หลัง มีหอฉันอยู่กลาง แล้วได้ย้ายไปตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖-๗ อยู่มาจนบัดนี้นั้น

ป่าช้าเดิมอยู่ที่สนามหญ้ากึ่งด้านตะวันตกของวัดนอกกำแพงเสาแดงหลังวิหารหลวง พ่อสองพี่น้อง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ เตรียมที่รับเสด็จ ฯ จึงย้ายไปอยู่ทางด้านใต้พระปรางค์ ริมน้ำ และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้ย้ายไปอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ นอกกำแพงวัดซึ่งอยู่ มาจนบัดนี้นั้น

เริ่มทำการย้ายเสนาสนะไปตั้งอยู่ ณ ที่อยู่ปัจจุบันนี้เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๙๖ จนถึงวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๙๗ จึงแล้ว สิ้นเงินของวัดประมาณ ๑๓,๑๓๒ บาท นอก นั้นทางบ้านเมืองช่วยเหลือ เสนาสนะแต่ละหลังมีอายุกว่า ๕๐ ปีแล้ว เอาของเก่ามาทำ ใหม่ก็ไปได้ชั่วคราว มีโครงการไว้ว่า จะต้องถอยหลังขึ้นไปอีกให้พ้นหน้าศาลพระร่วง หรือไปตั้งที่หมู่บ้านอยู่นั้นเกือบถึงกำแพงวัด ส่วนที่ดินด้านตะวันออกและด้านใต้ของศาลา การเปรียญนั้น ทำเป็นสวนผลไม้มีมะพร้าวเป็นต้น

จำนวนพระสงฆ์จำพรรษา เมื่อกุฎตั้งอยู่ด้านทิศใต้บางปีมีพระ บางปีก็ไม่มีพระ และเป็นพระจรมาจากอื่น เมื่อย้ายหมู่กุฎมาตั้งอยู่ด้านทิศเหนือก็ยังมีพระน้อยและไม่ครบ องค์สงฆ์ บางปีก็มาก นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ มามีจำนวนมากจนถึงปีละ ๒๐ ถึง ๓๐ องค์ สามเณรแต่ก่อนไม่เคยมีก็มีปีละ ๔ องค์ถึง ๑๑ องค์ จึงมีสำนักเรียนเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ภิภษสามเณรได้รับการศึกษาและสอบไล่ได้ตามชั้นเรียนทุกปี และ มีความประพฤติดีอย่างน่าเลื่อมใสศรัทธา มีกติกาของวัด (กติกานี้เคยใช้เมื่อข้าพเจ้าอยู่ วัดหาคสูงและวัดหาคเสียวมาแล้ว) ดังนี้

กติกาของวัด

๑.	๘.๐๐ น.	ทำวัตรเช้าในพระอุโบสถ
๒.	๙.๐๐ น.	เรียนนักธรรม (ถ้ามี)
๓.	๑๓.๐๐ น.	เรียนนักธรรมตามสมัยเปิดเรียน
๔.	๑๘.๐๐ น.	ทำวัตรสวดมนต์เย็นในพระอุโบสถ
๕.	๑๙.๐๐ น.	ท่อง-คุุหนังสือเรียนในสมัยเปิดเรียน

๖. ๒๑.๐๐ น. หยุดทอง-คุหนังสือ
๗. ๑๓.๐๐ น. ทุกวันโกนในพรรษาอบรมพิเศษ (รวมทั้งวัด)
๘. ทำศาสนพิธีตามวันสำคัญของ ทางศาสนาของชาติและทำสังฆกรรมวันอุโบสถ
๙. ต้องอยู่ในโอวาทของผู้ปกครองโดยเคารพ ต้องได้รับอนุญาตก่อนจึงทำจึงไปได้ ฯลฯ
๑๐. ต้องกระทำตามกติกาของวัดที่ตั้งขึ้นโดยลำดับกาลโดยเคารพ

พระมุนิทรานวัตร

เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

เจ้าคณะอำเภอศรีสะเกษ

ประกาศ ณ วันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๗

แต่โบราณมาการคมนาคมใช้ฝั้งตะวันตกของลำน้ำแม่ยม โดยเฉพาะอำเภอศรีสะเกษ นาลัยไปอำเภอสุวรรณภูมิ ใช้เส้นทางฝั้งตะวันตกตลอด จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ยังใช้ฝั้งตะวันตกอยู่ ชัน พ.ศ. ๒๔๘๐ ทางการเริ่มบำรุงถนนฝั้งตะวันออกจึงมีรถยนต์เดินเพียง ๒-๓ คันวันละครั้ง จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕-๖ ทางการจึงปรับปรุงถนนให้ดี เพราะสงคราม

ท่านประชาชนเมื่อก่อนสงครามก็ยังน้อย ต่อเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบแล้ว มาจึงมีประชาชนมาอยู่มากขึ้น สภาพของวัดก็ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นโดยลำดับทั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ มีคนมาทำบุญมากขึ้นกว่าแต่ก่อน คณะกรรมการวัดก็เอาใจใส่วัดดีมาก

เดือน ๖ วันวิสาขบูชา มีประเพณีทำปลกรรมที่หลวงพ่อธรรมจักรและศาลพระร่วงทุกปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา เกิดมีประเพณีขึ้นอย่างหนึ่ง คือบวชพระพิเศษ เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ นั้นประเทศไทยถือเป็นวันสำคัญทางศาสนาจึงทำศาสนพิธีอย่างมโหฬารทั่วทั้งประเทศ สำหรับทั่วคนกมผู้ศัทธามาทำบุญทำกุศลร่วมกันประมาณ ๕,๐๐๐ คน มีผู้บวชเป็นภิกษุสามเณรและชีเป็นจำนวนมาก ซึ่งในจังหวัดนี้หรือจังหวัดใกล้เคียงไม่มีที่ไหนเหมือน ผู้ที่ไม่บวชก็รักษาศีล ๕ ศีล ๘ และกินเจทุกคนตลอด ๗ วัน อยู่วัดอย่างสงบและไม่มีอันธพาลเกิดเลย เมื่อเสร็จพิธีบวชแล้วจึงบอกอนุศาสน์ที่หน้าองค์พระปรารักษ์เป็นพิเศษ อนุศาสน์ครั้งนี้รู้สึกว่าเป็นพิเศษจริง ๆ เสร็จแล้วทำพิธีเวียนเทียน

เกินเรียง ๔-๕ ตั้งแต่น้ำโบสถ์ไปถึงสนามท้ายวัดนอกกำแพงแสงมาหน้าโบสถ์ ปรากฏว่า
หัวท้ายจกกันอย่างไมเคยมีมาแต่ก่อน ไม่มีมหรสพอะไรเลยแต่ทุกคนก็สนุกสนานกันมาก
เอบอ้มด้วยศัทธา ในคืนวันแรม ๔ ค่ำ^๕ นั้น เวลาประมาณตี ๓ มีคนกว่า ๔๐ คน ได้ยิน
เสียงพระสวทมนต์ในองค์พระปรารักษ์ เสียงเช่นนี้เคยมีพระธุดงค์บอกมาแล้ว ๒ ครั้ง^๕ รุ่งขึ้น
แรม ๕ ค่ำเช้า ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของงานพากันไปนมัสการพระที่วัดมหาธาตุ สุโขทัย โดย
ขบวนรถยนต์ ๒๗ คัน รถจี๊ปอีก ๒ คันไปไม่ได้หมด เพราะหารถไม่ได้ ชาวตลาด
สวรรคโลกอาราธนาให้บิดาพาตอย่างวันเทโวและฉันทเพล ได้ข้าวสาร ๓๔ กระสอบครึ่ง
เมื่อกระบวนถึงตลาดสวรรคโลกก็ตี ถึงตลาดศรีสำโรงก็ตี ถึงตลาดสุโขทัยก็ตี ได้รับการ
ต้อนรับเป็นอย่างดี สิ่งที่ไม่ลืมก็คือ ถึงที่ไหนก็มีคนร้องให้ทั้งผู้หญิงผู้ชาย บางคนถึงกับ
ยกขันน้ำมาไม่ได้ ด้วยความปลื้มปีติ นับเป็นประวัติการของวัดนี้อย่างไม่เคยมีมาก่อน
เลย การบวชครั้งนั้นทำให้เกิดเป็นประเพณีต่อมาจนบัดนี้ เพราะผู้มาบวชได้รับความ
สะดวกสบาย โดยไม่ต้องลงทุนทำอะไรเลย ถือเสมือนเมื่อครั้งพุทธกาล ใครมีศัทธา
ก็มาบวช มีบาตรผ้าไตรปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามระเบียบก็บวชได้ ทั้งแสดงบุญให้ผู้บวช
ไว้เป็นหลักฐานของวัดต่อไป

ที่	พ.ศ.	ภิกษุ	สามเณร	ชี	รวม
๑	๒๕๐๐	๖๙๕	๑๐๘	๑๖๖	๙๖๙
๒	๒๕๐๑	๒๗๕	๓๔	๑๕	๔๒๔
๓	๒๕๐๒	๔๐	๑๒	—	๕๒
๔	๒๕๐๓	๗๒	๗	๒	๘๑
๕	๒๕๐๔	๓๑	๑	—	๓๒
๖	๒๕๐๕	๑๘	๒	—	๒๐
๗	๒๕๐๖	๒๘	๑	—	๒๙
๘	๒๕๐๗	๒๑	—	—	๒๑
รวม	๘	๑๒๘๐	๑๖๕	๑๘๓	๑๖๒๘

งานเทศกาลประจำปี

เมื่อก่อน พ.ศ. ๒๔๕๗ ยังไม่เคยมีงานประจำปีของวัดนี้ ผู้มีศรัทธาก็มานมัสการในเทศกาลไปไหว้พระแท่นศิลาอาสน์ เพราะทางเดินต้องผ่านมาทางนั้นแล้วก็แวะนมัสการ บางพวกก็ค้างคืน บางพวกก็เลยไป นอกจากเวลานั้นแล้วก็ไม่มีใครมา วัดก็เป็นป่ารกมาก สมัยนั้นหลวงพ่อดุสิตก็ยังไม่เป็นองค์สำคัญอะไร มาปรากฏเป็นองค์สำคัญก็เมื่อมีงานประจำปีมานี้ เริ่มมีงานประจำปีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นต้นมา วัดนี้และตำบลนี้ยังขึ้นอยู่กับปกครองของอำเภอสุวรรณภูมิ เจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอสุวรรณภูมิเป็นประธานจัดงานมาโดยลำดับ เงินในสมัยนั้นมีค่าแพงและได้จากงานน้อย จึงไม่ปรากฏว่าได้ทำอะไรจากเงินที่เหลือจากงาน ศาลาการเปรียญหรือกุฏิสงฆ์หรือเสนาสนะอย่างอื่นก็ปรากฏว่ามีเจ้าภาพทุกอย่าง นอกจากวิหารหลวงพ่อดุสิตที่พระครูวิริยโสภิต (อ้น) เป็นผู้สร้าง เข้าใจว่าคงเป็นเงินวัด ตามบัญชีงานประจำปีของเจ้าคณะอำเภอสุวรรณภูมิ ๒ ปีสุดท้าย คือ พ.ศ. ๒๔๗๗ และ ๒๔๗๘ ปรากฏว่า จ่ายหมดทั้ง ๒ ปี และ พ.ศ. ๒๔๘๔ อ้นเป็นปีสุดท้ายของเจ้าคณะอำเภอศรีสัชนาลัยองค์ก่อน ปรากฏตามบัญชีมีเงินเหลือ ๔๑ บาท ๕๐ สตางค์วัดนี้โอนมาขึ้นอำเภอศรีสัชนาลัย เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๔ การทำงานก็ต้องอาศัยท่านผู้ทำมาก่อน เมื่อก่อนวันงานไม่มีกำหนดแน่นอน แต่โดยมากก็มี ๓ วัน ๓ คืน คือชน ๑๓, ๑๔, ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ บางปีก็มี ๕ วัน ๕ คืน มาในสมัยที่ข้าพเจ้าเป็นประธานจึงกำหนดลงตายตัวมี ๕ วัน ๕ คืน เริ่มแต่ชน ๑๑ ค่ำ ถึง ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ มาจนบัดนี้

มหรสพในงานประจำปีนั้น เมื่อแต่ก่อนทางวัดเป็นผู้หามาแสดง ต่อเมื่อสงครามครามโลกครั้งที่ ๒ สงบแล้ว ข้าพเจ้าจึงชักชวนให้คนมาทำวัด ใน ๒-๓ ปีแรกทางวัดยังต้องช่วยเหลือเจ้าของวัด ในระหว่างสงคราม คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๙ งานวัดนี้ยังมีอุปสรรคอยู่หลายประการ ต้องจัดพระให้อยู่เวรรักษางานวัด เพื่อช่วยเหลือผู้มาในงาน การเริ่มงานนั้นหลังสวดมนต์กรรมสนามหลวงแล้ว ได้ขอแรงพระภิกษุสามเณรมาช่วยถางป่าแล้วเดือนสามข้างแรมจึงมาจุตเผาแล้วทำความสะอาดทั่วไป ทางวัดต้องปลูกสร้างโรงรับบางอย่าง และถางทางแยกจากถนนสายสุวรรณภูมิ-ศรีสัชนาลัยลงมาหาริมแม่น้ำทุกปี ทำสะพานไม้ซุงข้ามน้ำ เพราะน้ำหน้าวัดลึก ๔-๕ ศอก และค่อนข้างเชี่ยวด้วย

เมื่อเมื่อนานวันราว พ.ศ. ๒๔๙๘ จึงทำสะพานพินกระตามาจนบัดนี้ การทำงานต้องอดทน และต่อสู้อย่างสุขุมรอบคอบ ต้องยอมโง่บ้างบางอย่าง ไม่บอกทำเหมือนบอก ไม่หนดทำเหมือนหนด ไม่ไปทำเหมือนไป ไม่โง่ทำเหมือนโง่ และงานกับศัตรู เป็นครูอย่างเอก งานเป็นเป็นครูเป็นหน้า ซึ่งข้าพเจ้าถือปฏิบัติตลอดมา แต่อาจไม่ถูกต้องก็ได้

พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกตามชายฝั่งแห่งประเทศไทย สิ่งของมีราคาสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ไม้ขีดไฟจากห่อละ ๑๐ สตางค์มาเป็นห่อละ ๑๒ บาท ๑๕ บาท น้ำมันก๊าสจากปีละ ๖ สลึง มาเป็นปีละ ๔๐๐-๕๐๐ บาท ไม้ไฟห่อจาก ๓ สตางค์มาเป็น ๒-๓ บาท เป็นต้น วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๘๘ เป็นวันที่ญี่ปุ่นเซ็นสัญญาสงบสงคราม

การเงินของงานข้าพเจ้ามอบให้คณะกรรมการมีเจ้าอาวาสเป็นประธาน มีผู้ทำบัญชีเงินเหลือจากงานเท่าใดมอบให้เจ้าอาวาสเป็นผู้เก็บรักษาและจ่ายพร้อมทั้งบัญชีรับจ่ายของงาน มาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ผู้ร้ายเข้าห้องเจ้าอาวาสลักเอาเงินไปหมด ฉะนั้น พ.ศ. ๒๔๙๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๕ จึงเอาไปฝากไว้ที่อื่นเท่าที่เหลือจากงานและได้เอามาบูรณะวัด ต่อมาหมดเท่าใดที่เหลือก็เอาเป็นเงินทุนทำงานในปีต่อไป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ จึงได้มอบเงินทั้งหมดให้แก่เจ้าอาวาสเพื่อทำงานตามระเบียบของสังฆนายก พ.ศ. ๒๔๙๕ บัญชีรายรับ-จ่าย จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๕ นั้น คงจะได้ถูกเผาเมื่อทำการย้ายหมู่เสนาสนะทั้งวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖-๗ แล้วส่วนในปีต่อมาอยู่ที่คณะกรรมการจัดงาน

การบูรณะและก่อสร้างเสนาสนะ

พ.ศ. ๒๔๘๖	ซ่อมนอกชานกุฏิชั้นเงิน	๖๕๐ บาท
พ.ศ. ๒๔๘๗	ซ่อมกุฏิชั้นเงิน	๑,๒๘๕ บาท ๕๐ สตางค์
พ.ศ. ๒๔๘๘	ซ่อมโรงครัวชั้นเงิน	๑,๓๗๒ บาท ๕๐ สตางค์
พ.ศ. ๒๔๘๙	ซ่อมและต่อนอกชานกุฏิ หลังริมหน้าสนเงิน	๖๖๒ บาท ๕๐ สตางค์
พ.ศ. ๒๔๙๐	ซ่อมกุฏิสามหลังสนเงิน	๓,๗๗๔ บาท ๕๐ สตางค์
พ.ศ. ๒๔๙๑	สร้างโรงขายทองชั้นใหม่	๑,๙๘๖ บาท ๕๐ สตางค์

พ.ศ. ๒๔๙๒ ซ่อมและเทคอนกรีตวิหาร

หลวงพ่อดมจักร์^๕สนเงิน ๒,๒๕๐ บาท ๒๕ สตางค์

พ.ศ. ๒๔๙๓ สร้างซ่อมแซมสาม^๕สนเงิน ๑,๘๕๑ บาท ๒๕ สตางค์

พ.ศ. ๒๔๙๔ สร้างกุฏิเพิ่มข้างหน้าหลังริม^๕สนเงิน ๔,๗๐๘ บาท ๖๔ สตางค์

พ.ศ. ๒๔๙๖ - ๗ ได้ ทำ ที่ และ ทำ การ ย้าย หมู่ เสนา สนะทงวัด^๕สนเงิน ประมาณ ๑๓,๑๓๒ บาท นอกนั้นเป็นเงินของทางบ้านเมืองช่วย

พ.ศ. ๒๔๙๘ ทำซ่อมประตูหน้าวัดริมถนนหลวง ๒ ซุ้ม ^๕สนเงิน ๑,๓๒๐ บาท
ซื้อไม้กะปungทำสะพานข้าม^๕สนเงิน ๑๒๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๙๙ หล่อรูปพระร่วงพระลือสูงองค์ละ ๑ เมตร ^๕สนเงิน ๑๓,๐๐๐ บาท
ซื้อเครื่องกำเนิดไฟฟ้าและเครื่องขยาย^๕สนเงิน ๑๘,๖๐๐ บาท

ปี^๕สำนักงาน ส. ธรรมภักดี มีศัทธาซ่อมหลวงพ่พุทธรพระทานกับหลวงพ่อบัน
กาลสุข เมื่อวันที่ ๕ กันยายน ๒๔๙๙ เวลา ๙.๐๐ น. ได้อัญเชิญเข้าไปทำเนียบรัฐบาล
ตามคำอาราธนาของ ฯพณ ฯ นายก เพื่อเปิดทองแล้ว ฯพณ ฯ นายก ได้จัดรถยนต์อย่างดี
๒ คัน รถยนต์ของกรมชลประทานอีก ๑ คัน ส่งถึงวัด นับเป็นประวัติของวัดอย่างหนึ่ง

หลวงพ่พุทธรพระทานเป็นพระลักษณะงาม สมัยสุโขทัย หล่อด้วยทองสำฤทธิ์
ยืนสูง ๕ ศอก ยกพระหัตถ์ขวา ^๕นิ้วพระหัตถ์จับทำตักน้ามนต์ ห้อยพระหัตถ์ซ้าย หลวงพ่
บันกาลสุข หล่อด้วยทองสำฤทธิ์ ทำยืนสูง ๓ ศอก ๑ คืบ ยกพระหัตถ์ทั้ง ๒ ทำ
ห้ามสมุทร

พ.ศ. ๒๕๐๐ สร้างกองอำนวยการ^๕สนเงิน ๒,๕๐๐ บาท หล่อพระศรีอารียหน้าตัก
กว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ ^๕สนเงิน ๑๔,๒๒๐ บาท ปี^๕ทางวัดต้องจ่ายเงินมากเป็นพิเศษ เพราะ
เตรียมการฉลองกิ่งพุทธศตวรรษ เฉพาะการครัวประมาณ ๑๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๐๑ ปี^๕ทางวัดได้รับเกียรติสูงยิ่ง คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อม
ทั้งพระบรมราชินีนาถเสด็จมาวัดนี้ เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ตรงกับวันเสาร์
ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ ปีจอ และในปี^๕นี้ได้รับยกฐานะของวัดขึ้นเป็นพระอารามหลวง
ชั้นเอกด้วย

ได้สร้างโต๊ะเก้าอี้^๕นักรธรรม ๓๐ ชุด เป็นเงิน ๑,๘๙๗ บาท และซื้อไม้เสาเพื่อ
สร้างโรงเรียน^๕นักรธรรม เป็นเงิน ๖,๙๘๐ บาท

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
เมอวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

เรื่องพระร่วง

เรื่องราวของพระร่วง มีปรากฏในหนังสือต่างๆ เช่นประชุมจารึกสยาม ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๑ และภาคที่ ๖๖ จุลยุทธการวงศ์ ความเรียง (ตอนต้น) พงสาวดารเหนือ พงสาวดารพม่ารามัญ ชินกาลมาลีปกรณ์ สิงหลปฎิมากร (สิงหิงคนิทาน) เรื่องราชาธิราช มุลศาสนา เรื่องนางอุทัย เรื่องจามเทวีวงศ์ คำอธิบายพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา เล่ม ๑ จดหมายเหตุจีน พระราชนิพนธ์ พระนิพนธ์และนิพนธ์ของบางท่าน พงสาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานีเป็นต้น เมื่อรวมแล้วพระร่วงก็คือ

๑. พระร่วงอรุณ कुमार พระร่วงอรุณราช พระร่วงอรุณราชกุมาร พระร่วงนาคบุตร พระร่วงลูกนาค พระร่วงสวรคโลก เป็นพระร่วงองค์เดียวกัน นับเป็นพระร่วงองค์ที่ ๑

๒. พระร่วง ลูกนายกองกงเกวรา นายกองส่งส่วยน้ำให้แก่ขอม เมืองละโว้ (ลพบุรี) เรียกตามสามัญว่า พระร่วงส่วยน้ำ พระร่วงสุโขทัย นับเป็นพระร่วงองค์ที่ ๒

พระร่วงองค์นี้ สานชะลอมใส่น้ำก็ได้ ว่าจะให้ขอมเป็นหินก็ได้ ก็ไม่น่าจะกลัวจนต้องหนีขอมเลย ว่าจะให้ขอมทั้งกองทัพหรือทั้งเมืองให้เป็นหินทั้งหมดก็หมดเรื่อง ขอมจะได้ไม่มีมาแกล้งรังแกใครให้วุ่นวาย หรือจะสาปได้แต่เฉพาะคนเดียว จึงต้องบวชเป็นพระแล้วหนีไปอยู่เมืองสุโขทัย ขอมมีฤทธิ์อย่างพระอรหันต์คำดินไปโผล่ลานวัดมหาธาตุ เวลาพระร่วงกำลังกวาดวัดอยู่เลยถูกสาปให้เป็นหิน ขอมมีวิชาดีถึงอย่างนั้นก็น่าจะรู้จักพระร่วง ซึ่งง่ายกว่าวิชาคำดิน พระร่วงกลัวจึงหนี กลับสู่พระร่วงไม่ได้ คงไม่ใช่คำดินจริงๆ คงจะแบบปลอมตัวไม่ให้ใครรู้ว่าเป็นใครมาทำไม ที่เราเรียกกันว่า ใต้ดินบัก^๕ก็ได้ พระร่วงสานชะลอมใส่น้ำนั้น ก็คงจะเป็นกรูอย่างรัชกาลที่ ๖ ทรงอธิบายไว้ ถ้าใส่ชะลอมได้จริงก็ตกใส่ล้อเสียดีกว่า ไม่ต้องสานชะลอมให้ลำบาก หรืออาจเป็นได้จริง

๓. พระร่วงลูกเทวคา หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ตอนหนึ่งว่า ที่ตำบลบ้านโค (อาจเป็นบ้านโคก จ. กำแพงเพชร) ยังมีชายคนหนึ่งรูปงาม มีกำลังมาก ท้องเที่ยว

อยู่ในป่า มีนางเทพธิดาคนหนึ่ง เห็นแล้วมีความรักใคร่ได้ร่วมสังวาสด้วย จึงเกิดบุตร
คนหนึ่ง มีรูปร่าง มีกำลังมาก ต่อมาชาวเมืองยกขึ้นให้เป็นเจ้าครองเมืองสุโขทัย ปราภ
พระนามว่า ไรจนาธิราช ภายหลังปราภพระนามว่า พระร่วง, ความในตอนต่อไปว่า
พระเจ้าแผ่นดินผู้ประเสริฐ (พระร่วง) นั้นโปรดให้สร้างพระปรางค์ขึ้นองค์หนึ่ง ใน
เมืองสัชชนาลัย ล้วนแล้วด้วยศิลา (แลง) และอิฐ โบกปูนขาว หุ้มแผ่นทองแดงแน่น
หนา ไม่ใช่แลเห็นเป็นหิน งามดังรูปที่พิมพ์มานี้ (คือพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
อ. ศรีสัชชนาลัย)

คำว่า “ร่วง” คือ ล่วง, สำเร็จ, ต่อมากลายเป็น “ร่วง” แปลว่า รุ่งโรจน์,
รุ่งเรือง

๔. พระร่วง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ หรือพ่อขุนรามคำแหง ทั้ง ๒ พระองค์นี้
ไม่เคยมีชื่อว่า “ร่วง” มาก่อนเลย ทรงกู้เอกราชมาจากขอมได้เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐

รัชกาลที่ ๖ ทรงสันนิษฐานไว้ในเรื่องท้าวแสนปมว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช
คงจะมีพระนามเดิมว่า “ร่วง” อยู่ก่อนแล้ว พงศาวดารโยนกว่า คำว่า “ร่วง” นั้นน่าจะ
มาจากคำว่า “หลวง” ตามที่เรียกกันว่าพระยาหลวง เจ้าเมืองสุโขทัย

ท่านสันติจิตกล่าวไว้ในหนังสือธรรมกับสงครามว่า พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองภาค
ผู้ตีได้เมืองสุโขทัยจากขอม ก่อนพ่อขุนบางกลางท่าว มีสิทธิที่จะได้เป็นกษัตริย์ครอง
เมืองสุโขทัย ทั้งเป็นเชื้อพระวงศ์ด้วย แต่กลับยกสิทธิให้แก่พ่อขุนบางกลางท่าว (พ่อ
ขุนศรีอินทราทิตย์) เป็นกษัตริย์ขึ้นครองเมืองสุโขทัย ส่วนตนเองไปครองเมืองศรี-
สัชชนาลัย ซึ่งเป็นที่ประชุมปรึกษากันก่อนที่จะเข้าตีเมืองสุโขทัย พ่อขุนผาเมืองนั่นเอง คือ
“พระร่วง” ที่แท้จริง คนอื่นหาใช่ไม่

ศรี-สัจ-ชนาลัย สัจ ใช้ จ สกต อย่างแบบสมุคช่อยโบราณเขียน ซึ่งหมายความว่า
ว่า ชื่อสัจย์ พ่อขุนผาเมืองเป็นคนรักและชื่อสัจย์ต่อพระสหายอย่างควรชมเชยยกย่องสรร-
เสริญยิ่ง โดยมากเราจะพบเห็นแต่ว่า “ฉันไม่อิงฉาใคร แต่ไม่ยากให้ใครได้ตี” ถ้า
โลกนี้มีคนอย่างพ่อขุนผาเมืองแล้ว โลกก็สงบสุข เป็นโลกพระศรีอารีย์

พระร่วงอรุณราชกุมาร พระร่วงสวรคโลก พระร่วงลูกนาคเป็นองค์เดียวกัน
เมื่อยังไม่ได้เสวยราชสมบัติ เรียกว่า พระร่วงอรุณกุมาร เป็นพระราชโอรสของพระยา
อภัยคามินี เจ้าเมืองหริภุญชัย กับนางนาคชาวเมืองสุโขทัย ทั้งพระชนกชนนีก็เป็นคน

ไทยด้วยกัน พระยาอภัยคามินี ได้ลงมาสร้างเมืองสุโขทัย สร้างขึ้นเป็นเมืองครั้งที่ ๒ เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ แต่ไม่ได้ตั้งเป็นราชธานีส่วนราชธานีนั้นตั้งอยู่ที่เมืองศรีสัชนาลัย อยู่จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สุโขทัยจึงกลับได้เป็นราชธานีอยู่ จนถึง พ.ศ. ๑๘๔๐ จึงได้เข้าร่วมอยู่ในอาณาจักรศรีอยุธยา

พระยาอภัยคามินีก็เป็นคนไทย นางนาคก็เป็นคนไทย คือพวกไท ง. อ้ายลาวที่มากตั้งตัวเป็นใหญ่ที่เมืองทักกศิลา (ตาก) คือ พระเจ้าสักคำมหาราชและพระยาภาพรรณคิสีกลงไปสร้างเมืองละโว้ พระมารดาของพระร่วงอรุณกุมาร ก็คือหญิงไทย พวก ง. อ้ายลาวนั่นเอง หรืออาจจะเป็นหญิงพวก มนุษย์นาค ตั้งที่กล่าวมาแล้วก็เป็นได้ ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉานอย่างที่เข้าใจผิดกันมานานแล้วนั้นแน่ ไทยพวก ง. อ้ายลาวนั้นผู้ชายชอบสักตัวเป็นรูปมังกร, รูปงูใหญ่, เป็นสีแดงบ้างสีดำบ้าง ถ้าใครไม่สักคงจะถูกเหยียดหยาม เพราะนับถือกันมาแต่บรรพบุรุษว่า นาค, งูใหญ่, มังกร เป็นสัตว์มหัศจรรย์สามารถช่วยเหลือคนได้ จึงเคารพนับถือสักการบูชาสืบ ๆ กันมา ม่าน, คือไทยพวก ง. อ้ายลาว ยังชอบสักตัวมาจนทุกวันนี้

ข้อฟ้าปราณี หลังจากโบสถ์วิหารที่นิยมสร้างเป็นรูป นาค นั้น ท่านว่าสืบเนื่องมาจากไทยพวกนี้นั่นเอง

หญิงไทย พวก ง. อ้ายลาว นั้น นิยมเรียกกันในสมัยนั้นว่า หญิงนาค, นางนาค อย่างที่เราเรียกกันบัดนี้ว่า “หญิงไทย” “นางสาวไทย” “หญิงเชียงใหม่” “สาวเชียงใหม่” เป็นต้น หรือคำว่า “นาค” อาจเป็นชื่อตัวที่บิดามารดาตั้งให้ อย่างทุกวันนี้ คนชื่อนาคก็มีถมไป

พระร่วงอรุณราชกุมาร เป็นกษัตริย์เสวยราชสมบัติอยู่เมืองศรีสัชนาลัย(สวรรคโลก) ทรงพระนามว่าพระร่วงจนถึง พ.ศ. ๑๕๔๕ จึงสวรรคตที่แก่งหลวงหน้าเมืองนั้น

เรื่องสวรรคตของพระร่วง, ว้าว, ตกเข้ามาถึงเมืองไทยเป็นครั้งแรกในรัชกาลของพระร่วงอรุณราชกุมาร เป็นของเสียงทายตามคติของพราหมณ์ เลยเกิดเป็นกีฬาเล่นกันอย่างสนุกสนาน พระร่วงมีนิสัยเป็นนักกีฬาอยู่แล้ว จึงเกิดการเล่นว่ากันเป็นการใหญ่ คงมีสนามว่าวเกิดขึ้น แต่คงเล่นกันในฤดูหนาว ไม่เล่นในฤดูแล้งอย่างทุกวันนี้ เพราะมีลมเย็นในฤดูต่างกัน พระร่วงถูกพระยาทองอุสาวไถ้^๕นั้น ข้างเจ้าได้กล่าวมาแล้ว บางทีพระร่วงจะเกิดความละอายจึงไม่กล้าติดตามพระยาทองอุ และเพราะพระร่วงเป็นผู้

เคารพต่อ สัจธรรม อยู่แล้ว เมื่อความจริงปรากฏขึ้นก็ต้องยอมรับผิดอย่างน้ำใจนักกีฬา
การจมน้ำสวรรคตนั้น อาจจะแก่งทำให้เรอล้มก็ได้ หรืออาจล้มจริงก็ได้

พระร่วงองค์นี้ต้องเป็นผู้มีบุญญาภิสมภารมากแน่ มีช้างเผือกงาค้าและเขี้ยวใหญ่เป็น
คู่พระบารมี เมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว จึงมีชาวเมืองปลุกศาลเองาช้างเผือกงาค้านั้นมา
แกะเป็นรูป พระร่วงพระลือ ไว้สักการบูชาและจำอยู่ที่ศาลนั้นต่อมา ศาลพระร่วงก็อยู่ที่
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุแต่แห่งเดียวนี้ ท่อนหาไม้ และกันยืมเอามาบูชาบวงสรวงมา
จนทุกวันนี้ พระรูปพระร่วงพระลือที่รจนาค่ายงาช้างนั้น พระนเรศวรได้อัญเชิญไปแล้ว
เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๘ ต่อมาชาวเมืองก็ยังได้หล่อเป็นพระบรมรูป พระร่วง พระลือ ทำขึ้นแบบ
ห้ามสมุทร สังกัปเศษ ไว้ประจำศาลเป็นที่สักการบูชาสืบแทนต่อมา บัดนี้พระบรมรูป
ทั้ง ๒ นั้นอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สุโขทัย ข้าพเจ้าพร้อมด้วยคณะกรรมการวัดและชาวบ้านจึงหล่อ
ขึ้นไว้แทนสูงองค์ละ ๑ เมตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ อยู่มาจนทุกวันนี้

พระเครื่องพระร่วง

พระร่วงชนิดพระเครื่อง มีหลายแบบหลายขนาดและหลายเนื้อ เท่าที่ได้ทราบบัดนี้
มี ๓๐ กว่าแบบ

ทำขึ้นยกพระหัตถ์ทั้งสองขึ้นป้องพระอุระ แบบพระห้ามสมุทร แต่สวมพระมาลา
ถือกันว่าเป็นแท

ทำขึ้น ยกพระหัตถ์ขวাপ้องพระอุระก้ม ยกพระหัตถ์ซ้ายป้องพระอุระก้ม ห้อย
พระหัตถ์ทั้งสองซีกพระองค์ก้ม ห้อยพระหัตถ์ข้างพระองค์ก้ม มีปลายพระบาทซลงก้ม
ทรงถือกระอมนาคก้ม ทรงถือไม้กวาดก้ม ทรงถือวาวก้ม ทรงถือพระขรรค์ก้ม หลังเป็น
ลิ่มเป็นรองก้ม ไม่เป็นก้ม ทำนงก้มแบบต่าง ๆ กัน มีขนาดเล็กที่เรียกว่า พระร่วงเข็ม
ก้ม ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ในเรื่อง โบราณคดี จึงไม่สามารถกล่าวให้ถูกต้องได้ แต่เท่าที่ทราบ
ถ้าไปถึงพระร่วงกันแล้ว ทุกคนก็ต้องปักใจลงที่พระร่วงวัดพระป่าค์ เพราะถือกันว่าเป็น
ของเก่า ของแท้ พระร่วงสวรรคโลกเป็นที่นิยมกันมากมาแต่ใครได้ไว้บูชาก็ถือกันว่า
เป็นผู้มีโชค มีเกียรติ ได้ของแท้ ส่วนพระร่วงชนิดพระบูชายังไม่ปรากฏว่ามี

เมื่อระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีพระ ๒ องค์ทุ่มเถียงกันอย่างรุนแรงเกือบจะเกิดเรื่องร้ายขึ้น ด้วยเรื่องพระร่วง ต่างก็อ้างพยานหลักฐานว่า ของตนแท้และเก่ากว่า ไม่เป็นที่ตกลงกันได้ มีพระรับมาบอกจึงให้ไปเรียกตัวมาทั้ง ๒ องค์ และให้เอาพระร่วงนั้นมาด้วย เมื่อมาพร้อมหน้ากันแล้ว จึงให้เอาพระร่วงเครื่อง ๒ องค์นั้นวางลงท่ามกลางสงฆ์ เมื่อได้ถามต่างก็อ้างพยานหลักฐานทั้งกล่าว พระร่วงทั้ง ๒ องค์นั้น ลักษณะงามยังบริบูรณ์ด้วยกันทั้ง ๒ องค์ ทำขึ้นสวมพระมาลา (หมวกชีโบ) ยกพระหัตถ์ขวาป้องพระอุระ ห้อยพระหัตถ์ซ้าย หลังรองราบเป็น สนิมมันปูต่างแต่จัดและจัดกว่ากัน ขนาดก็เท่ากันเข้าใจว่ากรูเดียวกัน ได้จากวัดพระปรางค์กันด้วยกัน ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ในเรื่องเช่นนี้อยู่แล้ว จึงตัดสินใจว่า ปลอมทั้ง ๒ องค์ ไม่แท้ไม่เก่าทั้ง ๒ องค์ ไม่จริงทั้ง ๒ องค์ เจ้าของทำท่าจะเถียง แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมให้เถียง แล้วอธิบายว่า พระร่วงตัวจริงแท้นั้นเป็นคนเป็นกษัตริย์ กันมันเป็นจีน ไม่ใช่คน พระร่วงท่านตายไปนานแล้ว แม้แต่กระดูกก็ไม่มีเหลือไว้ให้พวกเราได้เห็น ใครเป็นคนไปรู้ไปเห็นมาเมื่อไรว่า พระร่วงตัวจริง มีรูปร่างลักษณะท่าทางเป็นอย่างนี้ เอาจีน เอาตะกั่วเอาทองเหลืองทองแดง เอาดินเอาไม้มาทำ มันเป็นของสมมติขึ้นทั้งนั้น ไม่ใช่ตัวจริงทั้งหมด จึงเรียกว่า ปลอม ไม่แท้ทั้งนั้น เรามีไว้บูชาก็ดีแล้วจะมาเถียงทะเลาะกันไปทำไม อายพระร่วงท่านเปล่าๆ เก่าของเขา สู้ใหม่ของเราไม่ได้ เรื่องจึงไต่ยุติ

พระร่วงเป็นผู้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์มีเดชมาก มีคนกลัวเกรงรักใคร่นับถือมาก พระร่วงเป็นคนเคารพต่อสัจธรรม มีความกตัญญูกตเวทีดีมาก ชื่อสัตย์สุจริต มีความรู้ความสามารถมาก มีความกล้าหาญชาญชัย พระร่วงเป็นคนสร้าง คือสร้างตัวเองให้เป็นคนดี สร้างชาติและสร้างศาสนา สร้างวัดวาอาราม สร้างพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ สร้างพระสถูป พระเจดีย์ สร้างคนให้เป็นคนดี พระร่วงเป็นผู้สร้าง ไม่ใช่ผู้ทำลาย ถ้าเราสร้างไว้แต่มีผู้มาทำลายของเรา เรากงไม่พอใจ ก็ถ้าเราไปชุดทำลายลักเอาของพระร่วงที่ท่านสร้างไว้ ท่านก็ต้องไม่พอใจ แล้วจะว่านับถือพระร่วง จะให้พระร่วงท่านช่วยได้อย่างไร คนที่ทำลายของพระร่วงจึงเป็นคนไม่สมประกอบมีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา คนลักษณะดีของ คือคนขี้เกียจขี้คร้าน ยากจนทุกคน ถ้าละนิสัยเสียได้แล้วกลับเป็นคนดีเป็นคนสร้างอย่างพระร่วง ก็มีความสุขความเจริญมั่งมีศรีสุขทุกคน พระร่วงก็ชอบใจรักใคร่และช่วยเหลือคุ้มครองทุกคน

“อิมิ สจฺจวาจิ อธิฏฐามิ” กาถาพระร่วง ศักดิ์สิทธิ์นักแล

ขอสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่เบียดเบียน
 ช่มเหล่งกัน ไม่อิจฉาริษยาให้ร้ายแก่กัน ขอจงเป็นผู้รักใคร่สามัคคีต่อกัน สงเคราะห์
 อนุเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่กันและกัน จงเป็นผู้สร้างความดี ขอจงพ้นทุกข์ยากลำบาก
 แล้วอยู่เป็นสุข ๆ ทั่วกัน เทอญ ๆ

เรื่องพระร่วงเก็บตก

นิทาน นิคม นิยม นิยาย เรื่องจะสนุกขบขันอยู่ที่ตัวตลก เรื่องของพระร่วงก็
 มีผู้ตลกไว้ให้พวกเราได้สนุกกันอยู่มากเหมือนกัน จริงหรือไม่จริงก็ช่วยกันรักษาไว้บ้าง
 ก็น่าจะทอดทิ้งเสียเลย พงศาวดารเหนือว่า เชื้อยาก แต่ก็ต้องอ้างถึงทุกคนในเรื่องที่ตน
 แต่งจึงขอภัยต่อท่านทั้งหลายไว้ในที่นี้ด้วย

เมื่อนางนาคทั้งทองแก่จวนจะคลอดแล้ว ได้มานอนรอคอยวันคลอดอยู่ที่เขาลูก
 หนึ่ง จึงเรียกว่า “เชานางนอน” (เหนือบ้านแสนทอง) พอถึงกำหนดคลอด นางจึง
 ลงไปสำรวจไข่ออกทางปากไว้ที่วังสำโรง (ท้องพระโรงก็เรียก ใต้แก่งคันนา)
 ครึ่งน้ำครึ่งบก เอาผ้ากำพลแดงกับแหวนพระธำมรงค์ที่พระเจ้าแผ่นดินประทานให้ไว้
 ห่อพันไข่นั้นไว้ แล้วนางก็กลับลงไปอยู่เมืองนาคตามเดิม ตรงที่นางนากลงไปเมืองนาค
 นั้น จึงเรียกว่า “ปากน้ำบ่อ” มาจนทุกวันนี้

วันหนึ่งตากุลยายโกธาคูเป็นชาวไร่ ไปซื้อปลาที่วังสำโรง ไปซื้อไข่ไข่นั้น
 ซึ่งผิดกับไข่ธรรมดา โตเท่ามะพร้าวหัว กรันเอาใส่หม้อที่ไร้วีรอกออกจากหม้อทุกที่
 ทุหม้อก็ไม่ทะลุ จึงเอาใส่ชะลอมแต่ไม่รอกออก เอากลับไปบ้านทั้งผ้ากำพลและแหวน
 ธำมรงค์นั้นด้วย เอาไข่ใส่กะทอนุ่นไว้นาน ๓ เดือน ไข่นั้นก็แตกออกมาเป็นกน ครึ่งแรก
 ตายายไม่รู้ เวลาตายายไปทำไร่ กลับมาตอนเย็น ได้เห็นบ้านสอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย
 ดี น้ำเต็มโอ่ง อาหารกาวหวานมีเพียบพร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง เทียวไต่ตามชาวบ้าน
 ก็ไม่มีใครรู้เรื่อง หลายวันหลายเดือนมา ตายายบอกให้ยายไปไร่แต่ผู้เดียว ส่วนตนเอง
 ทำเป็นทีไปควยแต่เลี้ยงหลบกลับมาแอบดูอยู่ใกล้ ๆ บ้านนั้น กรันได้เห็นเด็กน้อยรูปร่าง
 สวยงามน่ารัก ออกจากกะทอนุ่นมาทำงานบ้านตามที่เคยทำ ตายายรีบขึ้นไปบนบ้าน เด็ก
 ก็รีบกลับเข้ากะเปาะไข่ตามเดิม เมื่อยายกลับมาตอนเย็นจึงเล่าให้ฟัง จึงได้ช่วยกันระว้าง

รักษาใช้นั้นไว้เป็นอย่างดี ทายายแอบปรึกษากัน จะต้องทบทวนกะเปาะใช้นั้นให้ได้ เพื่อไม่ให้เด็กกลับเข้าได้อีก เพราะตนไม่มีลูกอยากได้ลูกมานานแล้ว อยู่ต่อมาวันหนึ่ง ทายายก็ออกไปทำอะไรตามเคย แต่คราวนี้ตาแอบอยู่ข้างฝาเรือนใกล้กะทอนนั้น ครั้นได้เวลาเด็กก็ออกจากกะทอนไปทำงานบ้านตามที่เคย ทายายจึงรีบทบทวนกะเปาะใช้ทันที แล้วปลอบเด็กไม่ให้ร้องไห้เอาใจต่าง ๆ ยายกลับมาตอนเย็นได้เห็นก็ดีใจมาก ทายายรักและเอาใจมาก เด็กนั้นเป็นคนฉลาดช่างพูดจาปราศรัยล่องรู้ไปสารพัดทุกอย่าง ชาวบ้านชาวเมืองก็เล้าลือกันไปทั่ว ทายายจึงตั้งชื่อให้ “เจ้าร่วง” เพราะร่วงรอกออกจากหม้อได้รอกออกจากไข่ได้ แต่บางทีก็เรียกว่า “เจ้าล่อง” เพราะล่องรู้ไปสารพัดทุกอย่าง วันหนึ่งทายายพาไปอาบน้ำที่วังสำโรง มีโกผู้ตายลอยน้ำมาตัวหนึ่ง เจ้าร่วงร้องไห้เพราะอยากได้โกตัวนั้น ทายายก็บอกว่า โกตาย น้ำก็ไหลเชี่ยวมาก เจ้าร่วงจึงบอกให้น้ำนิ่ง บอกให้โกลอยมาหาแล้วว่าเป็นโกเป็น (มีชีวิต) น้ำตรงนั้นจึงนิ่ง ก็ไหลช้าๆ มาจนทุกวันนี้ เจ้าร่วงรักโกตัวนั้นมาก พาไปเลี้ยงไปต่อโกป่าเสมอ ไปจนถึงเขาสูงหนึ่งจึงเรียกว่า “คอยโก่เขย” (อยู่ริมถนนไปอุตรดิตถ์) มาจนทุกวันนี้ เจ้าร่วงไม่มีเพื่อนเล่นรู้สึกหงอยเหงา จึงรีบเร่งทายายให้หาน้องให้ ทายายออกส่งสารทนมรคาญไม่ได้ วันหนึ่งจึงเอาไม้ทองหลางมาแกะเป็นรูปคนให้ เจ้าร่วงก็รักมาก ไปไหนก็เอาไปด้วย วันหนึ่งไปต่อโกป่า โกปลิ้นไล่จับคนเดียวเหนื่อย จึงบอกให้น้องไม่ว่า น้องลุกเร็ว ตะพึดจับโกให้พ้ด้วย น้องไม้ทองหลางนั้นก็ลุกไล่จับโกได้ ตอนเย็นพามาบ้าน ทายายเห็นก็เพิ่มความดีใจมากขึ้น ความก็เลื่องลือไปทั่วทั้งเมือง ทายายจึงตั้งชื่อ “เจ้าลือ” อยู่มาวันหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินเกณฑ์เอาไม้ไผ่ให้ได้บ้านละ ๑๐๐ ลำ ทายายเป็นทุกข์ถึงกับนั่งร้องไห้ เจ้าร่วงจึงอาสาหาไม้ พอรุ่งเช้าเจ้าร่วงก็เอาไม้ไผ่ ๑๐๐ ลำมากองไว้หน้าบ้าน พอ ๓ โมงเช้าเจ้าพนักงานก็มาชวนเอาไปทำนักร้านปลูกปราสาท ตามูกเกณฑ์ให้ไปทำปราสาทด้วย จึงพาเจ้าร่วงไปด้วย ให้ย่ายกับเจ้าลืออยู่บ้าน ขอขมาแม่ไม้ไผ่ไปกับเขา พอถึงเขากำลึงยกเสาปราสาทมีคนมาก เจ้าร่วงก็พูดเล่นๆ ว่า เสาล้มๆ เสาถล่มลงจริง แล้วเจ้าร่วงก็พูดว่า เสาถล่มๆ เสาถล่มลงจริง ผู้คนก็อศรรยต่างก็เล้าลือกันไปจนถึงพระเจ้าแผ่นดิน จึงทรงรับสั่งให้ตาพาเด็กเข้าเฝ้า ตาก็เล่าเรื่องที่เด็กมาทูลถวาย ทรงทอดพระเนตรเห็นผ้กำพลกับแหวนพระธำมรงค์ก็ทรงจำได้ จึงขอไว้เป็นบุตร ทายายก็ต้องยอมทูลถวายพร้อมทั้งเจ้าลืออีกด้วย

เมื่อเจ้ารวงใหญ่โตแล้วก็ได้ไปเป็นเจ้าครองเมืองสวรรค์โลก พระรวงเป็นนักกีฬา ชอบเล่นไก่เล่นวัวและอย่างอื่น ๆ เมื่ออยู่สุขุขทัยไปเลี้ยงไก่ที่เขาหลวงเอาข้าวตอกไปให้ ไก่กินเอาห่อข้าวไปด้วย ข้าวตอกที่เหลือให้ไก่กินก็เอาไปรยทั้งบนเขาเลยกลายเป็นหิน (หิน ๔ เหลี่ยมเกลี้ยงเป็นมัน) จึงเรียกว่า ข้าวตอกพระรวง มาจนทุกวันนี้ (มีอยู่ที่เขาหลวงสุโขทัยและที่เขากว๊านหลังบ้านปากขยาง) ปลาที่เหลือก็โยนทิ้งลงในห้วยแล้วบอกให้มันว่ายไป เรียกว่า ปลาพระรวง (ปลาผอมบางไม่มีมัน บางจนเห็นกระดูกก็มีอยู่ที่เขาหลวง) มาจนทุกวันนี้ วันหนึ่งพระรวงไปขอฝ้ายมาทำบ้านว่าว เขาไม่ให้เพราะไม่รู้ว่าเป็นใคร เลยสาปให้ปลุกฝ้ายไม่เป็นสมอ เล่นว่าวเพลินจนค่ำไปนอนนอนค้างคืน เขาว่าบ้านกับแคบมีเพียง ๒ ห้อง เลยสาปไว้ ถ้าใครปลุกบ้านเกิน ๒ ห้องเป็นเกิดเหตุไม่ดี มีอันตราย วันหนึ่งวิ่งว่าวเพลินไปสตุดตอไม้เซตุลาไปนึกเสียใจมากจนล้มลุกเข้าเลยไปพักเหยียดแข้งเอาแรง ตำบลที่สตุดตอนั้น จึงเรียกว่า “บ้านแสนตอ” ตำบลที่ไปนึกเสียใจนั้น เรียกว่า “บ้านเสียจิต” (สารจิต) ตำบลที่ลุกเขานั้น เรียกว่า “บ้านลุก” ตำบลที่ไปนั่งพักเหยียดแข้งนั้น เรียกว่า “บ้านแข้ง” (บ้านแก่ง) มาจนทุกวันนี้ วันหนึ่งไปต่อไก่แล้วไปนั่งถ่ายอุจจาระอยู่ในป่า ได้ยินเสียงเค็กร้องไห้เพราะไม่สบาย มีคนไปตามยาจึงแกลังโยนไม้ชำระไปให้ว่า ยาดี ไม่นั้นจึงเรียกว่า “ไม้ชำระพระรวง” มีกลิ่นเหม็นเหมือนอุจจาระ มาจนทุกวันนี้ เขานางคำ อยู่ริมหนองตะเฒ่า ตะวันตกบ้านแก่ง ว่านางคำเป็นพระชายาของพระรวง ไปซักผ้าผืนตากไว้ไม่ทันแห้ง ตะวันก็จะตกแล้ว ผ้าที่นางคำซัก ๆ ตาก ๆ วั้นนั้น มีตะเฒ่ามาสูบเอาไป จึงเสียเวลา นางคำจึงอ้อนวอนพระอาทิตย์ว่า ฝ้าน้องยังไม่ทันแห้ง อย่าเพิ่งตกเลย พระรวงจะกริ้ว ตะวันก็ค้างไม่ตก ทำให้พระรวงเสียเวลาราชการ จึงสาปนางคำให้เป็น ภูเข เรียกว่า “เขานางคำ” ส่วนตะเฒ่าก็ถูกสาปให้เป็นหินอยู่ริมหนองหน้านั้น จึงเรียกว่า “หนองตะเฒ่า” มาจนทุกวันนี้ หินตะเฒ่านี้ มีคนทุบเล่นบ้างกะเทาะเอาไปบ้างจนหมด คล้ายหินขอมคำกินสุโขทัย ตะเฒ่าที่หนองตะเฒ่านี้ ยังมีเรื่องกายสิทธิ์อยู่จนบัดนี้

มีคันดินสูงประมาณ ๓-๔ ศอก กว้างประมาณ ๑ วา มีตั้งแต่เหนือเมืองศรีสัชนาลัยขึ้นไปหน้าเขาหลังบ้านหนองอ้อจนถึงเทือกเขาหลังบ้านหาดสูง ว่า พระรวงจะไปเที่ยวสาวเชียงใหม่ เกรงว่าจะไปถึงยังวันเกินไป จึงแกลังเอาเท้าทั้ง ๒ ตลอดจนให้เป็นคนเล่น เพื่อถ่วงเวลา เอาไก่ไปด้วย เพื่อให้ขันยามจะได้กลับทันเวลา เลยเป็นคน

กินอยู่จนทุกวันนี้ คนกินนั้นเข้าใจว่า เป็นคนกินนาฬิก เพื่อเอาน้ำเข้านาฬิกแล้วเลยไข
ไปใช้ในพระราชวังหลวงด้วย นาฬิกาคือทุ่งแม่พอง

งูใหญ่ เมื่อก่อนแต่มีถนนสายสวรรคโลก-ศรีสัชนาลัย เคยมีคนเห็นแต่รอยงูลง
มาที่แก่งหลวงในราวกลางเดือน ๑๒ ปีละครั้งทุกปี เมื่อมีถนนแล้วก็ยังมียู ใ้เห็นรอยผ่าน
ถนน ๒-๓ ปีแล้วก็ไม่เคยได้ยินใครพูดถึงอีก รอยงูนั้นกว้างศอกเศษ ถ้าเป็นรอยจริง
ก็คงตัวโตขนาดลูกควาย เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ มีคนผู้ทศวรรษเชื่อกันว่าเวลานักงูมีชีวิตอยู่มีอายุ
๘๓ ปี เป็นคนที่ไม่กลัวไม่ว่าผีหรือคน ได้เห็นงูใหญ่ตัวกเขื่อนทร เมื่อเข้าไปหากอำปาก
เหมือนหาวนอน ปากกว้างเกือบพอศอก แขนงมากไม่ได้เห็นอีก ก็ว่าเป็นงูพระร่วง

เมื่อระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีคนพบรอยเท้าคนที่ทางไปบ้านแสนตอและที่
หน้าเขาพระศรี รอยยาวศอกเศษ กว้างเกือบศอก ห่างกันระยะวาเศษ เดินตามทางประมาณ
๑๐ กว่ารอย ก็ว่าเป็นรอยเท้าพวก พระร่วง

เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๖ มีสะพานพระร่วงโผล่ขึ้นที่ใกล้วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ คนแตกตื่น
มาดูกันมาก ถึงกับเหมารถมาเป็นพวก ๆ จากไกล ๆ ต่างก็มาพล้เอาไม้และหินทรายไป
กันจนหมดไม้ ว่าศักดิ์สิทธิ์นัก

แม้แต่มีคนพูดทักทายอย่างใดไว้ ถ้าหากบังเอิญไปเป็นอย่างที่ว่านั้นจริงก็ว่า ปาก
พระร่วง ถ้ามีอะไรที่ใหญ่และอัศจรรย์ผดเกิดขึ้นก็มักว่าเป็น ของพระร่วง ทงน ทงน
ก็หมายเอาพระร่วงสวรรคโลกด้วยกันทั้งหมด

ที่ตำบลนครชุม อ. นครไทย จ. พิษณุโลก ที่ทำเย็บแม่น้ำแควน้อย มีหินก้อนใหญ่
เหมือนช้างนอนหมอบ มีหินสี่ครึ่งเป็นก้อนเกลื่อนกลาดอยู่มากมาย ว่าช้างพระร่วงมา
บรรทุกครั้งทำหกไว้ พระร่วงเลยสาปให้เป็นหิน ตรงนั้นจึงเรียกว่า ช้างพระร่วง ครึ่ง
พระร่วง มาจนทุกวันนี้ มีต้นประดู่ใหญ่แก่มากอยู่ริมตลิ่งนั้นมีรอยควันทที่โคนต้น ว่าเป็น
รอยเขือกมัตช้างพระร่วง ไ้ต้นนั้นลงไปมีหินเป็นแผ่นคล้ายกระดก ว่าเป็นม้าพระร่วงมาตาย
ตรงนั้น บนเขานั้นมีหินโตเหมือนเสาเรือนมีรอยก้วคอดกลางต้น ว่าเป็นรอยเขือกผู้กวว่า
พระร่วง ไ้ต้นนั้นลงไปเป็นแก่งมีหินเป็นแผ่น ๆ เหมือนว่า ว่าเป็นว่าวพระร่วง ทางเดิน
จากอำเภอ นครไทยขึ้นไปบ้านนครชุมไปสักตะกานจนถึงอำเภอน้ำปาด จ. อุตรดิตถ์ มีเศษ
หินด้วยสามสี่กโลกไปตามไหล่เขาทั่วตลอดไป หินสี่ทำขนาดและลักษณะเหมือนข้าวสาร
ก็ว่า ข้าวสารพระร่วง เป็นของศักดิ์สิทธิ์

เรือบบหลวงลำหนึ่งก็ชื่อว่า เรือพระร่วง สุภาชีวิตี ก็ว่า สุภาชีวิตพระร่วง และ
วิญญานพระร่วงก็ยังมิเข้าคนทรงมาจนบัดนี้

พุทธธรรมว่า มีดีแล้วก็มีชั่ว มีชั่วแล้วก็มีดี มีมิตรก็มีศัตรู มีรักก็มีชัง มีเจริญ
ก็มีเสื่อม ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นรัฐบุรุษอัจฉริยมนุษย์หรือชนิตโลกก็ตาม ก็หนีไม่พ้นทั้ง ๒ ทาง
ไม่มีบุคคลใดหรือสิ่งใดในโลกจะผ่องใสไม่มีตำหนิเลย เพราะความดีและความเห็นความ
ต้องการไม่เหมือนกัน ทุกคนจึงมีดีมีชั่วอยู่ในตัวด้วยกันทั้งนั้น จะหาคนผ่องใสไม่มีไผ่ผ้า
เลยนั้น ย่อมหาไม่ได้

คติของคนเราที่พูดถึงคนอื่นมีอยู่ ๒ ทาง ก็ว่าดีกว่าว่าร้าย แต่การว่าร้ายคนอื่นเป็น
ของสนุก แต่เป็นผลร้ายแก่ตนอย่างยิ่ง การว่าเขาคือเป็นของไม่สนุก แต่เป็นผลดีแก่ผู้พูด

ตามหลักแห่งจิตวิทยาและศาสนาว่า คนที่ชอบนินทาคนอื่นนั้น เป็นคนที่หาความ
เจริญไม่ได้ รูปร่างผิวพรรณไม่ผ่องใส ไม่มีสง่าราศรี อนามัยไม่ดี เป็นใจไม่สบายใจ-
ปฏิเสธในทางดี เพราะเป็นกฎธรรมชาติว่า เมื่อนึกถึงพูดถึงสิ่งใดมาก สิ่งนั้นย่อมเกินเข้า
มาหาตัวทุกวินาที ฉะนั้นการมองหาความไม่ดีนั้นเป็นโทษแก่ตัวเองการมองหาความดีเป็น
คุณแก่ตัวเองในจิตวิทยาท่านสอนให้หัดมองดูความไม่ดีของตนให้มาก ๆ และมองความดี
ของคนอื่นให้มาก ๆ พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสสั่งสอนเช่นนั้น อันนี้เป็นคุณสำเร็จประโยชน์
มากมายถ้าทุกคนยอมรับว่า ตนก็ไม่ดี ตนก็มีความชั่วมีความผิดมีความเสียหายความ
บกพร่องคนอื่นที่เขาดี ดีแล้ว อย่างนี้โลกก็สงบร่มเย็นเป็นสุขด้วยกัน

คนที่มีปกติชอบนินทาว่าร้ายผู้อื่นอยู่เป็นนิตยนั้น หากความเจริญมิได้ สักวันหนึ่ง
ข้างหน้า ความร้ายนั้นก็จะมาถึงตนเอง แต่คนที่ชมคนอื่นในทางที่ดีมองในแง่ดี ตั้งใจดี
ต่อกันทั่ว ๆ ไปช่วยเมตตาจิตใจ จะมีความเจริญรุ่งเรือง

(จากหนังสือรัฐบุรุษสำคัญของหลวงวิจิตรวาทการ)

คนที่ปกปิดความดีของเขาแล้วเอาความชั่วใส่แทนให้เขา นั้น หาใช่สัปบุรุษไม่

โจรที่ปล้นเอาเงินทองของเขา ยังไม่ร้ายเท่าโจรปล้นเอาความดีของเขา

คนพาลมีการเพ่งโทษคนอื่นเป็นปกตินิสัยสืบสันดาน ไม่นานเขาก็จะได้รับทุกข์

สพฺเพ สตุตา อเวรา อนิมา อพฺยาปชฺฌา โหนตุ, สุขี อุตฺตานํ ปรีหฺรณตุ
สพฺพทา, มา ลทฺถสมฺปตฺติโต นิกฺขณฺนติ ฯ

อหเมว สุขีโต โหมิ สพฺพทา ฯ

อำเภอศรีสัชนาลัย

เป็นอำเภอที่ตั้งอยู่เหนือสุดของจังหวัดสุโขทัย เดิมเรียกว่าอำเภอเมืองตั้ง^๕ ตั้งอยู่^๕
ตำบลบ้านตึก ต่อมาย้ายมาตั้งที่ฝั่งน้ำยมตะวันออกของบ้านป่า^๕ แล้วย้ายมาตั้งอยู่ที่^๕
บ้านหาดเสี้ยว จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอหาดเสี้ยวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐
จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอศรีสัชนาลัย มาจนทุกวันนี้

เขตปกครองของอำเภอ ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอวังชิ้นและอำเภอลอง จังหวัด
แพร่ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอลับแลและอำเภอตรอน จังหวัดอุตรดิตถ์ ทิศใต้ติดต่อ
กับอำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอเนิน จังหวัดลำปาง

รวมเนื้อที่ประมาณ ๒,๙๙๓ ตารางกิโลเมตร

มีตำบล ๕ ตำบล มีหมู่บ้าน ๕๔ หมู่บ้าน มีพลเมือง ๓๘,๗๓๓ คน เป็นชาย
๑๙,๒๖๑ คน เป็นหญิง ๑๙,๔๗๒ คน เป็นคนไทย ๓๘,๖๓๙ คน เป็นคนต่างด้าว
๑๔ คน มีอาชีพทางทำนา ทำไร่เป็นส่วนมาก มีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี

การคมนาคม มีถนนจากจังหวัดอุตรดิตถ์ จังหวัดแพร่และจังหวัดสุโขทัย ไปถึง
ได้โดยสะดวกทุกเวลา

มีโรงเรียนประชาบาล ๓๖ โรงเรียน มีโรงเรียนมัธยม ๒ โรงเรียน

มีวัดที่ขึ้นทะเบียนแล้ว ๓๔ วัด มีพัทธสีมา ๑๗ วัด มีภิกษุสามเณรจำพรรษาปี
ละ ๒๐๐ รูปเศษ มีสำนักศาสนศึกษา ๙ สำนัก มีโรงเรียนปริยัติธรรมถาวร ๒ โรงเรียน
คือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุและวัดหาดเสี้ยว นอกนั้นยังอาศัยศาลาการเปรียญหรือหอฉัน
หอสวดมนต์ วัดที่มีความสำคัญมาก คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร

มีน้ำตกที่สวยงาม อยู่ที่บ้านป่าคา ตำบลบ้านแก่ง มีน้ำตกตลอดปี ตกสูงประมาณ
๓ วา มีอ่างเก็บน้ำตก ๒ อ่างลึกมาก มีเนื้อที่สำหรับทำสวนทำนาได้หลายพันไร่ ห่าง
จากแม่น้ำยมประมาณ ๓๐ กิโลเมตร ยังไม่มีถนนถาวรไปถึง มีบ่อน้ำร้อน ๒ บ่ออยู่ที่
ตำบลแม่สำและแม่สิน

(อำเภอเมืองดัง) คือตำบลที่หมื่นดงนคร แม่ทัพเมืองเชียงใหม่ มาตั้งทัพเข้าตีเมือง
ศรีสัชนาลัย จึงได้นำว่าเมืองดัง

เมื่อยังไม่มิดนสายสวรรค์โลกหรือสายอตรดิษฐ์หรือเค้นไชย ก็ก่อน พ.ศ. ๒๔๘๐
 นั้น อำเภอนั้นเป็นอำเภอบีตทัน ไม่ค่อยมีคนไปมาหาสู่ มีไข้ชุกชุม ขนบธรรมเนียม
 ประเพณีและการแต่งตัว เป็นแบบโบราณอย่างกันเองง่าย ๆ นับตั้งแต่หลังสงครามโลก
 ครั้งที่ ๒ สงบมานี้ ประเพณีเก่า ๆ ก็เลือนลางและหายไปหลายอย่าง จนเป็นอย่างที่เห็น
 อยู่ในปัจจุบันนี้ ของเก่ายังเก่ามากก็ยังมีราคาแพง แต่ประเพณีเก่ากลับหมดราคา ถ้า
 ใครซื้อมาใช้ก็เป็นทนายหน้า ๆ

๑. เราอยู่ในสมัยกาลที่น่ากลัวมาก จงเตรียมตัวให้พร้อมไว้ทุกอย่าง.
๒. ดีไม่เท่ากัน ชั่วไม่เท่ากัน ไม่ตกลงกัน ก็ต้องทะเลาะกัน.
๓. เป็นนายคนสู้เป็นนายตัวเราเองไม่ได้, เป็นนายเขา เราต้องลำบาก
 เป็นนายเรา ทั้งเราทั้งเขาก็สบายด้วยกัน.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
 จันทบุรี

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร เมืองพะเยา มี
พระปรางค์สวยงามมาก บรรจุพระบรมธาตุไว้แต่
ดึกดำบรรพ์มา สร้างด้วยศิลาแลงแท่งใหญ่ ไม่มีที่ ไหน
เหมือน มีโบราณสถานวัดมากมาย มีงานประจำปี
เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำถึง ๑๕ ค่ำทุกปี แคว้นแรม ๑ ค่ำเป็น
วันชิววันขายกันอย่างสนุกสนานครั้นตรง มีคนไป
ในงานมากจากที่ต่าง ๆ ทางไปมาสะดวก ที่พักหาได้
น้ำใช้บริบูรณ์